૨૮૪૪

અવસ્તા જમાનાની ઘરસંસારી બાબદ.

લખનાર,

જીવનજી જમશેદજી મોદી, બી. એ.

મુંબઈ:
ફોર્ટ પ્રીંટીંગ પ્રેસ.

સને ૧૮૮૬.

અવસ્તા જમાનાની ઘરસંસારી બાબદ.

લખનાર

જીવનજી જમશેદજી મોદી, બી. એ.

મુંબઈ:

ફોર્ટ પ્રીંટીંગ પ્રેસ.

સને ૧૮૮૬.

દીબાચો.

"અવસ્તાના જમાનાની ઘરસંસારી બાબદ."

અવસ્તાના જમાનાની ઘર સંસારી જીંદગીનું ચીત્ર અવસ્તાના કોઇપણ ચોક્સ ભાગમાં આપણને તૈયાર મલતું નથી, માટે અવસ્તાના જુદા જુદા ભાગોમાંથી જુદા જુદા રંગો લેઇ આપણે તે તૈયાર કરીશું. એમ કરવામાં આપણને મુખ્ય મદદ વંદીદાદ અને યશ્ટોની લેવી પડશે. કારણ કે પેહેલું પુસ્તક એક રીતે તે જમાનાના જરથોસ્તીઓ માટેનું એક કાયદા—પુસ્તક છે. અને બીજું પુસ્તક તે જમાનાની થોડીક રાહ રસમોનું ચીત્ર ધરાવેછે. આએ બાબદ ત્રણ ભાગમાં હાથ ધરી છે. અને તેના ત્રણ બાબ કર્યા છે.

બાબ પેહેલો—અવસ્તાના જમાનાની ઘરસંસારી બાબદ વિષે વીચાર કરતાં એ બાબમાં તપાસ લીધી છે કે તે જમાનાનું એક ઘર કેવું હતું. તેની બાંધણી શી હતી તેનાં રાચરચીલાં કેવાં હતાં વીગેરે.

બાબ બીજો—બીજા બાબમાં તે જમાનાના એક "કુતંબ"ની બાબદ હાથ ધરી છે. એક કુતંબ બનાવનાર એક મરદ, એક સ્ત્રી અને ફરજંદો એ ત્રણેની છુટી તપાસ કરી છે. અને તેઓ એકમેક તરફ કેવાં ગાંઠ અને સંબંધથી જોડાયલાં હતાં તે તપાસ્યું છે.

બાબ ત્રીજો—ત્રીજા બાબમાં અવસ્તાના જમાનાનાં લોકોની, રાહ રસમો, રેવાજો, અને રીતભાતોની તપાસ લીધી છે.

સેવટે અવસ્તાના જમાનાની એ ઘરસંસારી બાબદનું એક સાંમતું ચીત્ર આપ્યું છે કે તેથી સાધારણ વાંચનાર કેટલીક તકરારી બાબદોમાં દાખેલ થયા વગર પોતાનાં અવસ્તા જમાનાનાં વડવાઓની સંસારી બાબદનું ટુકમાં જ્ઞાન મેલવી શકે.

આએ રેસાલો સર જમશેદજી પેહેલા બેરોનેટની યાદગારી માટે સ્થાપેલી જંદ પેહેલવી મદરેસા માટે તા૦ ૧લી આગસ્ટ ૧૮૮૫ ને દીને લખી મોકલ્યો હતો. અને તે એ ખાતાંનાં ઉપ-રી શેઠ ખ. રૂ. કામાજીએ તપાસી ઇનાંમ લાયક ઠેઠવ્યો હતો. એ રેસાલો છપાવી પ્રગટ કરવામાં મને મદદ કરવા માટે સર જમશેદજી ત્રાંનસલેશન ફંડનો હું ઉપકાર માનુંછું.

સાંકલીઉ

ભાગ પેહેલો

અવસ્તાના જમાનાનું એક ઘર, તેની બનાવત, તેના રાચરચીલાં, માલમીકત વીગેરે.

ભાગ બીજો

અવસ્તા જમાનાનું એક કુટંબ. મરદ, સ્ત્રી અને ફરજંદ.

બાબ ત્રીજો.

અવસ્તા જમાનાના લોકોના ઘરસંસારી રેવાજો અને રીતભાંતો

લગ્ન સંબંધી રેવાજો અને રીતભાંતો.

પરણવાની ઉમ્મરની હદ.

રોમન શાહન શાહતનાં લગ્ન સંબંધી કાનુનોના જરથોસ્તીઓના કાનુનો સાથ થોડોક મુકાબલો.

પાનું.

છુતા છેડા.

તનની કેલવણી.

અવસ્તા જમાનાનાં લોકોનો ધંધો.

અવસ્તાના જમાનાની ઘરસંસારી જીંદગીનો સારાંશ.

બાબ પેહેલો.

અવસ્તાના જમાનાનું એક ઘર, તેની બનાવત, તેના રાચરચીલાં, માલમીલકત વીગેરે.

અવસ્તાના જમાનાનાં ઘરો.

અવસ્તાના જમાનાની ઘરસંસારી બાબદનો વીચાર કરવા આગમચ અવશ્યનું છે કે તે વખતનાં ઘરોની બનાવત વિષે થોડીક તપાસ કરવી. વંદીદાદ (પ. ૮ ફ. ૨) ઉપરથી માલમ પડે છે કે તે જમાનામાં બે જાતનાં ઘરો હતાં. પેહેલાં એક જગાએથી બીજી જગાએ ખીસાડી શકાય તેવાં, અને બીજાં નહી ખીસાડી શકાય તેવાં. ભરવાડી પેશો કરનારાઓ, જેઓ હજુર એ જમાનામાં ઘણા હતા, તેઓમાં પેહેલી જાતનાં ઘરોનો ઉપયોગ થતો હોય અને ખેડુતી પેશો કરનારા અને બીજા ધંધાદારીઓ પાછલી જાતનાં ઘરોનો ઉપયોગ કરતા હોય, એવું દીસે છે. ભરવાડી પેશો કરનારાઓને આજે અહીં અને કાલે તંહીં એમ પોતાના ગોવાળાં સાથે જવું પડવાથી તેઓ કાંમ ચલાઉ ઘરો રાખતા હતા. ખેડુતી અને બીજો ધંધો કરનારાઓને તો આખું વર્ષ એકજ જગાએ રહેવું પડવાથી, તેઓ વધારે પાકી બાંધણીનાં ઘરોનો ઉપયોગ કરતા હતા. આપણે જાણીએ છીએ કે હાલમાં પણ આરબોની ભટકતી ટોલીઓ (nomad tribes) એવાં એક જગાએથી બીજી જગાએ લેઇ જઇ શકાય તેવાં ઘરો એટલે તંબુઓમાં રહે છે.

વળી ઉપલી પરગરદના પેહેલા ફકરા ઉપરથી માલમ પડે છે કે તે ઘરો લાકડાં તેમજ ઝાવલી જેવી કોઇક વસ્તુનાં બનાવવામાં આવતાં. એ જમાનામાં ઘાસનાં ઘરો પણ હતાં તે ૧૪ મી પરગરદ (ફ. ૧૪) ઉપરથી માલમ પડે છે.

વળી લાકડાંનાં ઘરો પાકી બાંધણીનાં, સારી રીતના અને તંદરોસ્તીના કાનુનો પર બાંધવામાં આવતાં હતાં એવું અવસ્તા ઉપરથી માલમ પડે છે. મેહેર યષ્ટ (ફ. ૨૯) ઉપરથી માલમ પડે છે કે તે ઘરો ઉંચા થાંભલાઓ સાથેનાં અને (ફ. ૪૪) મજબુત, મોટાં, કુશાદે, રોશનીવાલાં, વિશાળ અને પુસ્કળ જગા સાથનાં બાંધવામાં આવતાં હતાં. વંદીદાદ (૨ ફ. ૨૬, ૩૮) પ્રમાણે તે ઘરો રોશની આવજાવ થાય તેવી રીતે, બારી બારણાંઓ સાઠ બાંધવામાં આવતાં. તેઓમાં ઓરડા કરવામાં આવતા અને આસપાસ ફરતી દેવાલ બાંધવામાં આવતી. ટેકા માટે થાંભલાનો ઉપયોગ કરવામાં આવતો. એ વખતે બાંધ કામ માટે પથ્થર અને છોય જણાયલી હતી, કારણ હાડકાં રાખવા માટે જે અસ્તોદાંન (એટલે હાડકાં રાખવાની જગ્યા) કરવા કહ્યાં છે તેમાં એવી ચીજોનો ઉપયોગ કરવા જણાવ્યો છે.

વળી દરેક ઘરમાં (વં ૬ ફ. ૫૧) દસ્તાંનવાલી અને સુવાવડી ઓરતો માટે જૂદી જગ્યા રાખવામાં આવતી હતી. (વં ૧૬ ફ. ૩, ૪, અને ૫ ફ. ૪૭, ૪૮.) દસ્તાંનવાલી ઓરતો માટેની જગ્યા આતશ, પાણી અને બરસમથી ૧૫ કદમ અને અશો માણસથી ૩ કદમ દુર રાખવામાં આવતી. સુવાવડી ઓરતની જગ્યા આતશ, પાણી અને બરસમથી ૩૦ કદમ અને અશો માણસથી ૩ કદમ દુર રાખવામાં આવતી. વળી તે જગ્યા ઘણીજ સુકી અને ઘણીજ પાક રાખવામાં આવતી.

બીજું દરેક ઘરમાં ધર્મની ક્રિયા કરવા માટે એક અલાહેદી જગા રાખવામાં આવતી એવું અવસ્તાના જૂદા જૂદા ભાગો ઉપરથી દીસે છે. એ ક્રિયાઓમાં મુખ્ય ક્રિયા બરસમની હતી,

જે એક ઘણી પુરાણી ક્રિયા છે, અને જેને મલતી ક્રિયા કહે છે કે અસલી રોમનોમાં પણ હતી. જયાં દસ્તાનવાલીં યા સુવાવડી ઓરતોની જગ્યા માટે બોલે છે ત્યાં તેને આતશ, પાંથરેલી બરસમ વીગેરેથી ચોકસ તફાવતે દુર રાખવા કહે છે. તે ઉપરથી દીસે છે કે એ પુરાંની ક્રિયા ઘરે ઘર કરવાનો ચાલ હશે.

તે જમાનામાં ઘરો બેઠાં એટલે માલ વગરનાં બાંધવાનો રેવાજ હશે, કારણકે માળને માટે અવસ્તામાં કાંઇ શબ્દ આવ્યો નથી, અથવા તેને માટે કાંઇ ઇસારો પણ આવ્યો નથી. કેટલાંક ઘરો, જોકે બેઠાં તોપણ મોટા પાયા ઉપર ગંજાવર બાંધવામાં આવતાં હોય એવું આવાં યષ્ટ (ક. ૧૦૧) ઉપરથી દીસે છે, જયાં કહે છે કે અર્દવી નદીનાં કોઇ કોઈ નાળાં ઉપર "સારો પાયો નાખેલાં, સો બારીવાલાં, ચલકાતવાલાં, હજાર થાંભલાવાલાં અને દસ હજાર પેરીઆં અથવા ભારવટીઆ (ક્રેસ્કેમ્બ) વાલાં ઘરો આવેલાં છે." એ આવાં યષ્ટમાં વર્ણવેલાં ઘરો તે નદી નાળાંઓ ઉપર બાંધેલા કીલ્લાઓ હોય અથવા તો પાદશાહ યા હાકેમોનાં મકાનો હોય.

એ ઘરો એકમેક પાસે ખીચોખીચ બાંધવામાં આવતાં ન હોય, પણ તેઓની આસપાસ મોટા ચોકો રાખેલા હોવા જોઇએ, કારણ કે તે જમાનામાં સઘલાં માણસો ગોસપંદો અને ગાય ઢોરો પાળતાં હતાં. ગોસપંદો માટે એમ જૂદા ચોકો રાખવામાં આવતા હતા એમ વંદીદાદ (૧૩ ક ૧૦ ને ૨૯) ઉપરથી માલમ પડે છે.

નવું ઘર બાંધી તેને ઉપયોગમાં લેતી વખતે તેને ધર્મન ક્રિયા કરી પાક કરી (અથવા હાલની આપણી ભાષામાં બોલીએ તો મુરત કરી) ઉપયોગમાં લેવામાં આવતું હતું (વં. ૧૧ ક. ૪). જો કોઇ કારણથી તે ઘર અપવીત્ર થતું—દાખલા તરીકે મરણ પામેલાં માણસની લોઠથી પુરતી પરેહેજ ન રાખવાથી—તો તેને ખુશબોઇ બાલી સ્વચ્છ કરી ઉપયોગમાં લેવામાં આવતું (વં. ૮ ક. ૨).

ઘરની જરૂરીઆતો.—દરેક ઘરની જરૂરીઆતોમાં આતશ, પાણી, અને બરસમ મુખ્ય ગણાતાં હતાં. દસ્તાનવાલી યા સુવાવડી ઓરત અથવા મરણ પામેલાં માણસની લોઠની વ્યવસ્થા કરવા માટે જયાં જયાં કહે છે ત્યાં ત્યાં તેઓની જગ્યા એ ત્રણથીં કેટલીક દુર હોવી જોઈએ તે જણાવ્યું છે. એ ઉપરથી દીસે છે કે એ ત્રણ ચીજ દરેક ઘરની જરૂરીઆતો ગણાતી. તેઓની જાળવણી અને સંભાળથી જાંણે ઘરનું સુખ, જાંણે ઘરની અને કુટુંબની આબાદી ગણાતી.

ઘરના આતશને હમેશાં રોશન રાખવામાં આવતો હતો. અને તે ઉપર ઉર્વાસ્ન, વોહુ ગઓન, વોહુ કેરેતી અને હધાનએપત અથવા એવા બીજા કોઇ ખુશબોદાર પદાર્થો બાળવામા આવતા. આતશ ઉપર ખુશબોઇ બાળવાથી હવામાં તરતાં અનદીઠ દુઃખ દરદોનાં બીઓ (અંધારી તોખમનાં દેવો) નાબુદ થતાં હતાં એવું તે વખતનાં લોકો માનતાં હતાં. તેઓ તેને રાત દીન રોશન રાખતાં હતાં. વંદીદાદ (૧૭ ફ. ૧૮) માં આતશને પોતાને રોશન કરવા માટે રાતનાં ઘર ધણીને બોલાવતો જણાવ્યો છે. એ ઉપરથી એવું દીસે છે કે જેમ દીવસે પોતાના ઉપયોગ માટે તેમ રાતના પણ તેને તેઓ હમેશ રોશન રાખતાં હતાં. આતશને હમેશ રોશન રાખવો એ તે વખતે એટલું તો અગતનું ધારવામાં આવતું કે રેવાયતોમાં જણાવ્યા પ્રમાણે જો ઘરનો આતશ કોઇ કારણથી બુજાઇ જાય તો તે અપસગન ગણાતો. તેથી ઘર ધણીની પોતાનાં ધંધાની બરકતનું ઘટી જતી માનવામાં આવતી.

આતશને રોશન રાખ્યાથી તે તેઓને ઘટતી દુવા દેતો ધારવામાં આવતો કે "**તમારે ત્યાં ગોસપંદની વૃદ્ધી થજો, તમારે ત્યાં માણસની વૃદ્ધી થજો, તમો તન અને મને ચાલાક થજો અને જયાં સુધી જીવો ત્યાં સુધી સુખ ભરી જીંદગી ગુજારજો.**"

એક જરૂરીઆતની ચીજ તરીકે પાણી વિષે વધારે બોલ-વાની કાંઇ જરૂર નથી. ફકત એટલુંજ કહેવું બસ છે કે પાણીની આબાદાની કરવાની દરેક જરથોસ્તીની ફરજ સમજવામાં આવતી. યજશનેનો નાઇસીમીદએવો નામનો ૧૨ મો હા જેમાં જરથોસ્તી દીનમાં દાખેલ થનાર ધણીએ કરવા જોઇતા એકરારની એક ટીપ આવી છે, તેમાં જણાવ્યા પ્રમાણે દરેક જરથોસ્તી શખસ માજદયસનાંન મોહલ્લામાંથી પાંણીની તંગી દુર કરવાને પોતાની ફરજ સમજતો હતો.

વળી દરએક ઘરમાં બરસમની હાજરી જરૂરની હતી એવું દીસેછે. એ ક્રિયા તે જમાનાના જરથોસ્તીઓમાં પણ ઘણાં આગમચના પુરાના વખતથી ઉતરી આવેલી હતી. એ ક્રિયા હોમની ક્રિયાના જેટલીજ પુરાંની હતી. રોમન કેથલીકોના મુંબઇના હાલના વડા ધર્મગુરૂ ડાકટર મ્યુરીનના કેહવા પ્રમાણે અસલી રોમના આતશ-ધર્મગુરૂઓ જેઓ ફલેમીનને નામે જણાયલા હતા તેઓમાં પણ એને મલતી કોઇ ક્રિયા જાએજ હતી.

એ જરૂરીઆતો ઉપરાંત દરેક કુટંબમાં ગોસપંદો પાળવામાં આવતાં. ગાય ગોસપંદ, તે જમાનામાં દરેક ઘરની, દરેક કુટંબની માલ મીલકત તરીકે ગણાતાં હતાં. આપણે આગળ જોયું તેમ દરેક ઘરના ચોકમાં તેઓ માટે ખાસ જગ્યા રાખવામાં આવતી હતી.

અવસ્તાના જમાનામાં પશુ અને ઢોરો.—અવસ્તા જમાનામાં લોકો પોતાને ત્યાં જાનવરો પાળતાં હતાં એવું અવસ્તાના ઘણાક ભાગો ઉપરથી માલમ પડે છે. એ જાનવરોમાં પશુ અને ઢોરો બેઉ આવે છે. પશુમાં બકરાં મેંઢાં વીગેરે આવે છે. ઢોરોમાં ઉંઠ, ઘોડા, ગધેડા અને ગાય બળદનાં નામ આવે છે. એ જમાનામાં કેટલાકોનો ધંધો ભરવાડી અને મોટા ભાગનો ખેડુતી હતો માટે પશુ ઢોર પાળવાં તેઓ માટે અવશ્યનાં હતાં. એ જાનવરો તરેહવાર ઉપયોગમાં આવતાં હતાં.

ઉંટ અને બળદ ભારબરદારી જાંનવર તરીકે કાંમે લાગતાં. વળી બળદો ખેતીનાં કામમાં આવતા. ઘોડા સ્વારી માટે અને ગાડી-માં જોડવા માટે ઉપયોગી થઈ પડતા. વળી ઘોડી, ગાય, મેંઢી, બકરી દુધ માટે ઉપયોગી થઈ પડતી.

એ જાનવરોને તેઓ પાળતા અને તેઓની સારી માહાવ-જત કરતા. તેઓ ઉપર કોઇ પણ રીતનો જુલમ પાડતા ન હતા; તેઓની શકિત ઉપરાંત તેઓ પાસે કામ ન લેતા; અને તેઓ ઉપર કદી ખોરાકની તંગી ન પાડતા. યજશનેના 'આઇઓ હઇ-થીમ' નામના ૧૧ માં હાની શરૂઆતમાં કહે છે કે એ જાનવ-રો ઉપર જો જુલમ પાડવામાં આવે છે એટલે તેઓ પાસે વધારે કામ લેવામાં આવે છે અથવા તેઓ ઉપર ભુખમરો પાડવામાં આવે છે તો તેઓ પોતાના ધણીને કદુઆ દેછે. ત્યાં લખવા પ્રમાણે એક બળદ તેની પાસે ઘણું કામ લેનાર અને પુરતો ખોરાક નહી આપનાર શખ્સને શ્રાપ દેછે કે "તું કે જે મને ખોરાક આપતો નથી (અને) તારી બાયડીનાં અથવા છોકરાંનાં અથવા તારા પોતાનાં પેટને માટે મારી પાસે ઘણું કામ લેછે તે ફરજંદ વગરનો થજે અને પછવાડેથી ઘણું બુરૂં બોલાએલો થજે." એ પછીના ફકરામાં ઘોડો પોતાના ક્રુર ધણીને શ્રાપ દે છે. એ ફકરા ઉપરથી દીસે છે કે તે જમાનાના લોકો જે જાનવરો પાલતા તેઓની પુરતી માવજત લેવાને પોતાની ફરજ સમજતાં હતાં.

વળી તે અસલી જમાનામાં એ પશુ–ઢોરો તેઓની દોલતજ ગણાતી. જેમ હાલમાં એક માણસની દોલત લાખ યા કરોડ ચોકસ જાતના શિક્કાથી થાય છે તેમ તે વખતમાં તે માણસ કે-ટલાં અને કેઈ જાતનાં જાનવરો ધરાવતો હતો તે ઉપરથી ગણાતી. હાલમાં ઈંગરેજીમાં વપડાતો પૈસાને લગતો pecuniary શબ્દજ એ દેખાડે છે. એ શબ્દ pecus– ઢોર એ ધાતુ ઉપરથી ઉત્પન્ન થયો છે. અંગ્રેજીમાં વપડાતો fee શબ્દનો ધાતુ પણ એજ રીતનો છે.

વળી જેમ હાલમાં આપણાં હિંદુસ્થાંનમાં ઘણાક માણસોના નામો હાલના જમાનામાં દોલત તરીકે ગણાતી ચીજો, જેવી કે

મોતી, હીરા, લાલ, જર, સોનું રૂપું, માણેક ઉપરથી પડે છે,— દાખલા તરીકે મોતીબાઇ, હીરાજી, લાલજી, જરબાઇ, સોનાબાઈ રૂપાંબાઈ, માણેકબાઈ, લક્ષમીદાસ વીગેરે—તેમ તે જમાનાનાં માણસોનાં નામ તેઓને હસ્તકનાં કોઇ ચોકસ પશુ—ઢોરો ઉપરથી પડતાં હતાં. દાખલા તરીકે જરથુસ્ત્ર, ફ્રશોસ્ત્ર, પોઉરૂશસ્પ, પેતેરસ્પ, હચએતસ્પ, બોવરઅસ્પ, જામાસ્પ, ફેરેશાસ્પ, અઉરવતઅસ્પ, અરેજતઅસ્પ, દ્રવાસ્પ, વીસ્તાસ્પ વીગેરે.

હવે એ જાનવરો તે જમાનામાં દોલત તરીકે ગણાતાં હતાં તેની સાબેતી અવસ્તા ઉપરથી નીચે પ્રમાણે મલે છે. વંદીદાદની ૭ મી પરગરદ (ફ. ૪૨) માં વૈદોની બાબત આવી છે, ત્યાં વૈદો એ પોતાની મેહનતના દામ (ફી) તરીકે શું લેવું તે વિષે લખતાં જુદાં જુદાં જાનવરોનાં નામ આપે છે, કે માણસોના દરજજા પ્રમાણે અને તેની ઓછી વધતી શકિત પ્રમાણે તેની પાસે ચહડ ઉતર જાનવરોની ફી લેવી. એજ પ્રમાણે રીમન નહવાડનારને તેની મેહનતના બદલામાં રીમન નાહનાર શખશે શું દામ આપવું તે વિશે બોલતાં પણ રીમન નાહનાર શખ્સની શકિત પ્રમાણે જુદાં જુદાં ચહડ ઉતર પશુ—ઢોરો આપવા કહ્યાં છે (વ. ૯. ફ. ૩૭). વળી ઊદ્ર નામના જાનવરને મારનાર શખશને માટે જે જુદી જુદી તોજેસો ફરમાવી છે તેમાં એક સોના રૂપાના ઘાંટ ભેટ આપવાની તોજેસ છે. ત્યાં કહે છે કે જો રૂપાંનો ઘાટ આપવો હોય તો ઘોડાની કીમતનાં જેટલા રૂપાંનો અથવા સોનાનો હોય તો ઉંટની કીમત જેટલાં સોનાનો.

હવે કીમતની ચહડ ઉતર પ્રમાણની બાબદમાં એવું દીસે છે કે ઉંટની કીમત સર્વેથી ઘણી ગણાતી હતી. તેથી ઉતરતો ઘોડો, પછી ગાય—બળદ, પછી ગધેડું અને પછી પશુઓ, એટલે બકરાં મેંઢા. એ ચહડ ઉતર કીમતનો માપ, ઉપર વર્ણન કરેલાં રીમન નહવાડનારને આપવામાં આવતાં દામની બાબદ ઉપરથી માલમ પડે છે. ત્યાં લખવા પ્રમાણે રાજ હકુમતમાં સર્વથી વડા

દેશપતીને ઉંઠની કીમતના બદલામાં રીમન નહવાડવા કહ્યું છે. તેનીથી રાજ–હકુમતમાં ઉતરતો દરજ્જો ભોગવનાર જંતુપતીને ઘોડાની કીમતના બદલામાં કહ્યું છે. તેનીથી ઉતરતા વીસ (મોહલ્લાના) પતીને બલદની કીમતના બદલામાં, અને એ પ્રમાણે આગળ. એજ ચહડ ઉતર પ્રમાણ તબીબની ફીની બાબદમાં જોવામાં આવે છે. દંડ્હુ (દેશ) પતીની બાયડીને એક માદા–ઉંઠની કીમતના બદલામાં સારૂં કરવા તબીબને ફરમાવ્યું છે. જંતુ–પતીની બાયડીને ઘોડીની કીમતના બદલામાં, મોહલ્લાપતીની બાયડીને ગાયની કીમતના બદલામાં અને ઘર–ધણીની બાયડીને ગધેડીની કીમતના બદલામાં.

એ ઉપરથી દીસે છે કે અવસ્તાના જમાનાંમાં, માણસો જે ઢોરો પાળતાં હતાં, તેમાં ઉંઠની કીમત ઘોડા કરતાં અને બીજાં સર્વે ઢોરો કરતાં વધારે હતી. એ વિષે વિશેષ દલીલ જોઇતી હોય તો તે વંદીદાદ (૧૪ ફ. ૧૧) પરથી મલે છે, જ્યાં ઊંઠને મારવાની તાજેશમાં જો કોઇ રૂપાંનો ઘાંટ ભેટ આપે તો તે ઘોડાની કીમતનો આપવા કહયો છે પણ જો સોનાનો આપે તો તે ઉંઠની કીમતનો હોવો જોઇએ.

હવે જો કે તે જમાનામાં ઉંઠની કીમત ઘોડા કરતાં વધારે હતી તોપણ ઘોડો ઉંઠ કરતાં વધારે ઉપયોગી પ્રાણી ગણાતું હતું. ઘોડા માટે અવસ્તામાં ઘણું લખાણ મલે છે પણ ઉંઠ માટે કાંઇ જીવ જેવું નહી.

તે જમાનામાં ઘોડાનો ઉપયોગ સ્વારીમાં તેમજ ગાડીમાં થતો હતો. તે જમાનામાં ગાડીનો ઉપયોગ થતો હતો એવું અવસ્તાના ઘણા ભાગો ઉપરથી ખોલ્લું દીસે છે. (સરોશ ય. ક. ૧૧, અરશીસંઘ ય. ફ. ૧૨, ફરવરદીન ય. ફ. ૫૨.). ગાડીનો ઉપયોગ આધારન મુસાફરીમાં કરવામાં આવતો હતો કે નહીં તે ચોકસ દીસતું નથી, પણ એટલું તો ચોકસ દીસે છે કે તે લડાઇમાં કામે આવતી હતી. જેમ અસલી રોમનો અને બીજી પ્રજાઓ રથ (Chariot)માં બેશી લડતા હતા તેમ અવ-

સ્તાના જમાનામાં પણ રવેયો હોય એવું દીસે છે. લડવૈયા માટેનો ખુદ અવસ્તાનો "રથએશ્તાર" શબ્દજ એ દેખાડે છે. એ શબ્દનો અર્થજ "ગાડીમાં ઉભો રહેનાર" થાય છે. ચઢતા વર્ગોમાં ચાર ઘોડાની ગાડી (રથ) જોડવામાં આવતી હોય એવું પણ દીસે-છે (આવાં ય. ફ. ૧૧૪, સરોશ ય. ક. ૧૧.)

ઘર સંસારી ઉપયોગમાં વપડાતાં વાસણો.—વંદીદાદની ૭ મી પરગરદ (ફ. ૭૪, ૭૫)માં ખાવાનાં વાસણોને, જો મુવેલાં માણસ યા કુતરાનો નસો લાગો હોય તો તેઓને કેમ સાફ કરવાં તે વિષેની બીના આવી છે તે ઉપરથી જણાય છે કે તે જમાનામાં ધાતુનાં, પથ્થરનાં, માટીનાં અને લાકડાંના વાસણ જણાયલાં હતાં.

ધાતુનાં વાસણો.—ધાતુનાં વાસણોમાં નીચલી ધાતુઓનાં નામો ત્યાં આપ્યાં છે.

૧ [illegible] ઝરન—સુનુ.

૨ [illegible] એરેઝત—રૂપું.

૩ [illegible] અયંઘહ—લોહડું અથવા ત્રાંબુ.

૪ [illegible] હુઓસફન.

સઘલી જાતનાં વાસણોમાં માટી અથવા લાકડાંનાં વાસણોને ઘણાં હલકાં અને અપવીત્ર ગણ્યાં છે. એવું દીસે છે કે ઘણાં હલકે વાંઘેનાં લોકો એવી જાતનાં વાસણો વાપરતાં હતાં, કે જેમ હાલમાં પણ આપણ જોઇએ છીએ. એ વાસણોને નસો લાગવાથી તેઓને હમેશને હમેશ સુધી અપવીત્ર ગણ્યાં છે. ધાતુઓનાં વાસણને સ્વચ્છતાની બાબદમાં શ્રેષ્ઠ ગણ્યાં છે. એનું કારણ દેખીતું છે કે ધાતુઓમાં છીંદ્રો થોડાં હોવાને લીધે તેઓમાં નજીસાત ભરાઇ રહેવાનો ઓછો સંભવ હોય છે, પણ માટી લાકડાં વિગેરેમાં રચકણો ઘણી છુટી છુટી હોવાને લીધે તેઓમાં છીંદ્રો વધારે

અને મોહતાં હોય છે અને તેથી તેઓમાં નજીસાત ભરાઇ રહેવાનો વધારે સંભવ હોય છે.

એ કારણને લીધે જરથોસ્તીઓની ધર્મની ક્રીયાનાં યજશનેગાહના આલાતોમાં કદી પણ લાકડું વાપડવામાં આવતું નથી. એ સઘલાં આલાતો ધાતુનાં બનાવેલાં હોય છે. આલાતગાહ (ઇંધારો) ધાતુનો બનાવતાં બહુ મોઘો પડવાને લીધે પથ્થરનો બનાવામાં આવે છે.

નજીસાત સામેની સાહુચેતી અને સલામતી માટેનાં એ ફરમાનોની નીશાંનીઓ હાલમાં પણ આપણામાં જોવામાં આવે છે. યોજદાથ્રગરીનું કામ કરનાર આથોરનાનો પોતાનું ભોજન માટીના વાસણમાં કરતા નથી, એવા વિચારથી કે એ વાસણને કદાચ મુવેલો નસો લાગ્યો હોય અને તેથી તે અપવીત્ર થયું હોય.

ધાતુનાં વાસણોમાં સોનાનાં વાસણો ને વધારે શ્રેષ્ઠ ગણ્યાં છે અને તેનીથી ઉતરતાં રૂપાનાં વાસણોને ગણ્યાં છે. નીચે થોડીક જાણીતીં ધાતુઓના વિસેષ ગુરૂત્વો (specific gravities) આપ્યાં છે તે ઉપરથી જોવામાં આવે છે કે, સોનું સર્વ ધાતુઓમાં વધારે ઘટ હોય છે, અને તેટલા માટે તેની રચકણો પાસે પાસે હોવાને લીધે તેઓમાં છીંદ્રો ઓછાં હોય છે, અને તેથી તે વધારે સ્વચ્છ ધાતુ છે.

સુન બીંદુના ઉષમાને પાણીને માપ તરીકે એકના આંકથી ગણતાં થોડીક જાણીતી ધાતુઓના વિશેષ ગુરૂત્વો રોસ્કોના આપ્યા મુજબ નીચે પ્રમાણે છે.

સોનું	૧૯. ૩
સીસું	૧૧. ૩
રૂપું	૧૦. ૫
ત્રાંબું	૮. ૯
લોહડું	૭. ૮
કલાઇ	૭. ૩
જસત	૭. ૧

એ ટીપ ઉપર નજર કરતાં દીસે છે કે સાતમી પરગરદમાં જુદી જુદી જાતનાં વાસણોની સ્વચ્છતા જે ચહડ ઉતર આપી છે તે તદન બરાબર છે.

એ સઘલી ધાતુઓમાં સોનાને શ્રેષ્ટ ગણ્યું છે અને તેટલા માટે બીજી ધાતુઓ કરતાં એ ધાતુનું નામ અવસ્તામાં વારેઘડીએ આવે છે. એ ધાતુનો ફક્ત વાસણો બનાવામાં ઉપયોગ થતો હતો એટલુંજ નહીં પણ ઘર સંસારનાં બીજાં તરેહવાર રાચરચીલામાં એનો ઉપયોગ થતો હતો એવું દીસે છે.

સોનાની ધાતુ અને તેનાં વાસણો—વંદીદાદની ૧૪ મી પરગરદ (ફ. ૧૧.) ઉપરથી દીસે છે કે સોનાંને ગાલવાનો અને તેની તરેહવાર વસ્તુઓ બનાવવાનો તે વખતે ધંધો ચાલતો હતો કારણ કે એ પરગરદમાં તરેહવાર ધંધાદારીઓના આતશો સાથે એ ધંધામાં વપડાતા આતશનું નામ આવે છે. તરેહવાર હથીઆરોમાં, વસ્ત્રોમાં અને અંગના શીંગારની જીનસોમાં એનો ઉપયોગ કરવામાં આવતો હતો.

અથોરનાનોનાં ધર્મ સંબંધી ક્રિયાનાં આલાતોમાં હોમને ગાળી એકઠો કરવાની રકાબી (તસતો) સોનાની જણાવી છે. (યજ. હા. ૧૦ ફ. ૧૭). અર્દ્દવિને, આવાંયષ્ટ (ફ. ૧૨૬)માં સોનેરી પદાન (પઇતીદાન) અથવા બુરખો રાખતી જણાવી છે. રામ અને બીજી યષ્ટો પ્રમાણે હોશંગ, તેહમુરસ, જમશેદ, જોહાક, ફરેદુન, કેરેસાસ્પ, અઉર્વસાર અને હુતોસી એઓએ વએ ઇજદની અને બીજા ઇજદોની ક્રિયા સોનેરી બેઠક ઉપર કરી છે, કે જે બેઠક ઉપર સેજાદો પણ સોનેરીજ હતો.

વળી રથએશતાર (પાદશાહ, પેહલવાનો)નાં હથ્યારો પણ સોનેરી જણાવવામાં આવેછે. જેમ યજદોનાં તખતો સોનેરી છે (વં. ૧૯ ફ. ૩૧, ૩૨) તેમ પાદશાહોનાં તખતો પણ સોનેરી છે. તે તખતોના પગો પણ સોનેરી છે (અશીશીંઘ યષ્ટ ફ. ૯.).

તાજો પણ સોનેરી છે (જમ્યાદ યષ્ટ ફ. ૪૧, આવાં યષ્ટ ફ. ૬૪, ૧૨૮).

પેહલવાંનોનાં હથીયારમાં પણ સોનું મોહટો ભાગ લે છે. તલવારો સોનેરી મુઠ સાથની જણાવી છે બેહરાંમ યષ્ટ ફ. ૨૭). પેહલવાનોનાં બખતર સોનેરી છે (મેહેર યષ્ટ ફ. ૧૨૨.), તીરોની બનાવતમાં સોનું વાપડેલું છે (મેહેર યષ્ટ ફ. ૧૨૯). તેઓની કોહલા સોનેરી છે (રાંમ યષ્ટ ફ. ૫૭). ગુરૂજ પણ સોનાનો ઘોર ચડાવેલો છે (મેહર યષ્ટ ફ. ૯૬). રાંમ યષ્ટમાં એક પેહેલવાનને જરૂરની નીચલી વસ્તુઓ સોનાની બનાવતની જણાવેલી છે. કોહલા, તાજ, હાર, રથ (ગાડી), ગાડીનું ચાક, હથીયાર, વસ્ત્ર, જોડા અને કમ્મરબંધ.

રથેસ્તારોને બેસી લડવાની રથો પણ સોનેરી જણાવી છે (મેહર યષ્ટ ફ. ૧૨૪), અને તેઓનાં પૈડાંઓ સોનેરી છે (મેહર યષ્ટ ફ. ૧૩૬), એટલુંજ નહીં પણ એ ગાડીઓને જોડવામાં આવતા ઘોડાઓના સાજ પણ સોનેરી છે. એઓની પાખર સોનેરી (તીર યષ્ટ ફ. ૧૮. બેહેરાંમ યષ્ટ. ફ. ૯) છે. વળી ઘોડાની ખરીઓમાં પણ સોનું પુરેલું (સરોષયષ્ટ ક. ૧૧. ફ. ૩) અને તેઓની નાળ પણ સોનાની (મેહર યષ્ટ ફ. ૧૨૫) છે.

વળી ઘોડા સીવાય બીજાં જાણવરોને પણ સોનાથી સીંગારવામાં આવતાં હોય એવું દીસે છે. જેમ હાલમાં બલોનાં સીંગડામાં શોભા માટે પીતળની ચળકતી ખોલીઓ જડવામાં આવે છે તેમ ગોધાનાં શીંગડાં સોનાનાં જણાવેલાં છે (તીર યષ્ટ ફ. ૧૬; બેહેરામ યષ્ટ ફ. ૭.).

વળી તે જમાનાની સ્ત્રીઓના સીંગારમાં સોનું મોહટો ભાગ લીએ છે. અર્દવિના પોશાકમાં એક જાતનું સોનેરી વસ્ત્ર જણાવ્યું છે. તેનીને માથે સોનેરી તાજ છે અને તેણીના કાનમાં બાળી પણ સોનેરી છે. તેણીનો પોશાક જે બીવર નામનાં જનાવરનાં ચામડાંનો છે તે ઉપર પણ સોનેરી પટ્ટ છે.

તેણીના પાયપુશ પણ સોનેરી છે (આવાં યષ્ટ ફ. ૧૮, ૧૨૬ થી ૧૨૯). વળી અહુરમજદ જમશેદને જે હળ અને બીજું હથયાર આપે છે તે પણ સોનેરી છે.

રૂપાંનાં વાસણો.—અવસ્તામાં ઘર સંસારનાં રાચરચીલાંની બનાવતમાં સોના સિવાય રૂપાનો પણ, ઉપર પ્રમાણેના આળાતો, હથ્યારો, વસ્ત્રો, વીગેરેમાં ઉપયોગ જણાવ્યોછે. પણ તે એટલો બધો સોનાના જેટલો નથી. જેમ સોનાની ચીજોની બનાવટનું કારખાનું જણાવ્યું છે તેમ રૂપાની બનાવટની ચીજોને માટે છે. જમવાનાં વાસણ રૂપાનાં જણાવ્યાં છે. (વંદીદાદ પરગરદ ૮) હોમ ગાળવાનો સુરાખદાર તશ્તો રૂપેરી જણાવ્યો છે (યજ. હા ૧૦ ફ. ૧૭). મેહરની કોહલા રૂપેરી જણાવી છે (મેહર યષ્ટ ફ ૧૧૨). ઘોડાની નાલ રૂપેરી જણાવી છે (મેહર યષ્ટ ફ. ૧૧૨). પોશાક પર રૂપેરી પતા પાડેલા જણાવ્યા છે (આવાં યષ્ટ ફ. ૧૨૯).

અવસ્તાવાલા મુલકોમાં એ ધાતુઓની છત.— એ પ્રમાણે ઘરનાં રાચરચીલાં વીગેરે સામાન સોના રૂપાની કીમતી ધાતુનો બનાવેલો જણાવે છે. એ ઉપરથી દીસે છે કે એ કીમતીં ધાતુઓ અને તેમાં મુખ્ય કરી સોનું અવસ્તાના જમાનામાં અવસ્તાવાલા મુલકોમાં સારા જથ્થામાં મળી આવતું હતું. ડાકટર ગાઇગર "લમ્યુઝેઓ" નામનાં ફ્રેંચ ચોપાન્યાંના પોતાના રેસાલામાં* કહે છે કે હિંદુકુશ પર્વતની ઉત્તર અને દક્ષિણે આવેલી નદીઓમાં અસલી એરીઅનોને સોનું મલી આવતું હતું. એ નદીઓના કાંઠાઓની રેતીમાં સોનાની રચકણો ભેલાયલી હતી. નદીઓમાંથી સોનું મલવાના ઇસારા આપણને અવસ્તામાંથી ખોહલા મલતા નથી, પણ પેહેલવી બુનદેહશ ઉપરથી દીસે છે કે હએતુમન્ત (હેલમંદ) નદીમાંથી પુશકલ સોનું તે વખતે મલતું હોય કારણ કે એ નદીને એ કેતાબ (ડા. વેસ્ટનો બા. ૨૦ ફ. ૩૪) માં "જરીનમંદ" એટલે "સોનાંવાલી" તરીકે જણાવી છે.

* જુઓ "ગ્નાનવર્ધક"માં મી૦ ફીરોજજી જામાસ્પજી દસતુરે કરલો તરજુમો.

હવે નદીની રેતીમાં જે સોનાની રચકણો ભેલાયલી હોય છે તેનું મુળ તો પહાડો હોય છે. પહાડોમાં સોનાનો ખાંનો હોય તેમાંથી વેહતી નદીઓ પોતાના સાથે તેની રચકણો હેઠે મેદાનોમાં ઘસડી લેઇ જાય. અવસ્તામાં હુકઇરય નામનો પહાડ જે જણાવ્યો છે તે એવી કીસમનો કોઇ પહાડ હોય એવું આવાં યષ્ટ (ફ. ૯૬) અને રસ્ને યષ્ટ (ફ. ૨૪) ઉપરથી દીસે છે કારણ કે ત્યાં એ પહાડને "જરનએનમ" એટલે સોનેરી તરીકે કહયો છે. વળી બુનદેહેશ (બા. ૧૩ ફ. ૪)માં અલબુર્જ પહાડ જેની હુકઇરય એક ટેકરી છે, તેમાંથી સેંકડો સોનેરી નાલાંઓ વેહેતાં જણાવ્યાં છે.

ઘર સંસારી વસ્તુઓ માટે જોઇતું એ સોનું ત્યાંની નદીઓમાંથી મળતું હતું એટલુંજ નહીં પણ તે આજુબાજુનાં મુલકોમાંથી પણ લાવ્યામાં આવતું હોય એવું દીસે છે કારણ કે અશીસંઘ યષ્ટ (ફ. ૧૪)માં 'અશી'ને બીજા દેશોમાંથી સોનું, રૂપુ લાવતાં જણાવી છે. ગાઇગરના કહેવા મુજબ શ્રાદર નામના જર્મન વિદ્વાન પ્રમાણે આરમીનીઆ આગળના પશ્ચિમ તરફના મુલકોથી તે લાવ્યામાં આવતું હતું. એ ધાતુઓની બાહેરની આવક કરતાં દેશની પેદાયશજ વધારે હોવી જોઇએ એ એટલા ઉપરથી માલમ પડે છે કે વંદીદાદમાં જણાવ્યા પ્રમાણે તેઓને ગાળવાના ખાસ કારખાનાઓ સ્થાપેલાં હતાં.

બીજી ધાતુઓનાં અને વસ્તુઓનાં વાસણો.— ઘર સંસારી વસ્તુઓની બનાવતમાં સોનાં, રૂપાં વતરેગે બીજી ધાતુનું નામ મલે છે, અને તે અયંડહ (.ωω3—ሰሰሰ) છે. એ ધાતુનાં પણ ખાંધાનાં વાસણ બનાવવામાં આવતાં (વંદીદદ-પરગરદ ૬ ફ. ૭૫). "સરવર" સાંપનાં તન ઉપર ભુલથી કોરસાસ્પ ખાણું પકાવતો હતો તે એ ધાતુનું વાસણ હતું (યજ. હા. ૯ ફ. ૧૧; જમ્યાદ યષ્ટ ફ. ૪૦.). દસ્તાનવાલી ઓરતને ખાણું એ ધાતુનાં વાસણમાં આપવા જણાવ્યું છે (વં. ૧૬ ફ. ૬.). પીવાને માટે હોમ કુટવાની હાવનીમ પથ્થરની તેમજ એ ધાતુની જણાવી

છે (વીસ્પરદ ૧૧ ફ. ૨.). ઘર સંસારની કેટલીક ચીજો જેમ લાકડાંની તેમ એ ધાતુની બનાવેલી જણાવી છે (વં. ૫ ફ. ૩૮.). અંગ–સંગારની ચીજોમાં એ ધાતુનો ઉપયોગ જણાવ્યો નથી, પણ હથીયારોમાં એ ધાતુનાં ઘણાંક જણાવ્યાં છે, જેવાં કે તીર (મેહર યષ્ટ ફ. ૯૬, ૧૨૯,) સાંકળ (યજ. હા ૧૧ ફ. ૮), ગોમેજ આપવાનું હથીયાર અથવા ચમચો (વં. ૯ ફ. ૧૪,), પહાડ ઉપર ખોલ્લી જગામાં મેલેલી લોઠને વરૂ વીગેરે જાંણવરો ઘસડી ન લઇ જાય માટે તે સાથે બાંધવાનો ખીલો યા એવું બીજું કોઇ હથીયાર (વં. ૬ ફ. ૪૬,), છરી (વંદીદાદ ૪ ફ. ૫૦) અને ગુરૂજ (મેહેર યષ્ટ ફ. ૧૨૯.). એ ધાતુનો પણ મોટો ઉદ્યોગ ચાલતો હોય એમ (વં. ૮ ફ. ૮૯) દીસે છે.

હવે એ ધાતુ કેઇ છે તે વિષે મત ફેર છે. સાધારણ રીતે અયંઙ્હ શબ્દને સંસ્કૃત अयस् ફારસી આહન અને અંગ્રેજીમાં (iron) સાથે મેલવી લોખંડ અર્થ કરવામાં આવેછે. હારલે, સ્પીગલ, કાંગા, મેહરજીરાણા–વાછા વીગેરે વિદ્વાનો એ પ્રમાણે લોખંડ અર્થ આપે છે પણ દાર્મેસ્ટેટે એને પીતલ ગણે છે, ગાઇગર એને કાંસું ગણે છે અને કહે છે કે એક ઠેકાણે તે ત્રાંબાને અર્થે વપડાયલોછે. એના કહેવા પ્રમાણે રીગવેદમાં એને મળતો आयस् શબ્દ સીસાંને અર્થે વપડાયો છે. ઘર સંસારી તેમજ બીજી ચીજો, જેમાં એ ધાતુ વપડાયલી છે, તેની ઉપર આપેલી ટીપ ઉપરથી દીસે છે કે એ શબ્દ સોનાં, રૂપાંથી ઉતરતી બીજી ધાતુઓના સાધારણ અર્થે વપડાયલો દીસે છે. એ ચીજોનાં નામ ઉપરથી એ શબ્દ લોહડાં, તાંબા, જસદ અને કાંસાંના જુદા જુદા અર્થે વપરાયલો દીસે છે.

સોનું, રૂપું અને અયંઙ્હ સીવાય એક ચોથી ધાતુનું નામ મળે છે અને તે હઓસફ્ન ([illegible]) છે. એ ધાતુનો ઉપયોગ બોહળો દીસતો નથી. તેનું થોડીક જગાએજ નામ આવે

છે, જો કે તેનો પણ સોનાં, રૂપાના ઉદ્યોગની માફક ઉદ્યોગ ચાલતો હતો (વં. ૮ ફ. ૯૦.). તેનાં ખાધાનાં વાસણ બનાવવામાં આવતાં હતાં (વં. ૭ ફ. ૭૫.). હથીયાર તરીકે તેનો એક જગાએ ઉપયોગ દરસાવ્યો છે. (મેહેર યષ્ટ ફ. ૧૩૦.)

હવે એ ધાતુ શું છે તે વિષે પણ વિદ્વાનોમાં મત ફેર છે. એ ધાતુ કાંગા પ્રમાણે જસત, હારલે પ્રમાણે કલાઇ અથવા જસત, દામરસ્ટેટે પ્રમાણે પોલાદ, ગાઇગર પ્રમાણે રાતું ત્રાંબું અને સ્પીગલ અને મેહેરજીરાણા—વાછા (મેહર યષ્ટ ફ. ૧૩૦) પ્રમાણે ત્રાંબું છે.

ઘર સંસારી ઉપયોગમાં આવતાં ધાતુનાં વાસણો અને તેઓને લગતી ધાતુઓની બાબદની તપાસ પુરી કરી હવે આપણે બીજી વસ્તુઓનાં વાસણની બાબદ ઉપર આવીએ છીએ. એ વસ્તુઓમાં આપણે આગળ કહ્યું તેમ પથ્થર, લાકડાં અને માટીનાં નામો આવે છે. વંદીદાદ ઉપરથી ફક્ત એટલુંજ માલમ પડે છે કે ઘરમાં જમવાને માટે ધાતુઓ સાથે એ પદાર્થોનાં પણ વાસણો ઉપયોગમાં આવતાં હતાં. એઓનાં વાસણો વિષે અથવા ખુદ એ વસતુઓ વિષે બીજું જાણવા જોગ આપણને કાંઇ મલતું નથી. ફક્ત પથ્થરનાં વાસણ વિષે વીસ્પરદ ઉપરથી માલમ પડે છે કે હોમ કુટવાને માટે પથ્થરની હાવનીમ પણ બનાવવામાં આવતી હતી. હાલતો હોમ, ધાતુની હાવનીમમાંજ કુટવામાં આવેછે, પણ આગલ પથ્થરની હાવનીમનો પણ ઉપયોગ થતો હોય. હિંદુઓમાં સોમની ક્રીયામાં સોમના પાળાનો જે રસ કહાડવામાં આવે છે તે હાલમાં પણ પથ્થરથી છુંદીને કહાડવામાં આવે છે.

બાબ બીજો.

અવસ્તા જમાનાનું એક કુટંબ, મરદ, સ્ત્રી અને ફરજંદ.

અવસ્તાના જમાનાનું કુટંબ.

અવસ્તા જમાનામાં દેશના કારોબાર માટે દેશના ૪ વર્ગો કરેલા હતા. "ન્માન, વીસ, જંતુ અને દંઙહુ" એટલે કે ઘર, મોહલો, ગામ અને શેહર. એ દરેકનો એકેક ઊપરી હતો. તેઓને ન્માન-પઇતી, વીસ-પઇતી, જંતુ-પઇતી અને દંઙહુ-પઇતી કહયા છે, એટલે કે ઘરધણી, મોહલ્લાદાર, ગામનોપટેલ અને શેહેરનો હાકેમ. એ સર્વની ઉપર દેશનો પાદશાહ હતો. હવે એ વેંહચણી વિષે પેહેલવી શરેહ કરનારાઓ કહે છે કે એક જોડકાંનું એક ઘર, ૨૦ ઘરનો એક મોહલ્લો, ૫૦ ઘરનું એક ગામ અને ૧૦૦ ઘરનું એક શેહર ગણાતું હતું.

એ ઉપરથી દીસે છે કે એક જોડકાંનું એટલે એક પરણેલાં મરદ ઓરતથી એક ઘર અથવા કુટંબ બનતું હતું. એ જોડકાંને ત્યાં અવતરેલાં ફરજંદો જ્યાં સુધી પોતાનાં માબાપના તાબામાં રહેતાં ત્યાં સુધી એક કુટંબનાં ગણાતાં.

ઘરનો ધણી (ન્માન-પઇતી) તે પોતાનાં કુટંબનો વડો, પોતાના ઘરનો જાણે હાકેમ તરીકે ગણાતો હતો. તેની ઓરત, તેની ઘરધણીઆંણી તે જાંણે તે ઘરની રાંણી ગણાતી હતી. અઇવીસ્રુથ્રેમ ગેહમાં એક ભલા ઘરધણી તેમજ એક ભલી ઘરધણીઆંણીને યાદ કર્યાં છે ત્યાં કહે છે કે "ન્માનહે ન્માનો પઇ-

તીમ અષવનેમ અષહે રતુમ યજમઇદે, ન્માનહે નમાનો પથ્નીમ અષવનેમ અષહે રતુમ યજમઇદે" એટલે કે "અશોઇના સરદાર અશો ઘરધણીને હમો આરાધ્યે છીએ, અશોઇની સરદાર અશો ઘરધણીઆણીને હમો આરાધ્યે છીએ."

એક કુટંબમાં જેમ ઘરધણીને તેમજ ઘરધણીઆંણીને ઘણી અગત્યતા આપી છે. અવસ્તામાં ઘણી જગ્યાએ જ્યાં ઘર ધણીની બાબદ જણાવી છે ત્યાં ઘરધણીઆંણીની બાબદ પણ જણાવી તેણીને અગત્યતા આપી છે. દાખલા તરીકે રીમન નહવાડવાની મેહેનતના દામની બાબદ આવીછે (વં. ૯ ફ. ૩૮) ત્યાં જેમ ઘરધણીને નહવાડવાનું દામ મુકરર કર્યું છે, તેમ ઘરધણીઆંણીને નહવાડવાનું દામ પણ મુકરર કર્યું છે. એજ પ્રમાણે જેમ ઘર ધણીને સારૂં કરવા માટે તેમ ઘરધણીઆંણીને સારૂં કરવા માટે તબીબની ચોકસ ફી મુકરર કરી છે. (વં. ૭ ફ. ૪૨).

એક કુટંબનાં આસામીઓ.—હવે આપણે અવસ્તાના જમાનાના ઘરના એટલે એક કુટુંબના જુદા જુદા આસામીઓ (members)ની બાબદ હાથ ધરીએ. એક કુટુંબ ઉભું કરનાર મરદ, ઓરત અને ફરજંદ એ ત્રણેની તપાસ હવે આપણે આગલ ચલાવીએ.

ઘર ધણી અથવા કુટંબનો મરદ.—એક કુટંબના સંબંધમાં અવસ્તાના જમાનામાં એક ઘરધણીનું કામ પોતાનાં કુટંબનો કારોબાર ચલાવવાનું હતું. પોતાનાં ઘરનો તે રાજા અથવા હાકેમ હતો. પોતાની ઓરત ઉપર અને ફરજંદો ઉપર તે સરદાર તરીકે હતો. જેમ એક સરદાર પોતાનાં લશકર ઉપર હોકમ ચલાવે તેમ તે પોતાનાં કુટંબ ઉપર હોકમ ચલાવતો હતો.

બાયડી છોકરાં તરફની ફરજ—વળી પોતાનાં કુટંબનું પોષણ કરવાની તેની ફરજ હતી. એક કુટંબના વડા તરીકે તે કુટંબનું પોષણ કરવાને બંધાયલો હતો એમ યજશનેના ૧૧ મા હા ઉપરથી

માલમ પડે છે, જ્યાં કહે છે કે એક બળદ પોતાના ધણીને થપકો આપે છે કે "તું પોતાની બાયડીનાં અને પોતાનાં છોકરાંનાં અને પોતાનાં પેટને માટે મારી પાસે ઘણું કામ લેછે." વંદીદાદ (પ્ર. ૧૫ ફ. ૧૮) પ્રમાણે જ્યારે એક જનાકારી કરનાર મરદ ઉપર, જનાકારી કરાવનાર સ્ત્રી જો હમેલદાર થાય તો તેણીનું પોષણ કરવાની ફરજ નાખવામાં આવતી હતી ત્યારે પોતાની હકદાર લગ્નની સ્ત્રીનું પોષણ કરવાની અને તેણીની ઘટતી જરૂરીઆતો પુરી પાડવાની એક ઘરધણીને માથે વધારે ફરજ હતી. એજ પ્રમાણે પોતાનાં ફરજંદો તરફ તેની ફરજ હતી. જનાકારીથી અવતરેલાં બચ્ચાનાં પોષણની જયારે તેની ઉપર ફરજ નાખવામાં આવતી હતી ત્યારે પોતાનાં હકદાર ફરજંદો તરફ તે વધારે મજબુત ફરજોથી બંધાયલો હતો. પોતાની ધણીઆંનીનું પોષણ કરવાની તેની ફરજ હતી એવું રાંમ યષ્ટ (ફ. ૪૦) ઉપરથી પણ માલમ પડે છે કારણ કે ત્યાં લખવા પ્રમાણે કન્યાઓ જે ખાવીંદ માગે છે તે એવો માગે છે કે જે, તેઓનું હૈયાતી સુધી પોષણ કરે.

વળી ખાવીંદ તરીકે તે પોતાની ધણીઆંણીને સમાર્ગે ચલાવવાને બંધાયલો હતો. વીરાફનામાં પ્રમાણે જયારે એક ખાવીંદને પોતાનાં ભલાં અને નેક કામોને લીધે બેહસ્તમાં લઇ જવામાં આવે છે ત્યારે તેની બાયડી, જેને તેનાં બુરાં કામોને લીધે દોજખમાં જવાની સજા ફરમાવી છે, તે તેની દામન પકડે છે અને તેને બેહશ્તમાં જતો અટકાવે છે અને તાનો મારી કહેછે કે "તું મારો પતી અને સાહેબ હતો મારૂં તન, જીવ અને જાન તારે સ્વાધીન હતો. મને જે ખોરાક અને પોશાક મલતો તે તારેથી હતો, ત્યારે શાને માટે તુંએ મને સુધારી નહી, અને નેક માર્ગ દેખાડયો નહી ? તુંએ જે નેકી અને ભલાઇ અખત્યાર કરી તેના માર્ગો તુંએ મને દેખાડયા નહીં કે હું પણ તે ભલે મારગે ચાલતે અને આજે જે ફેજે હું પોંહચી છું તે ફેજે પોંહચતે નહી."

એ ફકરો જો કે પાછલા જમાનાનું લખાણ છે તોપણ તેની આગમચના અવસ્તાના જમાનાની રૂચી (Spirit) દેખાડે છે કે તે જમાનામાં એક ખાવીંદનો તેની ધણીઆંણી ઉપર પુરતો કાબુ હતો અને તેટલા માટે તેની ફરજ હતી કે તેણીને નેક અને ભલો માર્ગ દેખાડે.

અવસતાના જમાનાની સ્ત્રી અને તેણીની ઉમેદ.

હાલના આપણા જમાનાની એક પારસી છોકરીની મોરાદો, ઉમેદો અને આશાઓનું શેઠ દોસાભાઇ ફરાંમજી કરાકા પોતાની પારસી તવારીખમાં નીચલું ચીત્ર આપે છે:—

"The highest ambition and the most earnest wish of a Parsee girl is to obtain a good husband. When that object has been attained her position is assured and her happiness may be considered complete. As a woman she is generally loving, cheerful and fond of children.

એ ચીત્ર સાથે નીચલું અવસ્તામાંથી મલતું ચીત્ર સરખાવો અને તમે જોશો કે હાલની પારસી સ્ત્રીઓ પોતાની મોરાદ અને ઉમેદોમાં પોતાની અવસ્તા જમાનાની માએ મમાઇઓને પગલે કેવી આબેહુબ રીતે ચાલે છે. રાંમ યષ્ટ (ફ. ૪૦) પ્રમાણે તે જમાનાની કન્યાઓ પોતાની દુવામાં નીચલી મુરાદો માગતી હતી કે:—

"હમો જવાન અને ખુબસુરત ધણી મેલવીએ, જે જયાં સુધી હમો જીવીએ ત્યાં સુધી હમારૂં પોષણ કરે, જે હમોને ફરજંદ જણાવે અને જે દહાપણ ભરેલી અને મીઠી જબાંનવાલો હોય."

એ ફકરા ઉપરથી દીસે છે કે તે જમાનાની સ્ત્રી નીચલા ગુણો ધરાવનાર ખાવંદની ખાહેશમંદ રહેતી. ૧ જવાન, ૨ ખુ-

ખુબસુરત, ૩ પોતાની ઓરત અને ફરજંદનું પાલન પોષણ કરી શકે તેવો, ૪ મરદાનગીવાલો અને તંદરોસ્ત કે જેથી ફરજંદની વૃદ્ધી થાય અને ૫ દહાપણવાલો.

આવાં યષ્ટ પ્રમાણે અર્દવીશુર પાસે પણ તેઓ એવી મોરાદો ચાહતી હતી. એ યષ્ટ (ફ. ૮૭) પ્રમાણે પરણવા લાયક કન્યાઓ દબદબાવાલાં અને ખુબી ભરેલાં મકાંનો અને બાહદુર ખાવંદ અર્દવી પાસે માગતી હતી. તેનીજ પાસે પરણેલી સ્ત્રીઓ પોતાને ત્યાં ફરજંદની વૃદ્ધી ચાહતી હતી. ફરજંદની વૃદ્ધીની આશા મલતાં તેનીજ પાસે તેઓ આસાનીથી જનમ આપવાની શકિત માગતી હતી. વળી આસાનીથી જનમ આપવા પછી પોતાનાં ફરજંદ માટે પોતાને પુરતું દુધ માગતી. યજશનેના ૮ મા હા (ફ. ૧૨) ઉપરથી માલમ પડે છે કે પરણ્યા પછી ફરજંદની વૃદ્ધી માટે તેણીઓ હોમની ક્રિયા કરતી અથવા હોમનો પુષ્ટીકારક અને તંદરોસ્તી આપનાર રસ પીતી હતી.

જવાન, બાહદુર, ખુબસુરત, મરદાનગીવાલો વીગેરે ગુણો ધરાવનાર ખાવંદ માટે કન્યાઓ પોતે અર્દવી, વએ ઇજદ વીગેરેની આરાધના કરતી હતી તે ઉપરથી આપણને ચોકસ દીસે છે કે તે જમાનામાં લગ્ન વધુ ઉમરે અને પસંદગીથી થતાં હતાં. બાહદુર અને લાયક ખાવંદ મેલવી તેણી ઘરધણીઆંણી થતી અને જેમ એક ઘરધણી તે જમાનામાં પોતાના ઘરનો રાજા ગણાતો તેમ તેણી પોતાનાં ઘરની રાંણી ગણાતી.

સ્ત્રીનો ખાવીંદ ઉપર વગ.—શાહ ગુસ્તાસ્પની રાણી હુતોશીના દાખલા ઉપરથી દીસે છે કે તેઓ પોતાના ખાવીંદ ઉપર પોતાની સલાહનો વગ ચલાવી શકિત હતી. ગોશ યષ્ટ (ફ. ૨૬) ઉપરથી માલમ પડે છે કે પએગમબર જરથોસ્તે દ્રવાસ્પની આરાધના કરી હતી, અને એવી મોરાદ ચાહી હતી કે તે રાણી હુતોશીને પોતાની દીન કબુલ કરાવવામાં ફતેહમંદ થાય, કે

તેથી તેણી પોતાના પતી ઉપર દીનને માટે વધારે સારી અસર ઉત્પન્ન કરે. પોતાનાં પતીનાં ઘરમાં ઘણી પ્યારી, પ્યાર પાંમેલી અને માન પામેલી હોવાને લીધે, તેણી શાહ ગુસ્તાસ્પ ઉપર સારી અસર કરી શકે.

સ્ત્રીની પોતાના ખાવીંદ તરફની ફરજ—અવસ્તાના જમાનામાં સ્ત્રીની મુખ્ય ફરજ પોતાના ધણીની તાબેદારી અને તેની ફરમાનબરદારી ગણાતી હતી. તેણી તેને પોતાનો સાહેબ અથવા સરદાર તરીકે ગણતી. અઇવીસ્રુથ્રેમ ગેહમાં એવી પોતાના ખાવીંદના હોકમને માન આપનાર (રતુક્ષથ્રામ) સ્ત્રીને યાદ કરી છે. વીસ્પરદ (ક. ૩ ફ. ૨૦)માં પણ એવી સ્ત્રીને યાદ કરી છે જે ઉપર મી૦ બ્લિકવાલા ડાકટર સ્પીગલના તરજુમામાં નોટ આપતાં કહે છે કે, "Obedience is the first duty of a mazdayacnian wife" એટલે કે "પોતાના ખાવંદનો હોકમ માનવો એ એક માજદયશનાન ઓરતની પેહેલી ફરજ છે."

વળી અવસ્તાના ઉપલા ભાગોમાં કહે છે કે એવી એક ભલી સ્ત્રીએ હમેશાં સારો વીચાર, વચન અને કામો અખત્યાર કરવાં.

અવસ્તાના જમાનામાં જાહેર કરેલાં સ્ત્રીની તાબેદારીનાં ફરમાનો પછવાડેની પેહેલવી કેતાબોમાં પણ ખોલ્લાં દીસે છે. વીરાફનામા (બા. ૬૩)માં કહેછે કે પોતાના પતીનું પત ન રાખનારી અને તેના હોકમને માન ન આપનારી સ્ત્રી દોજખમાં જાયછે, અને ત્યાં તેણીને સીક્ષા પણ ઘણી સખ્ત છે. પોતાના ધણીને કદુઆ દેનારી અથવા બદ સુખન વાપડનારી અને સામા જવાબ કરનારી બુરી સ્ત્રીને માટે પણ દોજખમાં ભારી સીક્ષા જણાવેછે. (બા. ૨૬).

પોતાના ધણીના હોકમને અને ફરમાનોને માન આપી તેનો પ્યાર અને વીસ્વાસ પોતા તરફ ખેંચવાને અવસ્તા જમાનાની

સ્ત્રીઓ હમેશાં ખાહેશમંદ રહેતી હતી તે રાણી હુતોશીના દાખલા ઉપરથી માલમ પડેછે. તેણી રામ યષ્ટ (ફ. ૩૬) પ્રમાણે વએ ઇજદની આરાધના કરી એવી મોરાદ માગતી કે "હું કએગુશતાસ્પનાં ઘરમાં પ્યારી, પ્યાર મેલવેલી અને માન પામેલી થાઉં."

પોતાના ધણીને ખુશી અને રાજી રાખવા તે જમાનાની સ્ત્રી વધારે કાળજી રાખતી હતી. ઘરધણી જ્યારે પોતાના ધંધા માટે ઘર બાહેર જતો ત્યારે તેણી પોતાનાં ઘરબારનું કામકાજ કરી તેના આવવાના વખતે પોતાનો સોજો સુંદર પોશાક પેહડી રાહ જોતી બેસતી કે કયારે તે આવશે અને હું તેની સેવામાં તેને ખુશી કરવા ઉભો રહીશ. અશીશંઘ યષ્ટ (ફ. ૧૦) પ્રમાણે તે સ્ત્રીઓ "પગમાં જણુસ પેહેડી, કાનમાં એરીન પેહેડી અને ગળામાં હાર પેહેડી ઘરમાં બેસેછે અને વીચાર કરેછે કે કયારે મારો ધણી આવશે? અને કયારે હું તેને ખુશી કરીશ?

સ્ત્રીની પાક દામાની.—ઓરત જાતનો મોટામાં મોટો સીંગાર તેણીનું પતીવરતાપણું છે. એ બાબે જેટલું પેહેલવી કેતાબોમાં લખ્યું છે તેટલું અવસ્તામાં નથી. તોપણ અવસ્તા ઉપરથી એટલું ચોકસ દીસેછે કે પોતાની પાક દામાનીને દાઘ લગાડનારી સ્ત્રીને સંસાર મંડળમાંથી દુર રાખવામાં આવતી. તેણીને ધર્મ સંબંધી મંડળોથી દુર કરવામાં આવતી, અને ધર્મની ક્રિયા કરેલી ચીજોની ચાશની તેણીને કરાવવાની મનાઇ હતી. તીર યષ્ટ (ફ. ૫૯) અને બેહરામ યષ્ટ (ફ. ૫૧) માં જણાવેછે કે તેશતર તીરની અને બેહરામની યાદમાં કરેલી ક્રિયામાં એવી બદફેલ ઓરત ભાગ લીએ નહીં. એજ પ્રમાણે હોમની ચાશની માટે પણ તેણીને અટકાવ કર્યો છે. હાદોખ્ત નુશક (ફ. ૩૮)માં એવી બદકાર ઓરતને દોજખ ફરમાવ્યું છે જ્યાં ઝેર અને ઝેરની મેલવણીની ચીજો તેણીનો ખોરાક છે. અશીશંઘ યષ્ટ (ફ. ૫૭, ૫૮) પ્રમાણે ભલી અશી જેણી પોતે એક સ્ત્રી ફરેસ્તો છે તેણી એવી બદકાર ઓરતોથી લજવાયછે અને તેણીઓને કદુવા દેછે. પેહેલવી વીરાફનામા

(બા. ૨૪)માં એવી સ્ત્રીઓને દોજખમાં ખરફ્સ્તરોનો ભક્ષ થઇ પડતી જણાવી છે. એજ કેતાબ (બા. ૬૯) પ્રમાણે એવી સ્ત્રીઓ ઉપર દોજખમાં બીજા ઘણા આજાબો પડે છે.

પારકા મરદ સાથે બદફૈલી કરનાર સ્ત્રી માટે જે નાપસંદગી ઉપર જણાવી છે તેવીજ પારકી ઓરત સાથ બદફૈલી કરનાર મરદ માટે જણાવી છે. હાદોખ્ત નુશ્કમાં તેમજ પેહેલવી વીરાફ્નામાં પ્રમાણે તેઓ દોજખમાં જાયછે અને સાધારણ કેહવત પ્રમાણે દોજખમાં પણ તેઓનો થાર થતો નથી કારણ ત્યાં તેઓને તેઓની બદફૈલીનાં કરતુકના બદલામાં ઘણી સખ્ત સજાઓ ફરમાવેલી છે.

સ્ત્રીનો દરજ્જો.—પારસીઓ માટે કાયદા બાંધનારા કમીશન (Law Commission)ને ડાકટર હાઉએ નીચલું મત લખી જણાવ્યું હતું.

"The position of a female in ancient times was much higher than it is now-a-days. They are always mentioned as a necessary part of the religious community. They have the same religious rites as men; the spirits of deceased women are invoked as well as those of men."

"અસલી વખતમાં ઓરત જાતનો દરજ્જો હાલના કરતાં વધારે હતો. ધર્મ સંબંધી મંડળના એક અગતના ભાગ તરીકે તેઓને હમેશાં ગણવામાં આવી છે. મરદોના જેવીજ તેઓની ધર્મ–ક્રિયાઓ છે. મરણ પામેલી સ્ત્રીઓનાં ફરોહરોને મરદોનાં ફરોહરોની માફકજ યાદ કરવામાં આવ્યાં છે."

અવસ્તામાં ઓરત જાતના દરજ્જા માટે જે છુતા છવાયા ઇશારાઓ છે તે ઉપરથી ડાકટર હાઉએ ઉપલો ઇન્તેખાબ આપ્યો છે. એ ઇન્તેખાબને અવસ્તાના કીયા ભાગોથી અને કેવી રીતે ટેકો મળેછે તે આપણે ટુકમાં તપાસી જઇએ.

ધર્મ સંબંધી મંદળના એક અગતના ભાગ તરીકે સ્ત્રીઓને અવસ્તાના જમાનામાં ગણવામાં આવતી હતી એવા ડાકટર હાઉના વીચારને "ચેંડ-હે હાતામ"ની નામીચી અને પુરાની બંદગી ઉપરથી ટેકો મળેછે.

એ બંદગીમાં કહેછે કે[1] "હસ્તી ભોગવનારાઓ મધેથી જે કોઇ આરાધનાં કરવામાં વધારે ભલો (છે) તેનો જાણનાર (અથવા શીખવનાર) અશોઇને લીધે હોરમજદ (પોતે છે) તેઓમાંના નર તથા નારીઓને હમો વખાણ્યે છીએ."

વળી સરોશ હાદોખ્ત (ક. ૧) ઉપરથી માલમ પડેછે કે જેમ મરદ તેમ ઓરતો અવસ્તા જમાનામાં પોતાપર આવી પડતી સંકટ તાલવા માટે ધર્મ સબંધી ભણતરો અશો માણસોની મીજલસમાં ભણતી હતી. ત્યાં કહેછે કે "જો કોઇ પુરૂષ યા સ્ત્રી આએ વચનના સખુન (એટલે અહુનવરની બંદગી) પુરતી અશોઇ વાલાં મન, વચન અને કરણીથી પુષકલ પાણીમાં અથવા પુષકલ ધાસ્તીની વખતે......અથવા અશોનરોની અનજુમ (મીજલસ) સનમુખ......ભણે તો તેને તે દહાડે તે રાત્રે કોઇપણ બુરો આદમી વીગેરે.......ઈજાદ નહીં." એ ફકરાની મતલબ એ છે કે અહુનવરના પવીત્ર કલાંમ જુબાન ઉપર યાદ કર્યાથી જેમ એક મરદ તેમ એક સ્ત્રી પોતાપરથીજ સંકટ તાળવાને શક્તિવાન થાયછે.

અવસ્તાના જમાનામાં ઓરત જાત ધર્મ સંબંધી મંદળનો એક અગતનો ભાગ ગણાતી હતી તે અસલી રોમન આતશ-ધર્મગુરૂઓની સ્ત્રીઓની હાલત ઉપરથી પણ દીસેછે. કહેછે કે એ મજાના ફ્લેમીન ધર્મગુરૂઓની સ્ત્રીઓ પણ ધર્મ સંબંધી આતશ સાથ પોતાનો સંબંધ દેખડાવામાટે પોતાના ચેહરાપર જે બુરખો નાખતી હતી તે આતશના સોળાના આકારનો અને રંગનો નાખતી હતી.

---

(૧) એરવદ કા. એ. કાંગાની ખોરદેહ અવસ્તા.

વળી ઓરત જાતનો દરજ્જો અવસ્તાના જમાનામાં હાલ કરતાં ચઢતો હતો એવું દેખાડવા માટે ડાકટર હાઉગ જે કહેછે કે જેમ મરણ પામેલા મરદોની ફ્રવશીઓને યાદ કરવામાં આવતી હતી તેમ મરણ પામેલી સ્ત્રીઓની ફ્રવશીઓને પણ યાદ કરવામાં આવતી હતી. તેને ફરવરદીન યષ્ટ ઉપરથી ટેકો મળેછે. ત્યાં (ફ. ૧૪૩, ૧૪૪, ૧૪૮, ૧૪૯) જુદા જુદા દેશોનાં નામ દઇ કહેવામાં આવેછે કે એ દેશોના "પવીત્ર મરદોની ફ્રવશીઓને હમો આરાધ્યે છીએ અને પવીત્ર ઓરતોની ફ્રવશીઓને હમો આરાધ્યે છીએ."

વળી તે જમાનાની કેટલીક સ્ત્રીઓ ભલાં અને નેક કામ કરી પોતાનું નામ મંદળીમાં, પોતાની અનજુમનમાં કાયમ કરી જતી હતી તે કેટલીક નામાકીત સ્ત્રીઓનાં નામો ઉપરથી માલમ પડેછે.

વળી આપણામાં જે ફરેસતાઓ જણાયલા છે તેમાં અર્દવી, દ્રવાસ્પ, અશી અને પારંદી નામના ફરેસતાઓને સ્ત્રી અથવા નારી ફરેસતાઓનું રૂપ આપ્યું છે. તે ઉપરથી પણ દીસે છે કે સ્ત્રીઓના દરજજા વિષે તે જમાનામાં ચહડતો વીચાર બાંધવામાં આવતો હતો.

નામાંકીત સ્ત્રીઓ.—ફરવરદીન યષ્ટ ઉપરથી દીસે છે કે તે જમાનામાં સ્ત્રીઓ પણ પોતાને લાયકનાં કામથી, પોતાની સખાવતથી યા પરોપકારી કામોથી, મશહુર થતી હતી, જેના બદલામાં તેઓનાં મરણ બાદ તે જમાનાના લોકો તેઓનાં નામો નામ બનામ યાદ કરી અમ્મર રાખતાં હતાં. એ યષ્ટ (ફ. ૧૩૯) માં એવી ઘણીક મખ્યાત ઓરતોનાં નામો આપેલાં છે, જેમાં શરૂઆતમાં આપણા પએગમબરની મોહરદાર અને તેની બેટીઓ અને શાહ ગુસ્તાસ્પની બાયડી રાણી હુતોશીનાં નામો આપણ જોઇએ છીએ. મેહેર યષ્ટ (ફ. ૩૦) પ્રમાણે વખણાયલી ઘણીઆંણીના ઘણી થવું એ એક જાતનો ભાગ્યશાળી બદલો છે, જે

તેઓ મેલવવા પામે છે કે જેઓ મેહેરને પુરતી રીતે યાદ કરેછે અને પોતાનાં કામકાજમાં સચ્ચાઇ, પ્રમાણીકપણું અને ઇમાનદારી જાળવેછે.

વળી ફકત પરણેલી સ્ત્રીઓજ પોતાનાં ભલાં, નેક અને પરો-પકારી કામથી મશહુરી મેલવતી હતી એમ નથી, પણ વગર પરણેલી કન્યાઓ પણ પોતાના વર્ગ અને ટોળામાટે એવાં કામો કરી મશહુરી મેલવતી હતી. ફરવરદીન યષ્ટ (ફ. ૧૪૧, ૧૪૨)માં એવી ૧૧ કન્યાઓનાં નામો દેઇ તેઓની ફ્રવશીઓને યાદ કરી છે.

અવસ્તાના જમાનાની સ્ત્રીઓનો ધંધો.—અવસ્તા જમાનાની સ્ત્રીઓનો ઘર બાહેર કાંઇપણ ધંધો હોય એવું અવસ્તા ઉપરથી દીસ્તું નથી. તેઓનું કાંમ ફકત પોતાનાં ઘરબારનો કા-રોબાર કરવાનું અને તેઓના ધણીઓ પોતાને ધંધેથી આવે ત્યારે તેઓની સેવામાં હાજર રહેવાનું હતું. અશીશંઘ યષ્ટ ઉપરથી દીસેછે કે તેણીઓ એટલા માટે પોતાના ધણીઓની આતુરતાથી રાહ જોતી બેસતી હતી કે તેઓ કયારે આવશે કે હમો તેઓને ખુશી કરીયે.

ઘરમાં પોતાનો આખો દીવસ, ઘરબારનાં કામકાજ સીવાય બીજા કયા કામકાજમાં તેણીઓ ગુજારતી હતી તે ચોકસ દીસતુ નથી, પણ વંદીદાદ (૫ ફ. ૬૦, અને ૭ ફ. ૨૧) ઉપરથી દીસે છે કે કેટલીક સ્ત્રીઓ પોતાનાં ઘરબારનાં કામથી ફારેગ થઇ સુતર કાંતવાનાં અને વણવાનાં કાંમમાં રોકાતી હતી. હાલમાં પણ આપણ ઘણાંક ગાંમોમાં જોઇએ છીએ કે ત્યાની પારસી સ્ત્રીઓ પોતાનાં ઘરબારનાં કામથી ફારેગ થઇ એ ધંધો કરેછે. કેટલીક બાઇઓ તો એ ધંધાથી પોતાનું અને પોતાના કુટુંબનું ગુજરાણ કરેછે, અને પોતાના ગરીબ ખાવીંદને મદદગાર થઇ પડેછે.

અવસ્તાના જમાનાનાં ફરજંદ.

આપણે પછવાડે જોઇશું કે અવસ્તાના જમાનામાં લગ્નને ઘણુ વજન આપવામાં આવતું હતું. માણસ પરણીને શાંત અને સુલેહ

સંપજ ભરી જીંદગી ગુજારે અને તેમ કરવા માટે થરી થામ થઈ એક જગાએ મુકામ કરી રહે એ તે જમાનાની રૂધીને ઘણું અનુસરતું હતું. હવે એક પરણેલો માણસ પોતાના જમાનાની મંદળીને પોતાના ફેરવાયલા ખવાસો અને ભલા ગુણોને લીધે ઉપયોગી થાઈ પડે. તેને ત્યાં થયલાં ફરજંદોનાં ભલાં અને સારાં માટે તેને માથે વધારે મજબુત ફરજ આવી પડે છે કે વધારે ભલી અને નેક જીંદગી ગુજારી પોતાનું તેમજ પોતાની બાયડી અને છોકરાંનું ભલું કરવું. એજ કારણને લીધે વંદીદાદ (૪ ફ. ૪૭) માં હોરમજદ કહેછે કે "ફરજંદ વગરનાં માણસ કરતાં ફરજંદ-વાલાને હું વધારે પસંદ કરૂછું." એ ઉપરથી દીસેછે કે એક ફરજંદના બાપ થવું ભાગ્ય શાલી ગણાતું હતું. ગણાતું એ કારણ ઉપરથી એક ફરજંદના બાપ થવું એ એક જાતનું માન ગણાવા લાગું હોય; એ એક જાતનો આબરૂ પત્ર ((certificate) ગણાવા લાગી હોય કે તે માણસ ભલી, નેક અને શાંત જીંદગી ગુજારનાર છે.

પાછલા જમાનાનેમાટે હીરોદોટસની શાહદત.– અવસ્તાના જમાનાનો એ વીચાર—કે ઘણાં ફરજંદોના બાપ થવું એ એક ભાયગશાળી તરીકેની નીશાન છે–તે પછવાડેના જમાનામાં પણ ચાલુ રહયો, એમ આપણને હીરો દોટસ (બા. ૧૩૬) ઉપરથી માલમ પડેછે. એ તવારીખ નવેશ પોતાના જમા-નાના ઇરાંનીઓ માટે કહેછે કે

Next to prowess in arms, it is regarded as the greatest proof of manly excellence to be the father of many sons. Every year the king sends rich gifts to the man who can show the largest number; for they hold that number is strength"

એટલે "લડાઇમાં બાહદુરી બતાવવી તેનેથી ઉતરતી મરદાં-નગીની બીજી એક શાહદત એ છે કે ઘણા બેટાઓના બાપ થવું. દરવર્ષ, જે ધણીને ત્યાં ઘણા બેટાઓ હોય તેને ત્યાં પા-

દશાહ મોટી ભેટો મોકલે છે. કારણ કે તેઓ ધારેછે કે મોટી સંખ્યામાં કૌવત સમાયલું છે.''

ફરજંદના બાપ થવું એ, એ પ્રમાણે એક મોટું માન અને ભાગ્યશાળીપણાની નીશાની ગણાતી હતી. અને તે ખુદ હોરમજદને પસંદ ગણાતું હતું. એ લાગણી ઉપરથી એવું માનવામાં આવેછે કે અવસ્તાના જમાનામાં લોકોનો એવો એતેકાદ હતો કે જે માણસને ત્યાં ફરજંદ હોય તે માણસ આવતી જેહાંનમાં સુખ ભોગવેછે.

હવે અવસ્તાના જમાનાના ઉપલા એતેકાદને માટે અવસ્તામાં કેથે આપણને બીજું લખાણ મલતું નથી, સીવાય કે વંદીદાદ (૪ ફ. ૪૭)માં જણાવેલા હોરમજદના સખુનો જે આપણે ઉપર તપાસ્યા છે. પણ ફરજંદના ભલા ગુણોમાં એક ગુણ ''આંઝો બુઝીમ'' એટલે તંગીમાંથી છોડવનાર કરી આવેછે (ફરવરદીન ય. ફ. ૧૩૪ અને આતશ નીઆએશ) તેનો અર્થ સ્પીગલ અને દાર્મસ્ટેટે ''(બાપને દોજખની) તંગીમાંથી છોડાવનાર'' એમ કરેછે.

અવસ્તાના જમાનામાં લોકોને એવો એતેકાદ હતો તેને અવસ્તામાં, છોકરાને માટે વપરાતા 'પુથ્ર' શબ્દથી ટેકો આપવામાં આવેછે. કે જે શબ્દનો અર્થ ૧૭ પૂ પવીત્ર કરવું એ ધાતુ ઉપરથી ''પવીત્ર કરનાર'' થાયછે. એમ કહેછે કે એક છોકરો બાપના મરણ પછી તેને કેટલીક રીતે ક્રિયાઓ અથવા દુવા ગુજારીથી પવીત્ર કરેછે માટે તેને પુથ્ર અથવા પુત્ર કહેવામાં આવેછે.

હવે જોકે સીધ્ધી રીતે આપણને સહમજ પડતું નથી કે એક માણસને ત્યાં છોકરો હોય તે માણસ તે છોકરાને લીધે પોતાની પેલી જેહાંનની ભવીષ્યની જીંદગી સુખી કેવી રીતે ગુજારે, તોપણ આડકત્રી રીતે એ વીચારની સહમજ પડેછે. એવો વીચાર પેહેલાં તો એક માણસને પરણેલી જીંદગી ગુજારવાને ફરમાવેછે. તેમ કીધાથી તેને સુલેહ સંપજથી એક શાંત અને

આબરૂદાર જીંદગી ગુજારવાની ફરજ પડેછે. વળી આપણે આગળ જોયું તેમ તે માણસને વધારે ઉદ્યોગી મેહેનતુ અને પ્રમાણીક થવાનો ઉલટ થાયછે કે તેમ કરી તે પોતાનાં ફરજંદ માટે કાંઈ અમુક દોલત મેલી જાય. પોતાની પાછળ એક કુટંબ છે, અને તે કુંટંબની પોતા પાછળ હાલ હવાલ ન થાય તેટલા માટે તેઓની વ્યવસ્થાની સારી યોજના કરવી જોઇએ, એ વીગેરેના વીચારો તેને પોતાનાં કામમાં વધારે અને વધારે ઉલટ ભર્યો, ઉમંગી અને પ્રમાણીક કરેછે. એથી તે નેક અને ભલી જીંદગી ગુજારવાને સામર્થવાન થાય છે, જે નેકી અને ભલાઇનો બદલો તેને આવતી જીંદગીમાં મલતું સુખ છે. એ પ્રમાણે આડકતરી રીતે જોતાં એક ફરજંદની હસ્તી તેને ઉદયોગી અને પ્રમાણીક કરેછે.

વળી બીજું એકે પોતાના પાછળ એક છોકરો મેલી જવાથી પેલા મરનારને એક જાતનો સંતોષ રહેછે, કે તેનાં કુટુંબની વ્યવસ્થા કરવા માટે એક જણ છે, જે તેઓના હાલ હવાલ થવા ન દેશે. એ વીચારથી તેનું રૂહ ખુશી રહે.

પાલક કરવાનો રેવાજ—એ કારણને લીધે અને એવા વીચારથી આપણામાં રેવાજ પડેલોછે કે એક માણસ જો ૧૪ વર્ષની ઉમરની પછી ગુજરી જાય અને તેને પેટે કોઇ ફરજંદ ન હોય તો તેને એક પાલક કરી આપવો જોઇએ. હિંદુઓમાં પણ એ દત્ત પુત્ર કરી આપવાનો રેવાજ છે.

વળી અસલી રોમન શેહેનશાહતના કાયદાઓ, જે જસટીનીઅને રચેલાં ધારા પુસ્તકમાં જળવાઇ રહેલા છે તે કાયદાઓ ઉપરથી દીસેછે કે એ શેહેનશાહતમાં પણ દત્તપુત્ર કરી લે વાનો એવો રેવાજ હતો. આપણ અને અસલી રોમનોના રેવાજમાં એક મોટો ફરક એ છે કે આપણામાં એક શખ્સ પોતાથી નાના ગમે તે ઉમ્મરના ખશીને પાલક કરી લે પણ અસલ રોમનોનો કાયદો હતો કે જે ધણી બીજાને પોતાનો પાલક કરી લે તે ધણીની ઉમ્મર પાલક કરતાં

ઓછામાં ઓછી ૧૮ વરસ વધારે જોઇએ એટલે કે તેઓનો વીચાર એ હતો કે ૧૮ વરસની વૃદ્ધ ઉમ્મરે એક માણસને એક ફરજંદનો બાપ થવાનો સંભવ વધારે હોયછે, અને તે ઉમ્મરની હેઠે સંભવ ઓછો રહેછે, જો કે લગનના ગાંઠમાં પોતાની ખુશીથી જોડાવાની વૃદ્ધ વયની હદ તો એ રોમન કાયદામાં પણ ૧૪ વરસની રાખી છે. આપણામાં તો ઘણું સાધારણ છે કે એક માણસ પોતાથી ફકત બે ચાર વરસ નાના એક બેશીને પણ દત્તપુત્ર કરી લેછે. એવા પાલકોને અસલી રોમનો કાયદા વીરૂદ્ધ ગણતા હતા, કારણ કે તેઓ કહેતા હતા કે એક બાપ દીકરા કરતાં ફકત બે ચાર વરસજ મોહટો હોય એ અશક્ય છે. તેથી જેટલી ઉમ્મરે એક માણસને ત્યાં ફરજંદ થવાનો સંભવ હોય તેટલાં વરસનો એક માણસ અને તેના પાલકની ઉમ્મર વચ્ચે ફરક હોવોજ જોઇએ.

ફરજંદની માહાવજત.—દરેક સ્ત્રીની ફરજ હતી કે પોતાનાં બાળકની પુરતી માહાવજત કરવી. માતાના પેટમાં બચ્ચું પડયું કે તુરત તેની સંભાળ માટે કાળજી અને સાહુચેતી રાખવામાં આવતી. એવી આશાવંત હાલતમાં આવેલી સ્ત્રી સાથે હમબોશતર થનાર ખાવીંદને પણ ગુનેહગાર ગણવામાં આવતો (વં. ૧૫ ફ. ૮.) કારણ કે તેમ કરવાથી તે બચ્ચાંને નુકશાન થવાનો સંભવ છે.

વંદીદાદ (૧૫ ફ. ૯ થી ૧૯)માં કહેછે કે કોઇ ભુંડી ઓરતે જનાકારી કરી હોય અને તેણીને હમેલ રહયા હોય તો એવાં બદફેલીનાં બચ્ચાને પણ તોડી પાડવું નહીં. એવું કર્મ કરનારી ઓરતને, તે બચ્ચાંને જનમ આપવા દેવો અને તે સ્ત્રી અને બચ્ચાંનાં પોષણનો જોખમ તે બુરૂં કામ કરનાર મરદને માથે નાખવો. હવે જ્યારે જનાકારીનાં બચ્ચાંની માહાવજત કરવાનું ફરમાન છે ત્યારે દીસેછે કે પોતાનાં હકદાર બચ્ચાંની તો ખાસ માહાવજત લેવામાં આવતી.

વળી એવું દીસેછે કે તે જમાનામાં માતાઓ પોતાના બચ્ચાંને પોતાનું દુધ પાવા માટે ઘણી કાંળજી અને હોંશ રાખતી હતી. અર્દવીસુર અનાહીતની આરાધના અને ક્રિયા કરી તેઓ અરજ ગુજારતી હતી કે તેઓને પોતાનાં બચ્ચાંને માટે વખતસર દુધ આવે. પાછલાં પેહેલવી વીરાફનામામાં તો બચ્ચાંને પુરતું દુધ ન આપનારી સ્ત્રીને દોજખી ગણી છે. ત્યાં (બા. ૫૯) કહેછે કે જે ઘાતકી ઓરત પોતાનાં બચ્ચાંને ભુખ્યું અને તવલતું રડવાદેછે તે ઓરત પોતે દોજખમાં રડતી રહેછે અને પોતાને હાથે પોતાના તનને ઇજા દે છે. વળી (બા. ૯૧ ને ૯૪) જે ઓરત પૈસાને ખાતર પોતાનાં બચ્ચાંને ધવરાવવાનું મેલીદેઇને પારકાંના બચ્ચાંને ધવાડે છે તે ઓરત દોજખી થાય છે, અને દોજખમાં ઘણો આજાબ પાંમે છે. ત્યાં તેણી પોતાને હાથે પોતાનું મોહડું અને શરીર ચુંથી નાખે છે અને પોતાનાં તનને બીજા આજાબ દે છે.

ફરજંદો કેવાં માગવામાં આવતાં હતાં.—યજશને (હા. ૬૨ આતશની નીઆએશ) ઉપરથી માલમ પડે છે કે તે જમાનામાં માએબાપ પોતાને ત્યાં નીચલી ખાશીઅત ધરાવનારૂં ફરજંદ માગતાં હતાં, "ફરજંદ કે જે જાતી અક્કલનું, પોતાના દેશને સીંગાર આપનારૂં, અનજુમનમાં બેસનારૂં (વખણાયલું) ખુબસુરત, સારી આબરૂ વાલું, તંગીમાંથી છુટકારો આપનાર અને જોરેમંદ હોય અને જે પોતાનાં ઘર (કુટંબ), મોહલ્લા, ગામ અને શેહર અને શેહેરનાં રાજ્યનો વધારો કરનારૂં થાય." વળી ફરવરદીન યષ્ટ (ફ. ૧૩૪)માં પણ એક ભલાં ફરજંદના ગુણો તરીકે નીચલા ગુણો જણાવે છે. "જાતી અક્કલનાં, ભલાં, દાહાપણ વાલાં, અનજુમનમાં બેસનાર, રોશન, સફેદ આંખવાલા, તંગીમાંથી છોડવનાર, પેહેલવાની (અથવા સારાં દાહાપણવાલાં)".

કુટંબની નજદીકના સગપણની હદ.—અવસ્તાના જમાનાનાં એક કુટંબના મરદ, સ્ત્રી અને બચ્ચાંને લગતી બાબદ

ની તપાસ તમામ કરી તે જમાનામાં એક માણુસનાં નજદીક-નાં ખેશીઓ કોણુ કોણુ ગણાતાં હતાં તે આપણે જોઈ જઈએ.

૧	બાપ, માય છોકરો, છોકરી ભાઈ, બેહેન	વંદીદાદ (પ. ૧૨) પ્રમાણે, એઓ પેહેલી પંકતીનાં સૌથી નજદીકનાં સગાં ગણાતાં હતાં.
૨	મોટાબાવા, મોટાંમાય પૌત્ર, પૌત્રી	બીજી પંકતીનાં
૩	ભત્રીજો, ભત્રીજી અથવા ભાણેજ, ભાણુજી	ત્રીજી પંકતીના
૪	કાકા, મામા અથવા કાકી, મામી	ચોઠી પંકતીનાં
૫	કાકા, મામાનો છોકરો અથવા છોકરી	પાંચમી પંકતીના
૬	કાકા, મામાના છોકરાનો છોકરો અથવા કાકા, મામાની છોકરીની છોકરી	છઠ્ઠી પંકતીનાં

સગપણમાં મરણનો શોક.

વંદીદાદ (પ. ૧૨) ઉપરથી દીસે છે કે અવસ્તા જમાનામાં નજદીકનાં ખેશીઓના મરણને માટે ચોકસ વખત સુધી તેનાં ખેશાવંદો શોકમાં રહેતાં જેમ સગપણની પંકતી વધારે તેમ શોકમાં રહેવાના દીવસ વધારે. વળી જો મરણ પામેલો ખેશી ભલો અને નેક હોય તો તે શોક પાળવાના દીવસ થોડા જણાવ્યા છે, પણ જો તેણે પાપી અને ગુનાહ ભરી જીંદગી ગુજારી હોય તો તે દીવસો વધારે છે. એ ફરકની મતલબ એ છે કે જો મરનાર ભલો અને નેક માણુસ હોય તો તે પોતાની ભલાઈ અને નેકીને લીધે બેહસ્તમાં જાય છે માટે તેનાં ખેશીઓને એક જાતનો સં-

તોષ છે કે તે મરનાર જો કે તેઓથી જુદો પડયો છે તોપણ પેલી જેહાંનમાં પોતાની નેકી અને ભલાઇનો બદલો પામશે. પણ જો તેણે પાપી અને ખરાબ જીંદગી ગુજારી હોય તો તેઓને તેને માટે ઘણું લાગે છે કે તે બીચારાનું શું થશે ? તેને કોણ જાણે કેવી સીક્ષા ખમવી પડતી હશે ? એવા વીચારો તેઓને તેનાં રવાંન માટે વધારે ચીંતાતુર રાખે છે.

દાખલા તરીકે એવું ધારો કે એક બાપના બે દીકરા છે. એક ભલો, ખુશ સ્વભાવનો, મેહેનતુ અને ચંચળ; બીજો લુચ્ચો, પાજી સ્વભાવનો, તુંદ, આળસુ અને બોથડ. એ બેઉ છોકરાઓને તે બાહેર ગાંમ ધંધે મોકલે છે. તેઓને પોતાથી છુતા પાડયા પછી તે બાપ તે વાહલાં બચ્ચાંઓની જુદાઇથી દલગીર થાય છે. પણ વળી પેહેલા છોકરા કરતાં બીજા પેલા જાહેલ, આળસુ વીગેરે છોકરા માટે વધારે દલગીર અને ચીંતાતુર રહે છે, કે તેનું શું થશે ? પોતાની જાહેલીઅત, આળસાઇ, તુંદ સ્વભાવ વીગેરે દુરગુણોને લીધે તે મુશકેલીમાં આવી પડશે અથવા જોખમમાં આવી પડશે. પેલા ભલા છોકરા માટે તે વધારે વખત ચીંતાતુર રહેતો નથી, કારણ કે તે જાણે છે કે તે પોતાના સારા ગુણોને લીધે પારકા દેશમાં પણ પોતાનો રસ્તો સારે માર્ગે લેશે.

કેટલાકો કહે છે કે એ પરગરદમાં જણાવેલા દીવસો કાંઇ શોકના નથી પણ તે મરનાર માટે કરવા માટેની બંદગીના છે, કારણ અવસ્તામાં જે સવાલ છે તેનો અર્થ એમ થાય છે કે તે મરણ માટે "કેટલો વખત સુધી થોભે ?". એમ પણ લેતાં ભલાં અને ભુડાંનાં મરણ માટેના દીવસોમાં જે ફરક રાખ્યો છે તેની સમજણ આપણે ઉપર કહયું તેવીજ રીતે મલે છે. નીચે જુદા

જુદા ખેશાવંદો માટે કેટલા દીવસ સુધી "ચોભવા" યા શોક રાખવા કહ્યું છે તેનો કોઠો આપ્યો છે.

ખેશાવંદો	જો મરનાર ભલાં હોય તો.	જો ભુંડાં હોય તો.
૧—જો બાપ અથવા માય મરી જાય તો છોકરો બાપ માટે ને છોકરી માય માટે.	૩૦ દીવસ	૬૦ દીવસ
૨—જો છોકરો યા છોકરી મરી જાય તો બાપે છોકરા માટે ને માયે છોકરી માટે.	૩૦ ,,	૬૦ ,,
૩—ભાઇ બેહેને એક મેકને માટે.	૩૦ ,,	૬૦ ,,
૪—જો મોતા બાવા યા મોતાં માય મરી જાય તો પૌત્રએ મોતાબાવાને માટે અને પૌત્રીએ મોતાંમાયને માટે.	૨૫ ,,	૫૦ ,,
૫—જો પૌત્ર અથવા પૌત્રી મરી જાય તો પૌત્ર માટે મોતાબાવાએ અને પૌત્રી માટે મોતાં માયે.	૨૫ ,,	૫૦ ,,
૬—કાકો, મામો અથવા કાકી, મામી મરી જાય તો.	૧૫ ,,	૩૦ ,,
૭—જો ભત્રીજો, ભત્રીજી (અથવા ભાણજો, ભાણજી) મરી જાય તો.	૨૦ ,,	૪૦ ,,
૮—કાકા, મામાનો છોકરો અથવા છોકરી મરી જાયતો.	૧૦ ,,	૨૦ ,,
કાકા, મામાના છોકરાનો છોકરો અથવા છોકરીની છોકરી મરી જાય તો.	૫ ,,	૧૦ ,,

સૌથી વધારે સંખ્યા, છ મહીના ને વર્ષ દહાડો, ઘેર ધણી અને ઘેર ધણીઆંની માટે જણાવી છે. એ એક કુટંબના વડાને માટે અને તેની ધણીઆંનીને માટે છે. તેઓ આખાં કુટંબનાં પાલનહાર હોવાને લીધે તેઓ માટે વધુ સંખ્યા જણાવી છે.

બાબ ત્રીજો.

અવસ્તા જમાનાના લોકોના ઘરસંસારી રેવાજો, રસમો અને રીતભાંતો.

લગન સંબંધી રેવાજો અને રીતભાંતો.

લગનની અગતયતા.—અવસ્તાના જમાનામાં પરણેલી જીંદગી ઘણી સુખી, ભાગ્યશાળી અને આબરૂદાર ગણાતી હતી. ઘરબારવાલા થવું, કુટંબકબીલાવાલા થવું, બચ્ચાં છોકરાંવાલા થવું, એ ઘણું માન ભર્યું અને ભાગ્યશાળી ગણાંતું હતું. વખણાએલી સ્ત્રીના ખાવંદ થવું અને અક્કલવાલાં અને નામાંકીત ફરજંદોના પીતા થવું એ અહુરમજદની પસંદગી મેળવવા બરાબર ગણાતું. વંદીદાદની ૪ થી પરગરદ (ફ. ૪૭)માં અહુરમજદ જરથોસ્તને કહે છે કે "મગવની (વગર પરણેલી) જીંદગીવાલા કરતાં બઇરીવાલાને હું વધારે પસંદ કરૂંછું; વગર કુટંબ કબીલા વાલા કરતાં કુટંબ કબીલાવાલાને હું વધારે પસંદ કરૂંછું; વગર ફરજંદવાલા કરતાં ફરજંદવાલાને હું વધારે પસંદ કરૂંછું." વંદીદાદની ૩ જી પરગરદ (ફ. ૨)માં કહે છે કે જે જગા ઉપર એક અશો માણસ પોતાની બાયડી સાથે, પોતાનાં બચ્ચાં છોકરાંના કુટંબ કબીલા સાથે રહે છે તે જગ્યા ઘણી ખુશાલ છે.

એ અગતયતાનાં કારણો.—એ પ્રમાણે અવસ્તામાં લગનના પવીત્ર ગાંઠને ઘણું વજન આપ્યું છે તેનું કારણ તે વખ-

તનાં લોકોની સંસારી હાલત છે. એ હાલતનું એક ટુક ચીત્ર દોરવાનું અંહી દરૂસ્ત દીસે છે.

અવસ્તાના જમાનાની સંસારી હાલતનું એક ટુક ચીત્ર.—અવસ્તાના જમાનાની આગમચ માણસ જાત પોતાની શરૂઆતની જંગલી હાલત, જેમાં તે જંગલે જંગલ ભટકી, જાનવરોનો શેકાર કરી, તે પર, અને ફલપાંનોપર પોતાનું ગુજરાન કરતો હતો, તે હાલત પસાર કરી ગયો હતો. તેણે ભરવાડી હાલત અખત્યાર કરી હતી. તે હાલતમાં લાંબો વખત રેહી હવે ખેડુતી પેશો પકડવાનો જમાનો ચાલુ થયો હતો. ભરવાડી જમાનામાં માણસો પોતાનાં ગોવાળાં સાથે, પોતાના ગાય ઢોરો સાથે ચારાની સોધમાં એક જગાએથી બીજી જગાએ ભટકતાં ફરતાં હતાં. તેઓ એક જગાએ થરીથાંમ થઇને રહેતાં ન હતાં. આજે અહીં તો કાલે તંહીં એમ તેઓ રખડતાં હતાં કે જેવી હાલત કહે છે કે હાલમાં પણ ઘણા આરબ ટોલાઓમાં જોવામાં આવે છે. હવે એ હાલત મેલી દઇ ખેડુતી પેશો પકડવાની હાલત અવસ્તા જમાનાની ઘણી આગમચની, નજદીક છેક શાહજમસેદના જમાનાથી, શરૂ થઈ ચુકી હતી. કેટલાકો, જેઓ એ પ્રમાણે ખેડુતી પેશો પકડી એક જગાએ થરીથાંમ રહેવા લાગા તેઓને એ કારણને લીધે જુના ભરવાડી પેશાવાલાઓ સાથે કજીઓ થવા લાગો. ધંધા રોજગારની બાબદને લીધે તેઓ વીચાર આચારમાં, રેવાજ રીતભાંતમાં અને બીજી ઘણીક બાબદોમાં એકમેકથી છુતા પડયા. એ કારણને લીધે તેઓ વચે મીનાકેશો ચાલ્યા કીધો. ભરવાડી, રખડતી, અરધી—જંગલી જીંદગી ગુજારનાર જુના તાયફાઓ, ખેડુતી, એક જગાએ રહેનારી જીંદગી ગુજારનારા તાયફાઓ ઉપર હોમલો કરવા લાગા અને તેઓને હેરાંન કરવા લાગા. પોતાના ખેડુતી પેશાને લીધે એક જગાએ થરીથાંમ થઇ રહેનારા નવા તાયફાવાલાઓનાં મકાંનો

ઉપર હોમલો કરી તેઓનાં ગાય ગોસ્પંદો, તેઓની માલ મોલકત, અને તેઓનાં રાચરચીલાં ચોરી લેઈ જવા લાગા.

હવે અવસ્તાનો જમાનો તે માણસ જાતની તવારીખનો એ જમાનો હતો. અવસ્તામાં જાહેર કરેલાં ફરમાનો એ જમાનાનાં ફરમાંનો હતાં અને તેને તદ્દન અનુસરતાં હતાં. એ બાબદની અહીં ટુક તપાસ લેવાની અગત એટલા માટે છે કે એ બાબદ ધેઆંનમાં રાખ્યાથી અવસ્તાના જમાનામાં પરણેલીં જીંદગીને અગત્યતા આપવાનાં કારણની સમજ આપણને તુરત અને ખોલ્લી પડે છે. ભટકતી, અરધી—જંગલી, ભરવાડી જીંદગી ગુજારનારાઓથી છુતા પડવા માટે અને થરીથાંમ થઇ એક જગાએ રેહી ખેડુતી પેશો પકડવા માટે લગ્ન એક બરહક અને વાજબી પગલું હતું. તેનાં ઘણાક કારણો છે.

પેહેલું એ કે લગ્નના પવીત્ર ગાંડમાં જોડાયાથી માણસ મોહબત, માયા, મમતા, મીત્રાચારી મેહેર વીગેરેની ભલી લાગણીઓની સાંકળમાં વધારે વીતલાય છે અને તેથી તે ભટકતી જીંદગી ઓછી અખત્યાર કરે છે. પોતાની બાયડી અને છોકરાં તરફની પ્રીતી અને પ્યાર તેને એક જગાએ થરીથાંમ રેહીને પોતાનો સુલેહ ભર્યો ધંધો પ્રમાણીકપણે અને આબરૂદાર રીતે ચલાવવાની એક રીતે ફરજ પાડે છે.

વળી બીજું એ કે માણસો ભરવાડી જીંદગી મેલી દેઇ એક જગ્યાએ જે નાનાં સ્વસ્થાંનો સ્થાપી ખેડુતી ધંધો અખત્યાર કરી બેથેલાં તે સ્વસ્થાંનો ઉપર ભરવાડી, રખડતી જીંદગીવાલાઓ વારે ઘડીએ હોમલો કરતા. તેઓ સાંમે પોતાનાં સ્વસ્થાંનનો બચાવ કરવાને પરણેલી જીંદગીવાલાઓ વધારે ઊપયોગી થાઇ પડે. પોતાનાં વાહલાં બચ્ચાંઓના બચાવ માટે તેઓ હીમ્મતથી અને ઝુમ ઉપર આવી દુશમનોની સાંમે થાઇ શકે, અને પોતાનાં નાનાં સ્વસ્થાનનો બચાવ કરી શકે. ફુલર (J. Fulier) નામનો એક લખનાર એ બાબદ ઉપર કુમારી અને પરણેલી જીંદગીવા-

લાઓ વચ્ચે મુકાબલો કરી કહે છે તેમ "Though bachelors be the strongest stakes, married men are the best binders in the hedge of the commonwealth."

"એક પ્રજાસ્તાક રાજના બચાવ માટે જો જાણે એક વાડ ભરી લીધી હોય તો તે શેહરના કુંવારાઓ તે વાડના જાણે મજબુત ખુંતા તરીકે છે, પણ તે શેહેરનાં પરણેલા માણસો તે વાડનાં મજબુત બંદ તરીકે છે."

વળી ત્રીજું એ કે ભરવાડી જીંદગી એ એક જાતની નજદીક આળશુ જીંદગી છે. પણ ખેડુતી જીંદગી એક ઉદ્યોગી જીંદગી છે. તેમાં માણસે પોતે મેહેનત કરવી પડે છે. અને પોતાનું આંગ રગડવું પડે છે. પાછલી જીંદગીમાં મેહનત, ઉદ્યોગ, ખંત, ઉલત વીગેરે ગુણોની જરૂર છે. એ ગુણો પ્રાપ્ત કરવાને એક પરણેલી જીંદગી ઉસકેરે છે. પોતાનાં બાયડી છોકરાંનાં પોષણમાટે પોતાની જમીનને ઉલતથી ખેડવાની એક માણસને ફરજ પડેછે પરણેલી જીંદગીની એવી ભલી અસર વિષે તાઇરોન પાવર (Tyronne Power) નામનો લખનાર લખેછે કે.

"To tell the truth however, family and poverty have done more to support me than I have to support them. They have compelled me to make exertions that I hardly thought myself capable of; and often when on the eve of despairing, they have forced me like a coward in a corner, to fight like a hero, not for myself but for my wife and little ones."

એટલે "કુટંબ અને ગરીબાઇને ટેકો આપવામાટે મારે જેટલું કરવું જોઇએ તેનાં કરતાં ખુદ કુટંબ અને ગરીબાઇએ મને પોતાને ટેકો આપવામાટે વધારે કર્યું છે. કેટલાંક કામો, જે કરવાને હું શકિશવાન થઇશ એવો મને ખેઆલ પણ ન હતો તેવાં કામો કરવાને એઓએ મને ઉલટ આપી ફરજ પાડી છે. અને જ્યારે

હું એવાં કામોમાં ફતેહ મેલવવાની આશા છોડી દેવાની તૈયારીમાં હતો ત્યારે તેઓએ મને એક પેહલવાંનની માફક મેહનત કરવાને અને મુશકેલીઓ સાંમે લઙવાને ઉશકેર્યો છે, અને તે મારા પોતા માટે નહીં પણ મારી મોહરદાર માટે મારાં વાહલાં બચ્ચાં માટે."

એ તપાસ ઉપરથી ત્યારે માલમ પડેછે કે અવસ્તામાં પરણેલી જીંદગી પસંદ કરી છે તેનું મુખ્ય કારણ તે વખતનાં લોકોની ફેરવાતી સંસારી હાલત છે

ઉપલા કારણોને લીધે આપણે આગળ કહ્યું તેમ વંદીદાદમાં અલંકારીક રીતે જણાવેછે કે પરણેલા શખસની જગાવટીક ખુશી થાયછે. હાલમાં એક લખનારના વીચારો અવસ્તાના એવા વીચારોને કેવા મલતા છે તે જાણવું રમુજી છે. તે કહેછે કે.

"What a delicious breath marriage sends forth:—
The violet's bed not sweeter! Honest wedlock
Is like a banqueting-house built in a garden,
On which the spring flowers take delight
To cast their modest odours."

"કેવો સ્વાદિષ્ટ પમરાત લગ્ન આસપાસ પાંથરેછે! એક સુગંધી ફુલનો કેઆરો પણ એનાં કરતાં ખુશબોદાર ન હોય. પ્રમાણીક લગ્ન બાગમાં બાંધેલું જાંણે એક જીઆફત-ખાંનું છે કે જયાં વસંતરૂતુનાં સુગંધી ફુલો પોતાનો નાજુક પમરાત પાથરવામાં મજાહ લેછે."

એજ લખનારના નીચલા વીચારો પરણેલી જીંદગીની સુભ અસર, અસરકારક રીતે દરસાવેછે.

"The treasures of the deep are not so precious
As are the conceal'd comforts of a man
Lock'd up in woman's love;—I scent the air
Of blessings, when I come but near the house."

"એક ઓરતના પ્યારમાં વીતલાયલાં માણસને, નહી જાહેર પડે એવી રીતે પ્રાપ્ત થતાં સુખો જેટલાં કીમતી છે તેટલો મહાસાગરોની પતાલમાં સમાયલો ખજાનો કીમતી નથી. એવાં માણસનાં ઘેર આગળ હજુરતો હું આવી પોંહચું છું તેટલામાં ઇશ્વરની સઘલી જાતની કૃપાથી ભરેલી હવાનો જાંણે હું શ્વાસ લેતો હોઉ તેમ મને લાગેછે."

લગ્નની અગત્યતા માટે અવસ્તામાં જણાવેલું કારણ.—અવસ્તાના જમાનાની સંસારી હાલતનો ઉપર પ્રમાણે વીચાર કરતાં દીસેછે કે લગ્નને અગત્યતા આપવાનું તે હાલત એક કારણ હતું. એટલુંજ નહી, પણ અવસ્તા (વં. ૪ ફ. ૪૮) માં અહુરમજદ પરણેલી જીંદગી ગુજારવામાટે એક કારણ જણાવેછે જે દરેક જમાનામાટે ખરૂં છે. પરણેલી જીંદગી ગુજારવાના ટેકામાં જેમ તે અવસ્તાના જમાનામાટે એક વાજબી કારણ હતુ તેમ આજના જમાનામાટે પણ છે. અહુરમજદ પરણેલી જીંદગીની પસંદગીનાં કારણો જણાવેછે કે "પરણેલી જીંદગી ગુજારનાર, કુટંબ કબીલા વાલો અને ફરજંદો વાલો એવાં સુખનાં સાંધનો નહી ધરાવનારનાં કરતાં, વધારે ભલી મનશની વાલો અને વધારે દોલત ધરાવનારો થાયછે. તે પોતાના દુશમનો સાંમે વધારે બલતવારીથી થાયછે. ટુકમાં તે તન મનની બદીઓ સામે વધારે હીમ્મતથી લડેછે."

પરણાવવું એ પુન્યનું કામ.—એ કારણોને લીધે અવસ્તાના જમાનામાં કોઇને પરણાવી આપવું એ પુન્યનું કાંમ ગણાવા લાગ્યું. વંદીદાદ (૪ ફ. ૪૪)માં એક જરથોસ્તી માટે ત્રણ જાતનાં કામો ઘણાં નેક ગણેલાં છે. એક તો એકે જો કોઇ હમદીન શખસ પૈસાની તંગીમાં હોય તો તેને પૈસાની મદદ કરવી; બીજું એકે જો કોઇ શખસ પરણવાની ખાહેશ રાખતો હોય તો તેને પરણાવી આપવો; ત્રીજું એકે જો કોઇ શખસ કેળવણી લેવા માગતો હોય તો તેને એ બાબદમાં મદદ કરવી. એ ફરમાનને

લીધે આપણા જરથોસ્તીઓમાં એ ત્રણે કામો—ગરીબોને દાન આપવું, પરણાવી આપવું અને કેલવણી આપવી—પુન્યનાં ગણાયછે અને આપણા ઘણાક સખી શેઠોની સખાવતે આ વલાણ લીધી છે. એ ફકરામાં જણાવ્યા મુજબ એક લાયક ગરીબ માણસને પરણાવી આપવું એ, તે જમાનામાં એક નેક કામ ગણાતું હતું. કોઈને પરણાવી આપવું, મુખ્ય કરીને એક ગરીબની છોકરીને પરણાવી આપવી, એ હાલમાં પણ આપણામાં એક પુન્યનું કામ ગણાયછે.

લગ્નનો પવીત્રગાંઠ બંધાવી આપવો એ પુણ્યનું કામ છે એવું વળી વંદીદાદની ૧૪ મી પરગરદ (ફ. ૧૫)માં પણ જણાવેછે. એક શખસે ઉદ્ર નામનાં એક ઉપયોગી જાનવરને માર્યું હોય તો તે ગુનાહની તોજેશમાં તેણે શું શું કરવું તેની વીગત ત્યાં જણાવી છે. ત્યાં એક તોજેશ તરીકે કેહેછે કે તે જાનવરને મારનાર શખસે પોતાના ગુનાહની તોજેશ તરીકે પોતાની બેહેન અથવા છોકરીને એક ભલા અશો મરદ સાથે પરણાવી આપવી. એ ઉપરથી દીસેછે કે પરણાવી આપવું એ ગુનાહની તોજેશ તરીકે એક પુન્યનું કામ ગણાતું હતું.

પરણવાની ઉમ્મરની હદ.

પરણવાની મરદની ઉમર.—એવું દીસેછે કે અવસ્તાના જમાનામાં ઓછામાં ઓછી ૧૫ વર્ષની ઉમ્મર એ લગ્નની હદ હોય. કારણ કે એ ઉમ્મરે એક નરને મરદાનગીમાં આવતો જણાવ્યો છે. તીર યશ્ટ (ફ. ૧૩, ૧૪ અને બેરાંમ યશ્ટ ફ. ૧૭)માં કહેછે કે તેશતર અને બેરાંમ ૧૫ વરષની ઉમ્મરના ખુબસુરત, સફેદ આંખવાળા, બુલંદ, હીમ્મતથી કામ કરનાર, મજબુત અને મરદાનગીવાલા એક મરદનાં રૂપમાં દેખાયછે. અને પછી કહેછે કે એ ઉમ્મરે માણસ પેહેલ વેહેલો કામ કરતો થાયછે, પેહલ વેહેલો હીમ્મતવાંન થાયછે અને પેહેલ વેહેલો મરદાંનગી મેલવેછે.

વળી યજશનેના હાવનીમ નામના (૯ મા) હામાં યમ (જમશેદ)નાં રાજ્યની સ્તુતીમાં જ્યાં કહેછે કે એનો જમાનો એટલો તો તંદરોસ્ત અને સુખી હતો કે એક ઉમ્મરે પોંહચેલો માણુસ પણ જવાન દીસતો હતો, ત્યાં કહેછે કે એના વખતમાં બાપ અને દીકરા જાણે દેખાવમાં ૧૫ વરષના હોય એવા નવ જવાંન દીસતા હતા. એ ઉપરથી પણ દીસેછે કે તે જમાનામાં ઓછામાં ઓછી ૧૫ વરષની ઉમ્મર મરદાનગીની ઉમ્મર જણાતી હતી.

વળી હાલમાં આપણામાં એક ચાલુ રેવાજ પણ છે કે ૧૫ વરષની ઉમ્મરનો એક માણસ હક થાય તો તેને પાલક કરી આપવો. એ રેવાજ છેક અસલી વખતથી ઉતરી આવેલો હોવો જોઇએ કે જે વખતે ઓછામાં ઓછી ૧૫ વરષની ઉમ્મરે એક માણસ પરણવાની મરદાનગી ભરેલી ઉમ્મરે પુગેલો ગણાતો હતો અને તેટલા માટે તેને ત્યાં ફરજંદ અવતરવાનો સંભવ ગણાતો હતો. અસલી રોમન શાહનશાહતના કાયદાઓમાં પણ લગ્નની ઓછામાં ઓછી વય મરદ માટે ૧૪ વરષ પછીની એટલે ૧૫ વરષની રાખવામાં આવતી હતી, જે વયની આગમચનાં બાળ લગ્નને કાયદા વીરૂધ ગણવામાં આવતાં હતાં.

ઓરતની લગનની ઉમર.—સ્ત્રીઓની પરણવાની ઓછામાં ઓછી ઉમ્મરની હદ વિષે ફકત એક ઠેકાણે એશારો મલેછે અને તે વંદીદાદની ૧૪મી પરગરદ (ફ. ૧૫)માં છે, જ્યાં ઉદ્ર નામના એક સગે–આબી એટલે દરયાઇ કુતરાને મારવાની કેટલીક તોજેશો ફરમાવી છે. એટલે કે કેટલાંક ભલાં કામો જણાવ્યાં છે, કે જે ભલાં કામો કર્યાથી ઉદ્ર નામનાં એક અતી ઉપયોગી પ્રાણીને મારવાથી જે ગુનાહ લાગો હોય તે ગુનાહ ધોવાઇ જાય યાને માફ થાય. એ કામમાં એક કામ એ જણાવ્યું છે કે તે ઉપયોગી જાનવરને મારનાર ગુનેહગાર સખશ ૧૫ વરષની ઉમ્મરની પછીની પોતાની એક છોકરી યા બેહનને

એક અશો મર્દ સાથે પરણાવી આપી પુન્ય હાંસલ કરવું. અહી ૧૫ વરષની સ્ત્રી કહી છે તે ઉપરથી સ્ત્રીની પરણવાની ઉમ્મરની ઓછામાં ઓછી હદ એ ધારવામાં આવેછે. એ ઉપરથી પ્રોફેસર હારલે કહેછે કે અવસ્તા પ્રમાણે "લગ્નની ઉમ્મર ૧૬ વરષની મુકરર કરવામાં આવી છે."

એ દાખલાઓ ઉપરથી લગ્નની ઓછામાં ઓછી હદ નક્કી થાયછે. એ ઉપરથી અનુમાન નીકળેછે કે, અવસ્તાના જમાનામાં લગ્ન કરવામાં આવતાં તે ઓછામાં ઓછાં ૧૫ વરષની પછી કરવામાં આવતાં. એ ઉમ્મરે પોંહચ્યા આગમચ કરવામાં ન આવતાં. એ ઉમ્મરે લગ્ન ખચીત કરવામાં આવતાંજ હતાં એવું લખાણ કેઠે નથી. ઓછામાં ઓછી એ ઉમ્મર પછી કરવાનો રેવાજ હતો.

કેટલાક લખનારાઓનો એવો વીચાર છે કે છોકરીની પરણવાની ઓછામાં ઓછી ઉમ્મર ૧૫ વરષની અંદર હોવી જોઇએ. તેઓ કહેછે કે જ્યારે છોકરાની ઉમ્મરની હદ ૧૫ વરષની રાખી હોય ત્યારે છોકરીની પણ એટલીજ હોય એમ બને નહી. એવા વીચારથી વંદીદાદની ૧૪ મી પગરદના જે ફકરાનો આપણે આ ધાર લીધો છે તેનો અર્થ તેઓ એમ કરે છે કે સગે આબ્ભી નામનાં ઉપયોગી પ્રાણીને મારવાનાં ગુનાહની તોજેશ તરીકે જો એક કન્યા જે ૧૫ વરષ સુધી કુમારી પરણ્યા વગરની રહી ગઇ હોય તો તેણીને પરણાવી આપવું એ પુણ્યનું કામ છે. એ વીચાર ધરાવનારાઓ અસલી રોમન શાહનશાહતના કાયદાઓને પોતાના ટેકામાં લેઇ શકે. એ કાયદાઓ પ્રમાણે છોકરીની લગ્ન માટે ભર જુવાનીની ઉમ્મરની ઓછામા ઓછી હદ ૧૨ વરષની હતી.

લગ્નની રીત.—અવસ્તાના જમાનામાં પરણતાં જોડા એ અથવા તેઓનાં માતપીતાએ એકમેકને ભેટ આપવાનો રેવાજ હતો કે નહી તે અવસ્તા ઉપરથી ચોકસ જણાતું નથી.

ઓરત તરફથી યા તેણીનાં માત પીતા તરફથી ખાવીંદને કાંઇ ભેટ યા રીત તરીકે આપવા વિષે આપણ કાંઈ જાંણુતા નથી. પણ વંદીદાદ (૧૪ ફ. ૧૫) ઉપરથી એ દીસેછે કે છોકરીનો બાપ, ભાઈ યા વાળી તે છોકરીને પરણાવતી વખતે કાંઇ ચોકસ જણસ કરી આપતા હતા. ઉપલી પરગરદમાં જે જણસનું નામ દે છે તે કાનનું એરીંગ (ગઓશાવરે—lit. કાંનમાં લેઇ જવાની ચીજ)છે. એ ઉપરથી દીસે છે કે છોકરીને તેણીને મહીરેથી જણસ ભેટ આપવાનો રેવાજ હતો. ખુદ છોકરાને કાંઈ ચીજ ભેટ આપવા માટેનો કાંઇ પણ ઇશારો મળતો નથી.

એટલુંજ નહી પણ પાજંદ પએવંદનામે પ્રમાણેતો સાંમું છોકરા તરફથી છોકરીને ભેટ અથવા રીત આપવાનો પાછલા જમાનાનો રેવાજ માલમ પડેછે, કારણ કે તેમાં લગ્નનું જોડું બાંધનાર ધર્મગુરૂ પરણનાર બાઇને લગ્નની સગાઇનેસારૂં બે હજાર રૂપાના દીરમ અને બે સોનાના દીનાર આપવાને માટે સવાલ કરે છે. એ ઉપરથી દીસેછે કે છોકરા તરફથી છોકરીને ભેટ આપવાનો છેક પાછલા જમાના સુધી રવૈયો હતો અને છોકરીના વાલીઓ જે ભેટઆપતાં હતાં તે પણ છોકરીનેજ આપતાં અને તે જણસની ભેટ હતી.

હવે પાછલા જમાનામાં છોકરા તરફથી કેટલી રકમની છોકરીને ભેટ આપવામાં આવતી તે પણ ઉપલી બાબદ ઉપરથીજ માલમ પડેછે. એવું દીસેછે કે છોકરા તરફથી અપાતી વધતી ઓછી ભેટનો વાંધો ન ઉઠે તેટલા માટે તે જમાનાના પેશવાઓ અને આગેવાનો એ ૨૦૦૦ દીરમ અને ૨ સોનેરી દીનારની રકમ મુકરર કરી હોય કે એટલી હદનીજ ભેટ આપવી.

લગ્નની ક્રિયા.—હવે અવસ્તાના જમાનામાં લગ્ન થતી વખતે શું ક્રિયા કરવામાં આવતી હતી તે અવસ્તા ઉપરથી માલમ પડતું નથી. પ્રોફેસર હારલે પોતાના દીબાચામાં કહે છે કે હાલના પારસીઓની લગ્નની ક્રિયાઓનો સંબંધ ઘણા જુના વખત સાથે

હોય એ સંભવીક છે. ૫એવંદ નામે, કે જે હાલમાં દરેક પરણતાં જોડાં ઉપર આશીરવાદ તરીકે ભણવામાં આવે છે, તે પ્રમાણે હાલમા આપણામાં થતી લગ્નનીં ક્રિયાનોમુખ્ય ભાગ, ઘણા અસલી તરીકા પ્રમાણે ("દાદ ઓ આઈને દીને મજદયશની" એટલે માજદયસની દીનના કાનુન અને તરીકા પ્રમાણે) છે.

પ્રોફેસર હારલે કહે છે કે છેલો વહિસ્તો યષ્ટ ગાઠાનો હા એક જાતનું લગ્નનું ગીત (nuptial song) છે. પણ એ વીદ્વા-નનું કહેવું ચોકસ દીસ્તું નથી. એ હા બરાબર સમજવો મુશકેલછે તે ઉપરથી એ બાબદ ચોકશ થઇ શકાતી નથી, જો કે એટલુ તો ચોકસ છે કે આપણા પેગમબરની છોકરી પોઉરૂચીસ્તીનાં લગ્નના એમાં ઇશારા છે.

૫એવંદ નામે ઉપરથી લગ્નની ક્રિયા વિષે એવું દીસે છે કે શાદીને વખતે એક નાનું સરખું અનજુમન એટલે થોડાક માણસોની મીજલસ બોલાવવામાં આવતી હતી અને તેઓ સન-મુખ લગ્નના કોલ કરાર થતા હતા.

પરણતાં જોડાંના માબાપની પણ લગ્ન વખતે પસંદગી મેલવવામાં આવતી હતી, અને ખુદ પરણતાં જોડાંની પસંદગી અવશ્યની ધારવામાં આવતી હતી એવું રામ ૫ષ્ટ (ફ. ૪૦) અને આવાં ૫ષ્ટ (ફ. ૮૭) ઉપરથી માલમ પડે છે કારણ કે ત્યાં ક-ન્યાયો પોતે પોતાને માટે ખાવંદની દુવા માગે છે અને તે ખાવીંદ કેવો જોઇએ તે જણાવે છે.

અવસતાના જમાનામાં એક બાયડીનો રેવાજ.- હવે અવસ્તાના જમાનામાં કેટલી બાયડી પરણવાનો રેવાજ હતો તે બાબદ ઉપર તપાસ કરતાં માલમ પડેછે કે એકથી વધુ બાયડી કર-વાનો ઇશારો અવસ્તામાંથી કેહે આપણને મલતો નથી. જો કે શાએર ફીરદોશી પોતાનાં શાહનામામાં જરથોસ્તની આગમચના કેઆ-ની પાદશાહોના વખતના કેટલાક પેહલવાનોને એકથી વધુ બા-યડી પરણતા જણાવે છે, અને જો કે હીરોદોતસ અને બીજા

યુનાની તવારીખ નવેશો કહે છે કે, જરથોસ્તની પછીના ઇરાની પાદશાહો પોતાના જનાનખાનામાં એકથી વધુ બાયડીઓ રાખતા હતા, તોપણ અવસ્તા ઉપરથી એવા ઇશારાઓની ગેર-હાજરીથી દીસે છે કે તે જમાનામાં એકજ પીય પીયાને, પ્રેમ પ્યાર અને પીતીથી પરણવાનો રેવાજ હતો. પએગમબર જરથોસ્ત આવાં અને ગોસ યષ્ટો પમાણે અર્દવીસુર અને દ્રવાસ્પની બંદગી કરે છે તેમાં અર્જ ગુજારે છે કે શાહ ગુસ્તાસપની રાણી હુતોસીને હુ મારી દીન સહમજાવામાં ફતેહ પામું કે તેણી પછી મારી દીનનો ફેલાવો કરવામાં મદદ કરે. હવે જો શાહ ગુસ્તાસ્પની એકથી વધુ બાયડી હતેતો જરથોસ્ત તે સઘલીઓનાં નામ દેઇ તે સઘળીઓને દીન સીખવવા માટે અર્જ ગુજારતે. હવે જો પાદશાહ જેવા સતાવાલા માણસની એકજ બાયડી હોય તો સંભવીક છે કે પ્રજામાં પણ એક બાયડીનો રેવાજ હોય.

વળી અવસ્તાના જમાનામાં એકજ બાયડી પરણવાનો રેવાજ હતો તેની સાબેતી આડકતરી પણ ખાતરી પુર્વક રીતે હીરોદોટસ ઉપરથી મળે છે. એ તવારીખનવેશો પોતાના જમાનાના ઇરાંનીઓની રીત ભાત વર્ણવે છે. તે કહે છે કે ઇરાની પ્રજા જેવી કોઇ પણ પ્રજા નથી કે જે પારકી પ્રજાઓની રાહ રસમોને પોતામાં ઘણી ઝહડપથી દાખેલ કરતી હોય. હીરોદોટસનું કેહવું જેમ તેના જમાનાના ઇરાંનીઓને લાગુ પડતું હતું તેમજ તે ઈરાની વડવાઓના હાલના જમાનાની ઓલાદના પારસીઓને પુરતી રીતે લાગુ પડે છે. એ તેઓના હીંદુઓની રાહરસમો દાખેલ કરવાના અને હાલમાં ઇગ્રજોની રીત ભાતો દાખલ કરવાના દાખલા ઉપરથી માલમ પડે છે. હવે હીરોદોટસ એમ કેહી આગલ ચાલતાં કહે છે કે તેઓ મોજ શોખના શોકીન છે તેથી પારકાઓની મોજ સોખની રીત પોતામાં જલદીથી દાખેલ કરે છે. તે કહે છે કે તેઓ યુનાનીઓ ઉપરથી મનુષ્ય ધર્મથી વિરૂદ્ધ હવસો શીખ્યાછે. બીજા હવસના દાખલામાં તે જણાવે છે કે

તેઓની કેટલીક બાયડીઓ હોય છે અને ઘણીક રાખેલી ઓરતો હોયછે. હીરોદોટસનું લખાણ નીચે પ્રમાણે છે :—

"As soon as they hear of any luxury, they instantly make it their own; and hence among other novelties, they have learnt unnatural lust from the Greeks. Each of them has several wifes and a still laye number of concubines."

એ દાખલા ઉપરથી ત્યારે તો સીદ્ધ થાય છે કે હીરોદોટસના જમાનામાં ઇરાંનીઓમાં એકથી વધુ બાયડી કરવાનો જો રેવાજ દાખેલ થયો હોય તો તે યુનાનીઓથી છે. એ રેવાજ કાંઇ તેઓમાં અસલી વહવાઓથી ઉતરી આવ્યો ન હતો. એ ઉપરથી ત્યારે તો ખોલ્લું દીસે છે કે એના જમાનાની ઘણા આગમચના જમાનાના અવસ્તા વાલાઓમાં તો એકજ બાયડી પરણવાનો રેવાજ હતો.

લગ્નનું જોડું કોણ વચ્ચે બાંધવામાં આવતું—હવે લગ્નના પવીત્ર ગાંઠમાં જોડાવું તે કોણ સાથે જોડાવું તે વીષે વંદીદાદ (૧૮ ફ. ૬૨–૬૪) માં ઘણું સખ્ત ફરમાનછે. ત્યાં કહે છે કે એક ભલા પુરૂષ અથવા સ્ત્રીએ કદી પણ એક બુરા સાથે જોડાવું નહી. એક માજદયસનાને દેવયસ્નાન સાથે જોડાવું નહી, એક નેક માણસે ગુનેહગાર સાથે જોડાવું નહી. એવા ભલા અને બુરાઓનાં કજોડાંમાં જોડાયલાં પુરૂષ અથવા સ્ત્રી પોતાનાં કામથી અહુરમજદને દલગીર કરે છે. તેઓ તેની સનમુખ એટલાં ગુનેહગાર અને નાલાયક થકેછે કે તેઓ ફકત પોતાની નજરથી હસ્તી કુદરતને નુકસાંન કરેછે. તેઓની બુરી નજરથી પાણી, ઓરવર, લીલોતરી, વીગેરે પેદાયશ પોતાની ઝમક અને રોનકનો ત્રીજો ભાગ ખોઇ દે છે.

એ ફરમાન ઘણું બરહક દીસેછે. એક ભલાં, નેક, પવીત્ર અને સદગુની પુરૂષ અથવા સ્ત્રીએ પોતાથી ઉલતા ખવાશના એટલે બુડાં, બદ, અપવીત્ર અને દુરગુણી સ્ત્રી અથવા પુરૂષ સાથે જોડાવાથી

ઘણા માથાં ફળ નીપજેછે. એ જોરાંની પોતાની જીંદગી દુખી અને કુસંપી ગુજરેછે, એટલુંજ નહી પણ તેઓનાં એવાં લગનનાં ફળ એટલે તેઓનાં બચ્ચાં પણ એક યા બીજાની સંગતથી બુરાં નીવડવાનો સંભવ રહેછે. જેમ એક જમીન ફળદ્રુપ અને સારો પાક આપવા લાયકની હોય પણ તેમાં રોપવામાં આવતુ બી સરેલું અથવા અપુખ્ત હોય ત્યારે અથવા જમીન અફળદ્રુપ અને વેરાંન હોય અને તેમાં વાવવામાં આવતું બી પુખ્ત અને સરસ હોય ત્યારે જે પાક ઉતરેછે તે જેવો જોઇએ તેવો સંતોષ કારક ઉતરતો નથી, તેમ એક ભુંડા બાપ અને ભલી માય અથવા ભલા બાપ અને ભુંડી માયનાં પેટનાં બચ્ચાં પુરતાં સદગુણી નીવડતાં નથી કે જેવાં જો બેઉ માબાપ ભલાં હોયતો નીવડવાં જોઇએ.

એ પ્રમાણે પ્રોફેસર હારલે કહેછે તેમ "અવસ્તા, દુરાચરણ પછી તે કોઇ પણ રૂપમાં હોય, તેની સાંમે પુરતાં જોશથી થાયછે અને ભલી ઓલાદ ઉત્પન્ન કરવા માટે ઘણા દહાપણ ભર્યા અટકાવ નાખેછે."

આપણામાં હાલમાં જરથોસ્તી મરદ યા સ્રીએ જરથોસ્તીજ ઓરત યા મરદ સાથે પરણવાનો રેવાજછે તે ઉપલી બાબદ ઉપરથી સહમજ પડેછે.

દરેક ધર્મ વાલાઓ પોતાના ધર્મની બાહેર વાલાઓ માટે, થોડી યા ઘણી હદ સુધી, પોતાના ધર્મ વાલાઓના જેવો વીચાર ધરાવતા નથી એ કુદરતીછે. પોતાના ધર્મ તરફના પ્યારનું એ પરીણામછે. એ કારણને લીધે ખ્રીસ્તી ધર્મવાલાઓ, ખ્રીસ્તી ધર્મ નહી પાળનારા સરવને 'હીધન' (Heathen) એટલે અસત્ય ધર્મી ગણે છે. ઇસલાંમી ધર્મવાલાઓ, બીજી દીનવાલાઓને કાફર (બદ એકીન વાલા) ગણી કાઢેછે. અસલી યુનાનીઓ પોતાના ધર્મથી જુદા ધર્મ પાળનારાઓને બારબેરીઅન (barbarian) એટલે જંગલી ગણતા હતા. અસલી આર્ય ટોળાવાલાઓ પોતાના

દેશ અને ધર્મથી જુદા દેશવાલાઓ અને ધર્મવાલાઓને અન-આઇર્યં (lit નહી-ભલા અન્નારી) એટલે ભુંડા ગણુતા હતા.

એવાજ વીચારથી જરથોસ્તી કાયદા કાનુનો અને રીતીઓને માન નહી આપનારા 'દ્રવંદો' એટલે ભટકનારા ગણાવા લાગા. એવા જુદદીનો જરથોસ્તી કાયદા-કાનુનો અને રીત-ભાંતો બરાબર ન સહમજવાથી તેઓ સાથનાં લગ્ન કાયદાસરનાં અને હકદાર ગણાવા ન લાગાં. એઓ સાથે લગ્નના ગાંઠમાં જોડાવાથી પેદા પડતાં ફરજંદો સ્વચ્છ જરથોસ્તી લોહીનાં ન ગણાય. પોતાની ઓલાદનાં લોહીનું સ્વચ્છપણું (purity of blood) અને તેમજ પોતાના ધર્મનું સ્વચ્છપણું જાળવવા માટે એવાં લગ્નો વંદીદાદનાં ઉપલાં ફરમાનને આધારે ગેર મુનાસેબનાં ગણાવાં લાગાં.

પોતાના ટોળાનાં અથવા વર્ગનાં લોહીનું સ્વચ્છપણું જાળવવાનો વીચાર ઘણી અસલી પ્રજાઓમાં દાખલ થયલો આપણે જોઇએ છીએ. રોમન શાહનશાહતની શરૂઆતની તવારીખમાં આપણે તે વાંચીએ છીએ અને જોઇએ છીએ કે એ વીચાર તેઓએ પણ લગ્નના સંબધમાં લાગુ પાડયો હતો. એઓના કાયદાઓ એ વીચારને વધારે આગલ લેઇ ગયા હતા. ધર્મ સંબંધી મતફેર વાલાઓ વચ્ચેનાં લગ્નજ નામુનાસેબ ગણાતાં હતાં એટલુંજ નહી પણ એકજ ધર્મ પાલનારા પણ જૂદા જૂદા દરજ્જો ધરાવનારા શખ્સો વચ્ચેનાં લગ્ન પણ ના-હકદાર ગણાતાં હતાં. એ કારણને લીધે એઓના પેત્રીસીઅનો (Patricians) નાં ઉંચા વર્ગના પ્લેબીઅનો (Plebians) ના ઉતરતા વર્ગ સાથનાં લગ્ન નામુનાસેબ ગણાતાં હતાં.

એ તપાસ ઉપરથી દીસેછે કે અવસ્તાના જમાનામાં જરથોસ્તી ધર્મ વાલાઓ લગ્નનો ગાંઠ બીજા ધર્મવાલાઓ સાથ બાંધવાનું અઘટીત ગણુતા હતા. અવસ્તાના જમાના પછીના પેહેલવી જમાનામાં પણ લોકોનો એવોજ એતેકાદ હતો. જોકે પાદશાહોમાં

એથી ઉલટી કીસમના કોઈ જુજ દાખલાઓ તવારીખ આપણને દખાડેછે. પેહેલવી દીન કર્દમાં એ વિષે લાંબી જીકર આવી છે. તેમાં એક યાહુદી પોતાની જાતવાલાનાં લગ્ન જરથોસ્તી ધર્મવાલા સાથે કરવાની શુ અડચણ છે તેનો એક હેરબદને સવાલ કરેછે. એના જવાબમાં તે હેરબદ કેટલોક ખોલાશો કરેછે. તેના જવાબ પ્રમાણે પેહેલું તો એકે એવાં લગ્નથી આપણે ઉપર કહ્યું તેમ કુસંપ અને ઝઘડો ઉથવાનો વધારે સંભવ છે. એક બીજાથી જુદા કાયદા કાનુનો અને જુદી જુદી રીતભાંતો કુસંપ ઉત્પન્ન કરેછે. બીજું એકે એવાં લગ્નથી જરથોસ્તી શખ્સની બુન્યાદ સ્વચ્છ હાલતમાં રેહી શકતી નથી. જેમ એક ઘોડા અને ગધેડાંથી અવતરેલું ખચ્ચર બેઉને મલતું આવતું નથી, તેમ આવાં લગ્નોથી વજુદ પામેલું ફરજંદ કોઇનો પણ ખવારા સંપુર્ણ ધરાવતું નથી. એ બાબદ વિષે દીન કર્દનું લખાંણ અંહી ઉતારવું દરૂસ્ત દીસેછે.[1]

"માહરે કહેવું જોઇએ કે (આદમીનાં) બચ્ચાંઓ શેકલ અંદામનો ઘાટ, ઉધરભાવ, ભલાઇ, અક્કલ, સારોખવાસ, મરવત, પરાક્રમને લગતી શકિત, શરીરનો બાંધો અને તેમજ બીજી કેટલી એક બાબદમાં તેને જન્મ આપનાર અસલ બુન્યાદને ઘણું કરીને મલતાં આવેચ........... અરબી તેજ ચાલના ઘોડા(ની બુન્યાદ) થી ગામથી (યાને ઇરાની) ઘોડીઓ જે બચ્ચાને જન્મ આપેચ તે અરબી ઘોડાની માફક ચાલતા નથી. તેમ ગામથી (ઇઆનેઇરાની) જનમેલા ઘોડા ચાલમાં આરબીના જેવા નથી. એજ મુજબ બદાવી (જાતના) ઘોડા ગામથી (ઇઆને ઇરાંની) ના જેવા નથી. વળી એક ઘોડા અને ગધેડાં (ના સંબંધ) થી જનમેલું ખચર, ઘોડા અને ગધેડામાં કોઇની સાથે જાતની અંદર બરોબર મલતું આવતુ નથી. આએ પરકારે (અવાર નવાર જાતના સંબંધને લીધે) તેઓ માંનું (ઇઆને ઉપર લખી જણાવેલાં જાંનવરોમાંનું) કોઇ, એક બીજાંને મળતું આવતું નથી, અને તેમ થવાથી ખરી બુન્યાદીને

---

૧ દસ્તુર પેશુતનજી બેહરામજીની દીનકર્દ વાલ્યુમ ૨ જુ પા. ૯૧

હાંની પોંહચે છે, તથા ઓલાદ આગલ વધતી નથી. એટલાસારૂં પોતાની બુન્યાદને નીર્મળ હાલતમાં સાચવી રાખવામાં ઘણો ફાયદો છે.”

વળી એ હેરબદ આગળ ચાલતાં પોતાના જવાબમાં જણાવેછે કે પરણેતરોએ જે એક બીજા તરફ અરસપરસની સારી લાગણીઓ ધરાવવી જોઇએ તે, તેઓ જુદા જુદા ધર્મોનાં અને રાહરસમોનાં હોવાથી ધરાવી શકતાં નથીં. એ કારણ તે જમાનાંનાં વીચાર તરીકે ઉતારી લેવું અહીં દરૂસ્ત દીસેછે.

“દખઇતું છે કે, જુદી કોમથી જીંદગી ગુજારવા માટેની ફાયદા ભરેલી હાલત, એબનું ધાંકવું એક બીજાને મલતી ઇચ્છા, એક બીજાના નફા નુકસાનમાં ભાગ લેવો અને જે કાંઇ મલે તે ઉપર રાજી રહેવું બની શકે નહીં; કારણ કે કેટલીએક ઓરતો પોતાના ખાવીંદની ઉપર તેઓની કમ શકિત તથા નહીં–હીમ્મત હોવા છતાં પોતાની વાપરવેશને સારૂં વધું વસ્તુઓ ખરીદવાની ફરજ પાડેછે. અને ખાવીંદની તરફથી તે નહી મેલવવાને લીધે પોતાની મોહતાઇ જણાવવા સારૂં ખાવીંદની ઉપર જાસ્તી કરેછે. જેમ બીજી ઘણીએક પારકી (ઇઆને જુદી જાતવાલી) ઓરતો આએ રીતનો હોકમ (પોતાના ખાવીંદની ઉપર) કરવાને રાજી થાયછે, અને (તેઓ પાસે) જરીઆન તથા જેબદાર પોષાક પેહરવા ઓઢવા માગેછે, તથા બાંડીઓ, ખુશ દેખાવ દેખાડનારો રંગ, સુગંધી અને તેમજ બીજી ઘણીએક ઘર ધણીઆંનીને પસંદ પડતી વસ્તુઓ માગેછે, કે જે (ખાવીંદથી) કબુલ કરી શકાય નહી અને જો તે કબુલ્યા વગર છુટક નહી થાય એવું હોય તો પછી તે વીષેની મારામારી, ગાળાગાળી થાય અને (એક બીજાને) ખરાબ સખુન ઓચરવામાં આવે અને જો તે (વસ્તુ) મેલવવાને લગતી વધારે જાસ્તી થાય તો પછી તે (અસલ મતલબ)નો ભેદ છુપો રહે અને તેઓ રાત દહાડો (એક બીજા સાથે) ખરાબ ચાલ ચલાવે તથા (એક બીજાનું) મોહડું જોવાનો વેહવાર નહી રાખે. અને (સેવટે) પેલી

ભુંડી ઓરત પોતાનાં મા–બાપને ઘર જતી રહે અને ખાવીંદને ન્યાયધીસોની આગળ ખેંચી મંગાવે અને (ન્યાયધીસો) તેણીને સારૂં નુકસાંન વગર રેહેવાનો ચુકાદો કરે અને જો ખાવીંદ કહે કે હું (એ ઓરતને) ઓરત તરીકે રાખવા માગતો નથી; કારણ કે તેણીની અંદર ઘણીએક તરેહની ખરાબ એબ, નુકસાન, હલાકી બદી અને ગુનાહ છે. પણ ન્યાયધીસો જો એમાનાં (ઇઆને ખાવીંદે બતાવેલાં) એકબી કારણથી તે ઓરતના છુટા છેડા નહી કરે તો પછી તે જોડાંને કેવી રીતે ફાયદા ભરેલી હાલત, સારી જીંદગી, થોડી મીરાસે રહેવું, ઇજતથી વખત ગુજારવો અને સંતોષથી રહેવાની ચહડતે દરજ્જેની કૌઅત મળે ?"[1]

એ ઉપરથી દીસે છે કે બીજાં કારણો સાથે પોતાની ઓલાદનાં લોહીનું સ્વચ્છપણું જાળવવાની ઇચ્છાથી પોતાનાજ ધર્મ વાલાઓ સાથે લગ્ન કરવાનો રવૈયો મજબુત થયો હતો. પછી પોતાનાં લોહીનું સ્વચ્છપણું જાળવવાનો એ વીચાર આસ્તે આસ્તે આગળ વધતો ગયલો દીસે છે. જેમ રોમનોમાં એકજ ધર્મ પાળનારાઓ પણ જુદો જુદો દરજ્જો ધરાવનારાઓ વચ્ચેનાં લગ્ન અધર્મી ગણાતાં હતાં તેમ બીજી એર્યન પ્રજાઓમાં પણ જોવામાં આવે છે. હિંદુઓમાં બ્રાહમણોનો વર્ગ પોતાના ટોલાના કોઈ શખ્સનાં લગ્ન બીજા ટોળાના કોઇક સાથે કરવાનું અધર્મી સમજે છે.

પેત્રીશીઅન અને પ્લેબીઅનોની માફક, તેમજ બ્રાહમણોની માફક પોતાનાં વંશનાં લોહીની સ્વચ્છતા જાળવવાનો આગળ વધારેલો નીયમ આપણ જરથોસ્તીઓમાં અથોરનાનોના વર્ગમાં કેટલીક હદ સુધી હાલમાં પણ આપણ જોઇએ છીએ. જો કે કાયદાનો કાંઇ અટકાવ નથી યા ધર્મનો કાંઈ અટકાવ નથી તોપણ હાલમાં પણ એક અથોરનાન બાપ પોતાની બેટીને એક અથોરનાન બેટા સાથે પરણાવાનું વધારે દરૂસ્ત જોએ છે. અથોરનાનની બેટી બેહદીન સાથ પરણવાના દાખલા છુટા છવાયા અને

---

૧ દીનકર્દ વા. ૨ જું પા. ૯૫.

જુજ છે. એ રેવાજ પણ આપણે ઉપર કહ્યું તેમ પોતાનાં વં-શનાં લોહીને સ્વચ્છ રાખવાનો આગળ વધારેલો નીયમ છે. પારસી ધર્મ પુસ્તકો પ્રમાણે અથોરનાનોનો વર્ગ સ્રેષ્ટ ગણાયલોછે, જે પ્રમાણે કે હિંદુઓમાં બ્રાહમનોનો વર્ગ. એ સ્રેષ્ટાઇ જાળવી રાખવા માટે તેઓમાં કુદરતી ખેઆલ ઉત્પન્ન થયો કે આપણા વર્ગનાં લોહીની સ્વચ્છતા અને તે વર્ગના વર્ણવેલા ભલા અને ઉમદા ગુણો જાળવી રાખવા માટે બનતાં સુધી આપણે પોત પોતામાંજ લગ્નનો ગાંઠ બાંધવો.

એટલુંજ નહી પણ બીજાં કારણે પણ લગ્નને એક ચોકસ ટોલાની સાંકડી હાળતમાં જાળવી રાખેલાં દીસેછે. જો એક ધંધા દારી બાપનો બેટો પોતાના બાપનાજ ધંધામાં પડેતો તે ધંધો કોઇ બીજા પારકા ધણીનાં કરતાં વધારે ફાયદાકારક રીતે અને બાહોશીથી કરી શકેછે. જો એવો ધંધો પેહડી દર પેહડી ઉતરી આવ્યો હોયછે તો તે પેહડીના પાછલા વારેસો તેને ઘણી સારી રીતે ખીલવી શકેછે. કારણકે તેઓમાં કુદરતી રીતે તેઓના પી-તાઓની તે ધંધાની કાબેલીઅત અને બાહોશીનો અંશ વારસા તરીકે ઉતરેલો હોયછે.

હવે એજ નીયમ ઉપર ચોકસ વર્ગની હદમાંજ લગ્નને જાળવી રાખનારાઓ અમલ કરતા જણાયાછે. તેઓના વીચાર પ્રમાણે તેઓના વર્ગના, ટોલાના અને ધંધાના બેટા બેટીઓમાં તે વર્ગ, ટોલા યા ધંધાના ગુણોનો ખાસ અંસ વારસા તરીકે ઉતરેલો હોયછે. તેટલા માટે તેઓ સાથેજ લગ્નનો ગાઠ બાંધવાથી એ ગુણો વધારે મજબુત અને સ્રેષ્ટ થાયછે, અને વધારે ખીલ-વાનો સંભવ રહેછે.

હવે લોહીની સ્વચ્છતા જાળવી રાખવાનો એ નીયમ જે એક પછી એક એમ વધતો ગયો તે એટલીજ હદમાં જરથોસ્તી-ઓમાં અટકી રહ્યો નહીં. તે એક પગલું આગળ વધ્યો અને તેનું પરીણામ એ આવ્યુંકે નજદીકનાં ખેશીઓમાં બનતાં સુધી

લગ્ન કરવાનો કાનુન અમલમાં આવ્યો. એવાં લગ્ન એક જાતનું પુણ્યનું કામ ગણાવા લાગું. દરેક કુટુંબનો વડો પોતાનાં કુટંબને માટે મોહતો વીચાર બાંધવા લાગો અને પોતાનાં કુટંબને ચોકસ સંસારી ગુણોમાં બીજાં કરતાં શ્રેષ્ઠ અને સરસ માનવા લાગો. તેવા વીચારથી તે પોતાનાં કુટંબના, તેના વીચાર પ્રમાણેના, સ્વચ્છ અને ઉમદા લોહીમાં બીજાં કુટંબનું લોહી આમેજ કરવાને પસંદ કરવા ન લાગો. પોતાતાં કુટંબના બેટા બેટીઓને નજદીકનાં સગપણમાંજ અદરાવી પરણાવી પોતાનાં વંસનાં લોહીનું સવચ્છપણું તે જાળવવા લાગો. એ પ્રમાણે ત્યારે, મારા વીચાર પ્રમાણે, લોહીનું સ્વચ્છપણું જાળવવાના નીયમના વીચારથીજ બેશી બેશીઓમાં લગ્નની સગાઇ કરવી એ ધર્મના વીચારને અનુસરતું ગણાવા લાગું.

વળી એ કારણ ઉપરાંત દીનકર્દનો લખનાર એવા સગપણમાં થતાં લગ્નનાં ટેકામાં બીજું કારણ દરસાવેછે. તે એવાં બેશીઓનાં લગ્નમાં નીચલાં ચાર લગ્નોને વધારે મુખ્ય ગણેછે. ૧ બે ભાઇઓનાં ફરજંદો વચ્ચેનાં લગ્ન, ૨ ભાઇ બેહનોનાં ફરજંદો વચ્ચેનાં, ૩ બે બેહન બેહનોનાં ફરજંદો વચ્ચેનાં અને ૪ પીતરાઇઓનાં ફરજંદો વચ્ચેનાં. એવાં લગ્નની ખુબીમાં તે કહેછે કે એવાં નજદીકનાં સગાંઓ વચ્ચે અસલથીજ બેશીપણાંને લીધે કુદરતી રીતેજ એક મેક માટે માયા, કાળજી, ઉલત અને આસા રહેછે. ત્યારે લગ્નમાં જોડાયાથી જે અસલ હતું તેમાં પુષકળ વધારો થાયછે.

વળી એવાં સગપણમાં લગ્ન કરનારાં માબાપોનાં મનમાં એક જુદી લાગણી દાખલ થતી દેખાયછે. તેઓ જાણેછે કે તેઓનાં મરણ બાદ તેઓનાં રવાંનની અને ફરોહરની ક્રિયા કરવાની તેઓના વારેસોને ફરજ છે. હવે તેઓનાં બચ્ચાંનાં લગ્ન જો તેઓએ પોતાનાં કોઇ અતલગનાં બેશીનાં ફરજંદો સાથેજ કર્યાં હોય તો તે ફરજંદોને તેવી ક્રિયા કરવા માટે બમણી દાઝ

લાગે. પારકાં કુટંબનાં બેટી બેટાને એ માટે જે દાઝ લાગે તેનાં કરતાં જો પોતાનાંજ ખેશીના બેટા બેટીને પોતાનાં કુટંબમાં લગ્નનાં ગાંઠથી દાખેલ કર્યાં હોયતો તેઓને વધારે લાગે.

એ પ્રમાણે ત્યારે ખેશાવંદામાંજ લગ્ન કરવાનો રેવાજ અસલી વખતથી, વંદીદાદના આગળ કહેલાં ફરમાન ઉપરથી, આસ્તે આસ્તે વધતો ગયો. એવી રીતનાં લગ્ન "ખઇત્યોદથ" નાં નામથી જણાવા લાગાં.

એવાં અતલગ્ના સગપણના લગ્નના રેવાજ ઉપરથી જેમ હાલમાં તેમજ હજાર વર્ષ આગચ પણ આપણ જરથોસ્તીઓ વિષે જુદ દીન વાલાઓથી કેહેવાવા લાગું કે જરથોસ્તીઓમાં માત પુત, પીતા–પુત્રી અને ભાઈ–બેહનો વચ્ચેનાં લગ્નનો રેવાજ હતો. અસલી યુનાની ગ્રંથકારો જેવા કે હીરોદોટસ, ફાઇલો, દાએઓજેનીસ, લેઆરટીસ, સ્ત્રેબો અને પ્લુતાર્ક એ પ્રમાણે લખી ગયા છે. એઓમાં હીરોદોટસ અને પ્લુતાર્ક તો જરથોસ્તી પાદશાહોનાં નામો આપે છે કે તેઓએ એ પ્રમાણે લગ્ન કર્યા હતાં. હીરોદોટસ કહે છે કે હખ્મીનીસ વંસનો શાહ કેમબાઇસીસ, જે માહાત્મા સાઇરસનો બેટો થાય અને જે ઇસવી સન પુર્વે ૬ઠી સદીમાં થઇ ગયો છે તે પોતાની એતોસા નામની બેહેન સાથે પરણ્યો હતો. પ્લુતાર્ક કહે છે કે જગપ્રસીદ્ધ ઝર્કસીસનો છોકરો આરટાઝર્કસીસ જે ઇસવી સન પુર્વે ૫ મી સદીમાં થઇ ગયો છે તે પોતાની બે દીકરીઓ સાથે પરણ્યો હતો. આપણી અસલી કેતાબોમાં એ બાબે આપણને કાંઇ લખાંણ મલતું નથી.

એ કારણને લીધે અને યુનાનીઓ પોતાના દેશ, ધર્મ અને રાહરસમોના વીચાર ખાતર બીજા ધર્મવાલાઓને "બારબેરીઅન" એટલે જંગલી ગણી કહાડતા હતા તે ઉપરથી, એઓનાં એ લખાણની સચ્ચાઇ નહીં કબુલ રાખવાને મજબુત કારણ મલેછે. પણએક

આરગી હીરોદોટસ જેવો તવારીખનવેશ જે ઘણો ખરો એક નિષ્પક્ષપાતી લખનાર તરીકે જણાયલો છે, તેનું કહેવું કેમબાઇસીસને માટે ખરૂં માનીએ. પણ તે ઉપરથી સાબેત નથી થતું કે તે વખતની આખી જરથોસ્તી પ્રજામાં એ રેવાજ હતો. આપણ જાણીએ છીએ કે શાહનશાહો પોતાને હમેશાં કાયદા ઉપરી ગણેછે, અને તેથી ઘણાક કાયદા વીરૂધ અને ઘાતકી કામો કરવાને અચકાતા નથી. તેટલામાટે તેઓનાં કોઇ ભુડાં કામ ઉપરથી તેઓની પ્રજાને માટે એવો વીચાર બાંધવા દરૂસ્ત નથી. વળી એમ માનવાને આપણને ખાશ કારણ છે, કારણ કે તવારીખથી આપણે જાણીયે છીએ કે કેમબાઇસીસ એક બુરો અને ઘાતકી પાદશાહ હતો. તેણે પોતાના ભાઇ સ્મરદીસને અને તેના કુટંબને નીર્દયપણે કતલ કર્યું હતું. તેના ઘાતકીપણાને લીધે લોકોમાં તે અનગમતો થઇ પડયો હતો અને તેથી લોકોએ તેને ગાદી ઉપરથી ઉથાડી મેલી એક બીજા શખ્સને ગાદી ઉપર બેસાડયો હતો, જેણે એનો મરનાર ભાઇ સ્મરદીસ હોવાનું દોળ ઘાલ્યું હતું. વળી પ્લુતાર્કે વર્ણન કરેલો આર્તાઝર્કસીસ પાદશાહ પણ એક નબલો પાદશાહ હતો. હવે ત્યારે જો એવા ઘાતકી, બુરા અને નબળા પાદશાહોએ એવા ધર્મ અને કાયદા વીરૂધ કામો કર્યાં હોય તો તે સંભવીક છે. પણ તેથી તેઓની એબ અને બુરી રીત તે કાંઇ તેઓની આખી પ્રજાની ગણાય નહીં.

હવે હીરોદોતસ (બુક ૩ જી બા. ૩૧) જે કેમબાઇસીસનાં એવાં લગ્નનો દાખલો આપેછે તેના કહેવા પ્રમાણે તો ખરેખર કેમબાઇસીસે એ લગ્ન કાયદા વીરૂધ કર્યાં હતાં. એના વખતમાં એવાં લગ્નનો રેવાજ ન હતો અને તેટલા માટેજ તેના ઉપર ફરજ આવી પડી હતી કે એવાં અનઘટતાં લગ્ન માટે દરબારના ભણેલા દાવરોને પુછવું. એઓએ વાજબી રીતે કહ્યું કે "They did not find any law allowing a brother to take his sister to wife" એટલે એક ભાઇને પોતાની બેહનને બઇરી કરવા દેવાનો કોઇ

પણ કાયદો નથી. હીરોદોટશ પોતાની પેહેલી ચોપડીમાં જ્યાં ઇરાંનીઓની રાહરસમોનું વર્ણન કરેછે ત્યાં એવા કોઈ રેવાજ માટે બોલતો નથી. જો એ એક રેવાજ હતે તો એ તે બાબદમાં બોલતે. બલ્કે પણ ફકત એક રાજા વીષેનો એવો વીચાર જાહેર કરેછે. હીરોદોટસ ઇરાંનીઓમાં એવો રેવાજ હતો એવું મુદલ જાહેર કરતો નથી પણ ફકત તે એક ઇરાંની પાદશાહનો બુરો દાખલો જાહેર પાડેછે. તે દાખલા ઉપરથી બીજા પાછલા યુનાની લખનારાઓ જેવા કે દાયોજીનીસ, લેઆરતીસ અને સ્ત્રેબો જણાવી ગયા કે એવો ઇરાંનીઓમાં રેવાજ હતો.

હવે યુનાની લખનારાઓનાં એ આળનો આપણે હાલના ૧૯ મી સદીના જરથોસ્તીઓજ ઇનકાર કર્યે છીએ એમ નથી પણ એવું દીસેછેકે એ યુનાની લખનારાઓનાં એ આળ વિષેની ખબર ઇરાંની લખનારાઓને પડી હોય અને તેથી તે વખતના પેહેલવી લખનારાઓએ પણ એ આળનો ઇનકાર મજબુતી સાથે કર્યોછે. દીનકર્દમાં[1] ઉપર લખેલી યાહુદીની વાતચીંતના સવાલના જવાબમાં હેરબદ જાવાબ દેછે કે "જોકે કેટલાક લોકોમાં ફરજંદની સાથે હમબીસ્તર થવાનું જે કાંમછે તે વધારે ખુશી ઉપજાવનારૂં અને મજહબને લગતું ગણાયચ, અને (તે વાત આપણને) જાંણીતીછે; તેનો સબબ અગત કરીને જુદી બુન્યાદના અને ઉલટો મહજબ પાલનારા કોઈ શખ્સથી કેટલીએક હલકે દરજ્જેની ઓલાદને લીધે બનવો જોઇએ. અને તેહવી.......માટે આએ એક શાદીનો અનઘટતો અને જનાકારીને લગતો તરીકોછે. જો એમ હોયતો તેથી તે (એવું કામ કરનારો) શખ્સ ખોદાતાલાની બંદગી તથા બેહશતની ખુશીને લગતો નથી; પણ તેથી તે વધારે નુકસાનને ઉત્પન્ન કરવા સાથે સારા દેખાવ વગરનો અને વધારે ઐબવાલોછે."

(૧) વા. ૨ જું પા. ૯૩.

વળી જે જમાના માટે એ લખવામાં આવ્યુંછે તે જમાનાના વખત તરફ જોતાં માનવાને આંચકી લાગેછે કે એવો રેવાજ ચાલવાનો ત્યાં જરાપણ સંભવ હોય. એવાં અઘટીત લગ્નોનો રેવાજ વધારે જંગલી જમાનાને અને વધારે જંગલી પ્રજાઓને છાજતોછે. આપણે જાંણીએ છીએ કે હાલની ૧૯ મી સદીના સુધરેલા ગણાતા જમાનામાં પણ સેંકડો અને હજારો માણસો પૃથ્વિની સપાતી ઉપરછે કે જેઓમાં એવાં લગ્નનો રેવાજ આમેજછે અને જેઓને તે મુદ્દલ અનઘટીત લાગતો નથી. આફ્રીકા અને અમેરીકાના મધ્ય ભાગમાં ઘણા જંગલી ટોળાઓછે જેઓમાં એવાં લગ્નો જાએજછે. વળી ઘણા અસલી જમાનામાં બીજી પ્રજાઓમાં પણ એ રેવાજ આમેજ હતો. દાખલાતરીકે ઓલ્દતેસ્ટમેંટની જેનેસીસ નામની ચોપડી (બા. ૨૦) માં જણાવવા પ્રમાણે એબ્રાહામ પોતાની બેહેન "સારાહ"ની સાથે પરણ્યો હતો. પણ જે ઇરાંની જમાનાને એ રેવાજ લાગું પાડવામાં આવેછે તે આગલ વધેલો જમાનોજ એવાં કહેવા ઉપર શક નાખેછે. રાજ દુઆરી, સંસારી અને ધર્મ સંબંધી હાલતમાં સુધરેલી એક પ્રજા એવી રસમ પેતામાં જાએજ રેહેવા દેજ નહી.

રોમન શાહન શાહતનાં લગન સંબંધી કાનુનોના જરથોસ્તીઓના કાનુનો સાથ થોડોક મુકાબલો.

રોમન શાહનશાહતનો જમાનો જો કે અવસ્તાના જમાના સાથ સરખાવતાં ઘણો પાછલો જમાનો છે, તો પણ તે એક પુરાનો જમાનો છે, અને તેટલા માટે તેના લગન સંબંધી કાયદા કાનુનોનો આપણા પુરાના કાયદા કાનુનો જેઓ સાથ તેઓ ચોકસ દરજજે મલતા આવે છે, તેઓ સાથ શાંમતો મુકાબલો કરવો અહીં, દરૂસ્ત દીસે છે.

રોમનોના કાયદામાં લગ્નને હકદાર ગણવા માટે ત્રણ શરતોની જરૂર હતી.

પેહેલું કાયદા પ્રમાણેની વૃદ્ધ ઉમ્મર.—રોમનો પ્રમાણે મરદની ઉમ્મર જો ૧૪ વર્ષની હોતી તોજ લગ્ન કાયદાસર ગણાતાં; નહી તો નહી. અવસ્તા પ્રમાણે મરદને પુરજુવાનીની મરદાનગીમાં આવવાની હદ આપણે ૧૫ વર્ષની જોઇ. ઓરતની ઉમ્મર ૧૨ વર્ષની જરૂરની ધારવામાં આવતી. વંદીદાદના એક ફકરા પ્રમાણે તે ૧૫ વર્ષની ધારવામાં આવે છે, પણ વંદીદાદના એજ ફકરાને આધારે કેટલાકો તે હદથી ઓછી ધારેછે.

બીજું પરણતાં જોડાની મરજી.—જેમ રોમનોના લખેલા કાયદા પ્રમાણે તેમજ આપણા ચાલતા આવેલા કાનુન પ્રમાણે અને હાલમાં કરવામાં આવતી ક્રિયા પ્રમાણે લગ્નને હકદાર ગણાવા માટે અવશ્યનું છે કે પરણતાં જોડાંમાના બેઉની તે લગ્ન માટે પસંદગી મેલળવી.

જો પરણતાં જોડાંમાંનું કોઈ સ્વતંત્ર નહી હોય એટલે કે જો તેઓનાં માત પીતા હૈયાત હોય અને તેઓના આસરાતળે તેઓ રેહતાં હોય તો રોમન કાયદા પ્રમાણે તે માત પીતાની મરજી અને કબુલાત મેલવવી અવશ્યનું હતું. તેઓની મરજી વીરૂધનાં લગ્ન જો કે તે પરણતું જોડું ઉમ્મરે પુગું હોય તો પણ કાયદા વીરૂધ ગણાતાં હતાં. આપણા અવસ્તામાં એવો ઇશારો કેહે મલતો નથી જો કે હીરીદાતસની તવારીખ અને ચાલતો આવેલો રેવાજ તેને ઘણો મજબુત ટેકો આપે છે.

ત્રીજું કાયદા પ્રમાણે પરણી શકવાની હાલત. એટલે કે મરદ અને ઓરત વચ્ચેની સ્થીતી અથવા સગપણના સંબંધની હાલત.—રોમન કાયદા પ્રમાણે એક શેહરી અને એક પરદેશી વચ્ચેનાં લગ્ન ગેરકાયદેનાં ગણાતાં હતાં. એક શેહરી અને પરદેશીની સ્થીતી વચ્ચે એટલો મોહતો ફેર ધારવામાં

આવતો હતો કે તેઓ એકમેક સાથ પરણી ન શકે. એજ પ્રમાણે ખુદ શેહરનાં રહેવાસીઓમાં પેત્રીશીયનોના ઉચ્ચ વર્ગ અને પ્લેબીઅનોના ઉતરતા વર્ગ વચ્ચે લગ્ન કાયદાસર થઇ શકે નહી. અવસ્તાનું લખાન એ હદ સુધી કોઇ રીતે અટકાવ નાખતું નથી. તે અટકાવ નાખે છે તે એ છે કે મજદયસ્ની ધર્મ પાલનારાઓએ એ ધર્મ નહીં પાલનારા દએવયસ્નો સાથે જોડાવું નહીં. ભલાઓએ ભુંડાઓ સાથે જોડાવું નહી, નેક માણસોએ પાપી સાથ જોડાવું નહી. રોમનોનો પોતાની પ્રજાની શ્રેષ્ટાઇ અને લોહીની સ્વચ્છતા જાળવવાનો નીયમ જરથોસ્તીઓમાં આગળ કેવી રીતે વધેલો છે તે આપણે આગળ જોયું.

સગપણના સંબંધની હાલતના અટકાવની બાબદમાં રોમન કાયદાઓ તેમ આપણા કાયદાઓ ઘણાખરા મલતા આવેછે. બેઉ પ્રજાઓમાં એક સરખી રીતે નજદીકમાના નજદીકના સંબંધ તરીકે કાકા મામાના છોકરા છોકરીઓ વચ્ચેના એટલે પીત્રાઇઓ વચ્ચેનાં લગ્નને હકદાર ગણ્યાં છે. રોમનોના એ કાયદાઓ વિષે આપણી પાસે લખાણ (written law) મોજુદ છે. અવસ્તાવાલાઓના કાયદા માટે આપણી પાસે ચાલતી આવેલી રસમ અને કાનુનો (oral or traditional law) મોજુદ છે.

એ બેઉ પ્રજામાં લગ્ન કરવાનો રીત.—લગ્નનો ગાંઠ બાધવાની રીતની બાબદમાં માલમ પડેછે કે રોમનોમાં ત્રણ રીતીઓ જાએજ હતી ૧ Confarreatio એટલે ચોકસ ધર્મની ક્રિયાથી ૨ Coemptio એટલે એક જાતનું કલ્પીત વેચાન જેમાં ખાવીંદને ઓરત વેચવામાં આવતી. અને ૩ Usus એટલે ચોકસ શરતે ભોગવતો અથવા ઉપયોગ. એ ત્રણમાં છેલી બે રીત હલકા વર્ગો માટે હતી અને પેહલી મુખ્ય રીત આબરૂદાર રોમન વર્ગ માટે હતી. અવસ્તાના કાનુનો પ્રમાણે આપણામાં પેહલીજ એટલે ધર્મની ક્રિયાથી લગ્ન કરવાની રીત જાએજ હતી. અને પાજંદ પએવંદ નામે પ્રમાણે હાલમાં પણ છે. બીજી

કલ્પીત વેચાણની રીત બાબે આપણે અવસ્તાથી કાંઇ જાણતા નથી. ત્રીજી ભોગવતા અથવા ઉપયોગની રીત વિષે હું ધારૂં છુ કે વંદીદાદની ૧૫ મી પરગરદ (ફ. ૧૫–૧૮) ઉપરથી આપણને ઇશારા મલે છે. એવો સંબંધ જો કે કાયદા વીરૂધ અને અન ઘટીત છે તો પણ તેવું કરનાર મરદ ઉપર તે ઓરત અને તેનેથી અવતરેલા બચ્ચાંનું પોષણ કરવાની ખચીત ફરજ નાખી છે; જાણે એક કાચાં લગ્નથી તેને તેણીની સાથે જોડયો છે.

છુતા છેડા

છુતા છેડા માટે અવસ્તામાં આપણને કાંઈ શબ્દ વટીક મલનો નથી. રોમનોના કાયદા પ્રમાણે પરણેલું જોડું બેઉની મરજી અને રાજી ખુશીથી એક બીજાથી છુતા છેડા કરી શકે પણ બેમાંનું એક બીજાથી તેની મરજી વીરધ છુતા છેડા માગી શકે નહી, સીવાય કે તે બીજાની કાંઇ ચોકસ આડીચાલ જાહેરમાં લાવે. હવે જોકે અવસ્તામાંથી એવીષે કાંઇ મલતું નથી તોપણ દીનકર્દ-નો યાહુદીની સાથનો તકરારવાલો ફકરો જે આગળ ઉતાર્યોછે, તે ઉપરથીતો દીસેછેકે છુતા છેડા માટે આપણા અસલી વડવા-ઓમાં પણ એવોજ રોમન પ્રજાની મીસાલનોજ રેવાજ હતો.

અવસ્તા જમાનામાં બચ્ચાંઓની કેલવણી.— લગ્ન જે એક કુટંબ ઉત્પન્ન કરનાર સાધન છે તેની તપાસ તમામ કરી હવે આપેણે જોઇએ કે તે લગ્નનાં ફલ એટલે ફરજંદોને તે જમાનામાં કેવી કેલવણી આપવામાં આવતી હતી.

ફરજંદો વિષે વીચાર કરતાં આપણે જોયું કે તે જમાનામાં માબાપો કેવાં ફરંજંદો માગતાં હતાં. આપણે જોયું કે સર્વે રીતે સદગુણી અને તનદરોસ્ત ફરજંદોની બક્ષેશ પોતાની બંદગીઓમાં તેઓ માગતાં હતાં.

માબાપો ઉપલા ગુણો ધરાવનાર ફરજંદોની આસા રા-ખતાં હતાં તે ઉપરથી તેઓને આપવામાં આવતી કેલવણીની

વલાંણુ પણ માલમ પડે છે. પોતાનાં બચ્ચાં ઉપલા ભલા ગુણો ધરાવનાર નીકલે તેટલા માટે માબાપો તેઓને કેલવણી પણ તેવીજ તરેહની આપતાં હોવાં જોઈએ. તેઓ જોરેમંદ અને પેહેલવાંની ફરજંદો ચાહતાં હતાં તેટલા માટે તેઓને તંનની કેલવણી આપવાને કાલજી રાખતાં હોવાં જોઈએ. તેઓને ભલાં અને સદ્દગુણી નીવડવાને માટે તેઓની મનની કેલવણી ઉપર પણ પુરતું ધ્યાંન અપાતું હોવું જોઇએ. એ ઉપરથી હીરોદોટસ પોતાના જમાનાના ઇરાનીઓ વિષે જે કહે છે તેની સચ્ચાઇ તુરત ધ્યાનમાં ઉતરે છે. તે કહે છે કે ઇરાંનીઓ પોતાના બેટાઓને ૫ થી ૨૦ વર્ષની સુધી ફકત ત્રણ ચીજ સીખવતા હતા. ૧ ઘોડે સ્વાર થવું, ૨ કમાન ખેંચવી અને ૩ સાચ્ચું બોલવું. એ ત્રણ ચીજમાંથી પેહેલી બે ચીજ તનની કેલવણીના વર્ગમાં આવે અને ત્રીજી મનની કેલવણીના વર્ગમાં.

તનની કેલવણી

તનની કેલવણીના વર્ગમાં આપણે જોયુંકે હીરોદોટસ પ્રમાણે બેઉ, ઘોડાપર સ્વારી કરવી અને કમાન ખેંચવી યાને પેહેલવાંન ગીરી સીખવવી એ આવેછે.

હીરોદોટસ જે તનની કેલવણી વિષે બોલેછે તે કેલવણી અવસ્તા જમાનાની હાલત તરફ જોતાં ઘણી જરૂરની હતી. આપણ જાંણીયે છીએકે એ જમાનામાં ખેડુતી પેશો અખત્યાર કરનાર અને શાંત જીંદગી ગુજારનાર લોકો ઉપર આજુ બાજૂના રખડતી જીંદગી વાળાઓ વારે ઘડીએ હુમલો લાવતા અને તેઓનાં પશુ—ઢોરો અને રાચરચીલાં ચોરી જતા હતા. તેઓની સાંમે થવા અને તે બદકાર દુશમનોને મારી હતાડવાને શક્તિવાંન થવા માટે તનની કેલવણી અવશ્યની હતી.

એટલા માટે જરૂરનું હતું કે દુશમનોની સાંમે થવાને શક્તિવાંન થવા માટે પેહેલાં ઘોડા ઉપર સ્વારી કરતાં સારી પ

શીખવું. અવસ્તાના જમાનાનાં લોકો પોતાની બંદગીમાં જુદી જુદી મોરાદો માગતા તેમાં સારા અને મજબુત ઘોડાઓ માગતા હતા તે શું કારણ સર હતું તે ઉપલી બાબદ ઉપરથી સહમજ પડે છે. અવસ્તાના ઘણા ભાગો ઉપરથી માલમ પડે છે કે તે જમાનાના માહાંન પુરૂષો એક સરસ અને નામીચા ઘોડાની માલેકી એક બક્ષેસ તરીકે ગણતાહતા.

સરોશ પાસે, ભણનાર પોતાના ઘોડાને જોર માગે છે (સરોશય ક ૧૧). મેહેર યશ્ત (ક. ૧૧) પ્રમાણે પેહેલવાંનો મેહેર પાસે પોતાના ઘોડાને જોર ઇચ્છે છે. આવાં ય. (ક. ૫૩)માં તુસ પેહેલવાંનને પોતાના ઘોડા માટે જોર માગતો જણાવ્યો છે. શાહ કએખુશરો અર્દવી પાસે જે દુવાઓ માગે છે તેમાં એ પણ એક દુવા માગે છે કે "હું સઘલા ઘોડાઓમાંથી સર્વમાં સરસ ઘોડાને જોડું"

પાદશાહ કએખુશરોએ જે દુવા માગી છે તેવી દુવા આગલા ઘણા પાદશાહ પેહેલવાંનો માગતા હતા. સારા ચાલાક અને જડપવાલા ઘોડાનાં માલેક થવું એ ખોદાની બક્ષેસ ગણાતી હતી. અશીસંઘ યષ્ટ (ક ૧૨) પ્રમાણે જેઓ ઉપર અશીસંઘ પ્રસન્ન થતી હતી તેઓનાજ ઘોડા શેતાબ અને ફુંફારા મારનારા થતા હતા. આસતાદ યષ્ટ (ક. ૫) પ્રમાણે જે ઘેરમાં અશીસંઘ આમ દારફ્ત કરતી તેનાં ઘેરમાં સંખ્યા બંદ ઘોડાની બક્ષેસ થતી, ફ્રવરદીન યષ્ટ (ક. ૫૨) પ્રમાણે જેઓ અશો ફ્રવશીઓને આરાધે છે તેઓને ફ્રવશીઓ દુઆ દે છે કે "આએ મકાનમાં શેતાબીથી ચાલતા ઘોડાની અને મજબુત ગાડીની બક્ષેસ થાઓ"

પાદશાહ કએખુશરો આવાં અર્દવીશુરની શેતાયશ કરતાં એક ચુનનદા ઘોડો મેલવવાની જે ખાહેશ બતલાવે છે તેવી ખાહેશ ઘણાક કેઆની પાદશાહ પેહેલવાંનો રાખતા હતા એવું ફીરદોશી ઉપરથી માલમ પડે છે. તેઓ પોતાના રથેશ્તાર (પેહેલવાન) તરીકેના પેશામાં દાખેલ થવા આગમચ સર્વેથી સરસ ઘોડો

મેલવવાની જુસ્ત જુઇમાં રહેતા હતા. દાખલા તરીકે ફીરદોશી સોહોરાબને માટે કહે છે કે પોતાની માએથી પોતાની નસલ જાણવા બાદ તે ઇરાન જવા નીકલ્યો તેની આગમચ તે એક નામીચો ઘોડો મેલવવાને ઘણો આતુરમંદ થયો હતો. ફીરદોશી સોહરાબે ઘોડાની પસંદગી કરેલી બાબદનું લાંબુ વર્ણન આપેછે. તેના કહેવા પ્રમાણે સોહરાબની માતા, તે સમનગાનની શાહજાદી તેહમીનાએ, તેને માટે સેંહકડો ઘોડાઓ મંગાવ્યા, જેઓને સોહરાબ તેઓની પીઠ ઉપર ભાર મુકી તપાસી જોતો હતો. એઓમાંથી કોઇ પણ ઘોડો એને મજબુત તરીકે પસંદ પડયો નહીં. આખેરે એક ઘોડો તેની આગળ લાવવામાં આવ્યો જે તેના લાવનારના કહ્યા પ્રમાણે સોહરાબના બાપ રૂસ્તમના ઘોડા "રખશ" ની બુનનોજ હતો. અવસ્તામાં ઘોડાની સીફતોનું જે વર્ણન આવેછે તેની સાથે મુકાબલો કરવા માટે સોરાબના ઘોડાનું ફીરદોશીએ કરેલું વર્ણન અહીં ઉતારવું દરૂસ્ત લાગેછે.

"મારી પાસે રખસની બુન્યાદનો એક જવાન ઘોડો છે જે ચાલવામાં તીરના જેવી અને દોડવામાં પવનનાં જેવી ઝડપવાલો છે. જોર અને ચાલમાં તે સુર્યની મીસાલે છે જેના જેવાં તુરવાલો કોઇના જોવામાં આવ્યો નથી. તેની ખરીના જખમથી ગોસપંદ અને માહી આજુરદેહ થયલાં છે. કુદવામાં વીજળીનાં જેવો અને દેખાવમાં પહાડના જેવો છે. તે પાહડના જેવો એક જવાંન ઘોડો છે..............જેમ પક્ષી પાંખથી ઉડે તેમ જંગલમાં શેતાબીથી દોડનાર છે. પહાડની ઉંચાઇએ તે એક કાગડાની માફક દોડેછે. દરયામાં તે માછલી અને માગનાં નામનાં જાનવરની માફક તરનારો છે. જેમ કમાનમાંથી તીર છુતે તેમ જંગલમાં દોડેછે. અને દુશમનની પુઠે દોડેછે ત્યારે તુરત તેને પકડી કાહાડેછે."

રૂસતમના ઘોડા રખસનું પણ ફીરદોશી એવુંજ બલકે એથી સરસ વર્ણન આપેછે. સર્વને જાંણીતુ છે કે એ રખસ તો રૂસ-

તમના ગોયા હાથ પગ હતા. તે ખોવાઇ જતો ત્યારે તેને પાછો મેલવવા માટે હજારો માણસની કતલની લડાઇઓ ચાલતી.

વળી આપણે યાદ રાખવું જોઇએ કે અવસ્તાના જમાનાનો મુલક તે કાંઇ આપણો હાલનો ઇરાંનનો મુલક ન હતો. તે તો ઇરાંનથી પુર્વે આવેલો મુલક હતો કે જે હાલનાં ઇરાંન કરતાં ઘણેક દરજ્જે પાહાડી હતો અને છે. એવા મુલકમાં મુસાફરી કરવા માટે તેમજ દુશમનો સાંમે પોતાનાં મથકોનો બચાવ કરવા માટે ઘોડા ઘણા ઉપયોગી થઇ પડતા હતા, અને ઘોડા ઉપર સ્વારી કરવી એ દરેકને માટે અવશ્યનું હતું. એ ઉપરથી હીરોદોટસ અવસ્તાના જમાનાના જરથોસ્તીઓનાં વારેસો તે તેના જમાનાના ઇરાંનીઓ વિષે જે કહેછે તેની સચ્ચાઇ સહમજ પડેછે.

વળી અવસ્તાના જમાનાવાલા મુલકોમાં રહેનારા હાલના તુરકોમાન તાયફા વાલાઓની હકીકત ઉપરથી પણ હીરોદોટસનાં કહેવાને અને અવસ્તાનાં લખાણને ટેકો મલેછે. એ મુલકોવાલા હાલના તુરકોમાનોને માટે કહેછે કે તેઓ સર્વ પાસે ઘોડા હોયછે, અને તેઓ અચ્છા સ્વારી કરી જાણનારા છે. તેઓના ઘોડા ઘણા નામીચા, મજબુત અને સેતાબ ચાલના હોયછે, મી૦ ચાર્લસ મારવીન અને પ્રોફેસર વેમ્બ્રે, મધ્ય એશીઆના જાણીતા મુસાફરો, એ બાએની ગવાહી આપેછે. એઓમાં પેહલો લખનાર તો કહેછે કે એ તુરકમાનોના સરસ ઘોડા દરરોજના ૧૧૦ મૈલને હીસાબે કેટલાક દીવસ સુધી ચાલુ વગર થાકવે મુસાફરી કરી શકેછે.

એ લાંબી તપાસ ઉપરથી માલમ પડેછે કે અવસ્તાના જમાનામાં લોકો પોતાના પાળવાનાં બીજાં પશુ–ઢોરોમાં ઘોડાને શું કારણસર વધારે ચાહતા હતા અને તેને માટે પોતાની બંદગીમાં એટલી બધી શું કારણસર દુઆ માંગતા હતા. તેઓ જેમ પોતાનાં તનને માટે જોર માંગતા હતા, પોતાને માટે શુખ માગતા હતા, પોતાને ત્યાં ફરજંદ માગતા હતા વીગેરે તેમ તેઓ પોતાના ઘોડાને

પણ પોતાનું એક અજીઝ અને ઉપયોગી પ્રાણી ગણી તેને માટે જોર માગતા હતા.

જે. પી. ફેરીઅર નામના એક મુસાફરના કહેવા પ્રમાણે અવસ્તાના જમાનાના મુલકોના હાલના વસનારા તુરકમાનો પણ પોતાના ઘોડાને અત્યંત ચાહેછે. તેઓ પોતાનાં ઘોડા ઉપર પોતાનાં બાયડી છોકરાં કરતાં પણ વધારે ધ્યાંન આપેછે.

તનની કેલવણીના બીજા ભાગ તરીકે આપણે જોયું કે હીરોદોટસ કમાન ખેંચવાના હુનરને ગણેછે. અવસ્તામાં એ હુનરને લડવૈયાઓના હુનરોમાંનો એક ગણ્યો છે. અવસ્તા જમાનામાં વપડાતાં હથ્યારોની નીચે એક તીપ આપી છે તે પરથી તે જમાનાની લડવાની રીતનો કાંઇ ખેઆલ આવેછે. ભાલો, તલવાર, ગુરૂજ, કામઠું, ઢાલ, ગોફણ તેની દોરી અને પથરા સાથે, બખતર, ગલેબંધ, મોહ ઢાંકવા પઇતીદાન, કોલાહ, કમ્મરબંદ અને જાંગ્યું.

મનની કેલવણી.—અવસ્તાના જમાનામાં બચ્ચાંઓની મનની કેલવણીના જે ગુણોને આગળ એક લાયક ફરજંદના ગુણો તરીકે જણાવ્યા છે તે ગુણો ખુદ જરથોસ્તી ધર્મની નીતીની કેલવણીનું પરીણામ છે. સાચ્ચુંજ બોલવું, વમામવું અને કરવું એ દરેક જરથોસ્તી બચ્ચાંને બચપણથીજ સીખવવામાં આવતું અને તેનાં પરીણામ તરીકે સઘલા સારા ગુણો સંપાદન કરવામાં આવતા. એ ત્રણ તતવો પર રચાયલી મનની કેલવણી વિષે અહીં વધારે બોલવાની કાંઇ અગત નથી કારણ કે તે એક બોહળો વિષય છે. હીરોદોટસ પોતાના જમાનાના ઇરાંનીઓ માટે જે કહેછે કે તેઓ પોતાનાં બચ્ચાંને પેહેલાં સાચ્ચું બોલવાને શીખવતા અને બીજું જે તે નીચે પ્રમાણે કહેછે તે સઘલું તેના જમાનાના જરથોસ્તીઓએ પોતાના વડવાઓના વારસામાં મેલવેલા ગુણો છે. હીરોદોટસ કહેછે કે "જે ચીજ કરવી નારવા હોયછે તે ચીજ વિષે વાત કરવી પણ તેઓ નારવા ધારેછે. તેઓ

ધારેછે કે જુઠું બોલવું એ દુનીઆમાં અત્યંત નામોશી ભર્યું કામ છે. એનીથી ઉતરતું (નામોશી ભર્યું) કામ કરજ કરવાનું છે. તેનાં ઘણાં કારણોમાંનું એક એ પણ કારણ છે કે કરજદારને જુઠું બોલવાની ફરજ પડેછે.”

કેલવણીનો વખત.—તે જમાનામાં અભ્યાસીઓને ધર્મ સંબંધી યા સંસારી કેલવણી લેવાનો વખત કીઓ હતો તે વંદીદાદ (૪ ફ. ૪૫)માં જણાવ્યો છે. ત્યાં કહેછે કે જો કોઇ સખસ કેલવણી લેવા ચાહતો હોય તો તેને મદદ કરવી એ એક પુણ્યનું કામ છે. પછી તે કેલવણી કીએ વખતે લેવી તે વિષે જણાવતાં કહેછે કે દીવસના પેહેલા અને છેલા પોહરમાં અને રાતના પેહેલા અને છેલા પોહોરમાં માણસે અભ્યાસ કરવો અને દીવસ અને રાતનાં મધ્ય ભાગમાં આરામ લેવો. એ ઉપરથી માલમ પડેછે કે તે જમાનામાં પાછલી રાતનાં ૩ થી સહવારના ૯ સુધી અને સાંહજના ૩ થી રાતના ૯ સુધી અભ્યાસ કરવાનો રેવાજ હતો.

લગ્ન જે એક કુટંબનો પાયો નાખનાર કીમતી સાધન છે તેના રેવાજની અને તે લગ્નનાં ફળ એટલે બચ્ચાંઓની કેલવણીની રીતની તપાસ તમામ કરી હવે આપણે જોઇએ કે બચ્ચાંઓ મોતાં થઇ જયારે પોતાની ઉમ્મરમાં આવતાં ત્યારે શું પેશો અખત્યાર કરતાં હતાં. બીજા શબ્દોમાં હવે આપણે જોઇએ કે તે જમાનામાં માણસોનો ધંધો શું હતો.

અવસ્તા જમાનાનાં લોકોનો ધંધો.

મરદનો પેશો.—અવસ્તાના જમાનાંમાં માણસોના ત્રણ મુખ્ય પેશા જણાવ્યામાં આવ્યા છે. અથોરનાન અથવા ધર્મ ગુરૂઓનો, રથએશતાર અથવા પાદશાહ પેહલવાનોનો અને વાસ્રીયોસ અથવા ખેડુતનો. એ ત્રણ ઉપરાંત પછવાડેથી વધેલો એક ચોથો પેશો હુતોક્ષ અથવા કારીગરોનો છે. એ છેલો ‘પેશો પછવાડેથી વધારે ખીલેલો દીસે છે. એ જમાનામાં જુદા જુદા હુનરો

જે દાખેલ થયા હતા તેમાં વંદીદાદ (પ. ૮) પ્રમાણે મુખ્ય સોની, રૂપુ ઘડનાર, લોહાડ, કસાર, કુંભાર વીગેરેના હતા.

હવે જો કે એ પ્રમાણે તે જનાનાનાં માણસોના ચાર પેશા જણાવેલા છે તો પણ મુખ્ય કરીને લોકોના મોટા ભાગનો ધંધો તો ખેતીનો હતો. પેહેલા બે પેશાવારા તો થોડા હતા. દેશની લગભગ આખી વસ્તી ખેતીપર પોતાનું ગુજરાંણ કરતી. આપણે શરૂઆતમાં જોયું તેમ તે જમાનાની વલાણ ભરવાડી હાલત ઉપરથી ખેડુતી હાલત ઉપર આવવાની હતી. એટલા માટે અવસ્તામાં એ પેશાને ખાશ ઉતેજન આપ્યું છે. જે જમીન ઉપર ખેતી થતી હોય તેને ખુશાલ ગણી છે (વં. ૩ ફ. ૪). ખેતી કરનાર ધણી તે જમીનને ગોયા ખુશાલ કરેછે (વં. ૩ ફ. ૨૩). જે ધણી બે હાથે મેહનત કરી ઉદ્યોગથી ખેતી કરે છે તેને તે જમીન દુઆ દે છે કે "તારા દેશમાં હું વૃદ્ધી કરીશ, ફળ ફળાદીનો વધારો કરીશ, અને ફળ અને અનાજ ઉત્પન્ન કરીશ." જે કોઇ મેહનતથી ખેતી ન કરતો તેને ગોયા જમીન કદુઆ દેતી કે "તું ભીખારી માફક બારણે બારણે રખડતો થશે. રખડતો રખડતો કોઇને દવારે તું જઈ ઉભો રેહશે ત્યારે તુંને વધેલો વાસી ખોરાક લાવી આપવામાં આવશે" (વં. ૩ ફ ૨૭-૨૯).

તે જમાનાની વલાણ પ્રમાણે ખેતીવાડી કરી થરી થામ થઇ એક જગાએ સુલેહ સંપજથી શાંત રહેવાની એટલી અગત હતી કે ખેતી કરવાનાં કાંમને ખુદ માજદયસ્નની દીનને ટેકો આપનાર કાંમ તરીકે ગણ્યું છે, કારણ કે એકતો એ ધંધો પકડવાથી સુલેહ ભરી સાંત જીંદગી ગુજારવી પડે છે અને બીજું તો ખેતીની વૃદ્ધીથી માણસો સુખી અને તંદરોસ્ત રહે છે અને તેથી નેકી અને ભલાઇ કરવાને વધારે શક્તિવાંન થાય છે અને નેકી અને ભલાઇ કરવી એજ ગોયા માજદયસની દીન છે. ખેતી કરવાથી દેવ દરૂજોનું અથવા તનને અને મનને હાણી પોંહચડનાર બુરી અસરોનું જોર તુટે છે.

એ ઉપરથી દીસે છે કે અવસ્તાના જમાનામાં સર્વે ધંધામાં ખેતીના ધંધાને ઘણું ઉતેજન આપવામાં આવતું હતું અને તેથી દેશનો મોટો ભાગ એ પેશો પકડી આબરૂ દરકારથી પોતાનું અને પોતાનાં બાયડી છોકરાંનું ગુજરાંન કરતો હતો. વંદીદાદ (૧૪ ફ. ૧૦) ઉપરથી માલમ પડે છે કે તે જમાનામાં જમીન હલથી ખેડવામાં આવતી હતી અને તે હળ બળદથી ખેંચાડવામાં આવતાં હતાં. વળી અનાજના દાણાને છલાંથી છુટું પાડવા માટે એક હથ્યારનો ઉપયોગ થતો હતો.

અવસ્તાના જમાનોના મરદોનો પોશાક.—વંદીદાદ (૮ ફ. ૨૩–૨૫) ઉપરથી માલમ પડેછે કે તે જમાનાનાં લોકો ચામડાંનાં તેમજ રૂનાં વણેલાં કપડાં પેહડતા હતા. એવું દીસેછે કે જેઓ હજુર થોડો ઘણો પોતાનો અસલી ભરવાડી ધંધો કરતા હતા તેઓ ચામડાંનો પોશાક પેહેડતા હતા. ખેડુતો અને બીજાઓમાં રૂનાં કપડાંનો પોશાક વધારે હતો. ફીરદોશી અને બીજા તવારીખનવેશો ઉપરથી માલમ પડેછે કે આપણા પેશદાદી વંશના આગલા પાદશાહોનાં જમાનામાં ચામડાંનાં વસ્ત્રનો મુખ્ય ઉપયોગ થતો હતો. એ તવારીખ નવેશો સીઆમક હોશંગ વીગેરે પાદશાહોનાં જે ચીત્રો આપેછે તેમાં તેઓને ચામડાંનો પોશાક પેહેડેલા ચીતાર્યા છે. કયોમર્સ માટે ફીરદોશી કહેછે કેઃ—

સરે તખતો બખતશ બરઆમદ જ઼ કોહ,
પળંગીને પોશીદ ખુદ બાગોરોહ.

એટલે કે "તે પોતાનાં ટોળા સાથ વાઘનાં ચામડાંનો પોશાક પેહડતો હતો." એજ પ્રમાણે કઈઓમર્સના બેટા સીઆમકના લડાઇના પોશાક માટે કહેછે કેઃ—

બેપોશીદ તનરા બચર્મે પલંગ,
કે જોશન નબુદ આંગેહ આઈને જંગ.

એટલે "વાઘનાં ચામડાંથી પોતાનાં શરીરને ધાંક્યું કારણ કે તે જમાનામાં બખતર પેહડવાનો રવેયો ન હતો." એ બેતો

ઉપરથી દીસેછે કે પેશદાદી વંશની શરૂઆતના પાદશાહોના જમાનામાં રૂનાં વસ્ત્રો જણાયલાં ન હતાં પણ તેઓમાં ચામડાંના કપડાં સાધારન હતાં. એ જમાનાની આગમચના જમાનાની નીશાંન તરીકે પાંદડાંથી આંગને ધાંકવાનો રવૈયો પણ એ વખતે ચાલુ હતો કારણ કે ફીરદોશી હોશંગ પાદશાહના વખતને માટે કહેછે કેઃ—

"પાંદડાંથી તેઓ પોતાનાં આંગ ધાંકતા હતા."

હવે અવસ્તાના જમાનામાં આગલા જમાનાંની એક નીશાંન તરીકે ચામડાંનાં વસ્ત્રનો પણ રેવાજ હતો પણ તે ઘણો જુજ હોવો જોઇએ. ભરવાડી જીંદગી મેલી દઇ લોકોએ હવે ખેતીનો ધંધો ઘણા મોટા પાયા ઉપર અખત્યાર કરેલો તેથી રૂ વાવવામાં આવતો હતો, અને તેનું હાથે ચરખાપર સુતર કહાડી કાપડ વણવામાં આવતું હતું, અને તેનાં વસ્ત્ર બનાવવામાં આવતાં હતાં. ચરખાપર સુતર કાંટવાના ધંધાના ઇશારા વંદીદાદ (૫ ફ. ૬૦ અને ૭ ફ. ૨૧)માં મલેછે.

હવે જોકે એઓમાં કાપડનાં વસ્ત્ર દાખેલ થયાં હતાં તોપણ તેઓમાં ચામડાંનાં વસ્ત્રો પેહડવાનો મોટો રેવાજ હતો તે હીરોદોટસ (ચો.૧ લી બા. ૭૧) ઉપરથી માલમ પડેછે. ક્રીસસ આગળ માહાત્મા સાઇરસનાં માણસોનું વર્ણન કરતાં એક જન કહેછે કે તેઓ ચામડાંનાં સુરવાલ પેહડતા અને તેઓનો બીજો પોશાક પણ ચામડાંનો હતો. હવે જ્યારે છેક સાઇરસના વખતમાં ચામડાંનો પોશાક પેહેડવાના ઇશારા મળેછે ત્યારે તેની આગમચના અવસ્તાના જમાનામાં તેનો ઘણો ઉપયોગ થતો હોવો જોઇએ.

પોશાકની ચીજોમાં નીચલી ચીજોનાં નામ વંદીદાદ (૮ ફ. ૨૧–૨૩)માં મલેછે. જોડા, સુરવાલ અને આખાં તનનું ઝભા જેવું એક વસ્ત્ર.

હીરોદોટસ પોતાના જમાનાના ઇરાંનીઓ માટે કહેછે કે તેઓએ પોતાનો પોશાક મીદ લોકો ઉપરથી લીધો છે. એ વિષે બોલતાં 'સર હેનરી રોલીનસન' કહેછે કે એ વખતની આગમચનાં

અસલી ઇરાંનીનો પોશાક એક બંધ બેસતું તંગ પેહેરણ અને ચામડાંનું સુરવાલ હતું.

અવસ્તાના જમાનામાં લોકો માથાં ઉપર હમેશાં બાલ રાખતા એવું વંદીદાદ (૮ ફ. ૧૧) ઉપરથી માલમ પડેછે.

ઓરતોની જનસ અને પોશાક.—અવસ્તાના જમાનામાં ઓરતોમાં સોના રૂપાંની જનસ પેહડવાનો રવૈયો હતો. તેઓ કાનમાં એરીન અને ગળામાં હાર પેહેડતી હતી (અશી ય. ફ. ૧૦). વળી તેઓ પગમાં પણ કાંઈ જનસ પેહેડતી હોય એવું દીસેછે (અશી ય. ફ. ૧૦, ૧૧).

અવસ્તાના જમાનાની એક સારાં ખાનદાનની, સુંદર પોશાકવાલી, પેહડેલી હોડેલી સ્ત્રીનો ખેઆલ જો મનમાં બાંધવો હોય તો તેનો ચીતાર આવાં યષ્ટ (ફ. ૧૨૬ થી ૧૩૦) ઉપરથી આબેહુબ મલેછે કે જ્યાં અર્દવીને એવી એક સ્ત્રીનું રૂપ આપ્યું છે. એ યષ્ટ પ્રમાણે એવી સ્ત્રીના પોશાકનું ચીત્ર નીચે પ્રમાણે છે.

તેણીનો લેબાસ સોનેરી અને અટક નામનાં ઉંચા કપડાંનો છે. તેણીના કાનમાં લટકતી સોનેરી બાળી છે. સોનેરી હાર ગળામાં પેહેડેલો છે. કમ્મરને એવી રીતે બાંધેલી છે કે તેણીના શરીરનો રળીઆંમનો દેખાવ મારે. માંથા ઉપર સોનેરી તાજ છે. તેણીનાં સઘળાં કપડાં બીવર જાતનાં જાનવરનાં સોથી સરસ ચામડાંનાં છે અને તે ઉપર તરેહવાર સોનેરી રૂપેરી પતા પાડેલા છે.

એવી પેહેડેલી હોડેલી એક સુંદર સ્ત્રીનો ચીતાર આપવા આવાં યષ્ટના ઉપલા ફકરાઓનો અર્થ આપવાનું અહીં દરૂસ્ત ધારૂં છું.

“ ખુબસુરત ઊંચા કપડાં પેહેડેલી, સીધ્ધાં કદની, સારાં ખાનદાનની, ઘણી ખુશીવાલી, અટક નામનાં કપડાં પેહેડેલી, પુર હુશીઆરી વાલી, જરીઆન વાલી, કાનમાં લટકતી–ચાર–ખુના-

વાલી—સોનેરી બાલી પેહેડેલી, સોનેરી હાર ગરડન ઉપર પેહેડેલી, સારાં ખાનદાનમાં જનમેલી, ખાલેશ, કમ્મરને બાંધેલી કે જેથી છાતી આગળ નીકળી આવેલી દેખાય, સો સેતારા વાલું, સોનેરી, આઠ ખુનાવાલું, માફકસરનું, શુંદર તાજ પેહેડેલી, અને બીવર જાતના જાનવરનાં સુંદર અને સારા રંગનાં કપડાં પેહેડેલી."

તે જમાનાની એક સુંદર સ્ત્રીનો ચીતાર નીચલા ફકરા (આવાં યષ્ટ ફ. ૬૪) ઉપરથી પણ મલે છે.

"બાહદુર, સુંદર, ઘણી હીમ્મતવાંન, સારા બાંધાવાલી, ઊંચો પોશાક પેહેડેલી, સીધ્ધાં કદવાલી, પ્રકાશીત ચેહરાવાલી, ઉંચાં ખાનદાનની, ઘુંટી સુધી જોડા પેહેડેલી, સોનેરી ચલકતાં તાજવાલી."

એ ફકરાઓ ઉપરથી દીસેછે કે સુંદર પોશાક અને જણસો પેહેડવાનો— સાધારન બોલીમાં બોલીએ તો—સોલે સીંગાર કરવાનો શોક જેમ હાલના જમાનાની પારસી સ્ત્રીઓમાં છે, તેમ સેંકડો વર્ષ અગમચની તેઓની માતાઓમાં હતો. એ શોક ઓરત જાતનો એક કુદરતી ખવાશ છે.

અશીસંઘ યષ્ટ (ફ. ૧૦, ૧૧) ઉપરથી દીસે છે કે એવો સીંગાર કરી પોતાના ધણીઓને ખુશી કરવાની એઓને કાળજી હતી. એવો સોલે સીંગાર કરી તેઓ પોતાના પતીઓની, તેઓના ધંધા રોજગારથી પાછા ફરવાની, રાહ જોતી ઘરમાં બેસતી હતી.

પોતાના પોશાક અને ઘરેણાથી પોતાનાં તનને સંગારવું વાજબી ગણ્યું છે, પણ ચેહેરાને રંગોથી અને કોઇના ખોટા બાલથી સીંગારવાનું પેહેલવી વીરાફનામા (બા. ૭૩) માં ગુનાહ ભર્યું ગણ્યું છે.

અવસ્તાના જમાનાનાં લોકોનો ખોરાક.—હીરોદાટસ (બુક ૧ બા. ૭૧) કહેછે કેઃ—

"સીડીઆ જીત્યું તેની આગમચ ઇરાંનીઓમાં કોઇપણ જાતનાં મિષ્ઠાનો અથવા સ્વાદાનો દાખેલ થયાં ન હતાં. હીરોદ-

ટસનું એ કહેવું અવસ્તાના જમાના માટે વધારે ખરૂં હતું. હીરોદોટસનાં કહેવાને સ્ત્રેબો, ઝેનોફન, એમીઅન વીગેરે જુનાની ગ્રંથ કર્તાઓ ટેકો આપેછે.

આપણે જોયું કે અવસ્તાના મુલકોવાલા લોકોના મુખ્ય ભાગનો પેશો ખેડુતી હતો. તેઓ પોતાને હાથે મેહનત કરી જમીનને ખેડતા હતા. અને તેની ઉપર પોતાનો ગુજારો કરતા હતા. પોતાના દેશની ઉત્પંત્તિ ઉપરજ તેઓનો મુખ્ય આધાર હતો. તે જમાનાનાં લોકોને કોઇ પારકા મુલકો સાથે વેપાર જેવું કાંઇજ હતું નહીં કે તેથી તેઓ પારકા મુલકોનાં મિષ્ટાંન્નો પોતામાં દાખેલ કરે. એક ખેડુતી ટોલા તરીકે તેઓ પોતાનાં સાદાં ખાનાં ઉપર સંતોષ પકડતા હતા.

અનાજ, દુધ, ગોસ્ત અને મેવો તેઓ પોતાના ખોરાકમાં લેતા હતા. દારૂનો પણ તે જમાનામાં ઉપયોગ થતો હતો એવું વંદીદાદ (૫ ફ. ૫૨) ઉપરથી દીસેછે. દસ્તાનવાલી અને સુવાવડી ઓરતોની તંદરેસ્તી માટે એટલી બધી કાળજી રાખવામાં આવતી કે, તેઓની બેઠક સફાઇદાર જગ્યાપર રાખવા કહી છે, એટલુંજ નહી પણ તેઓના ખોરાક માટે પણ ચોકસ ફરમાનો આપ્યાં છે કે તેઓને તેઓની નબળી હાલતમાં ફલાંની જાતનોજ ખોરાક આપવો. સુવાવડી ઓરતમાટે દુધ, ગોસ, અનાજ, મેવો સર્વે ખોરાક તરીકે જણાવ્યું છે પણ દસ્તાનવાલી માટે ફકત ગોસ અને અનાજ જણાવ્યો (૫. ૧૬ ફ. ૭) છે.

અવસ્તા જમાનામાં જમીનપર બેસવાની રીત.

અવસ્તા જમાનામાં કોઇના ઘરમાં જ્યારે કોઇ મેલાવડો યા મીજલસ થતી હતી ત્યારે લોકોને જમીન ઉપર કાંઇ બીછાનું યા સાદડી પાંઠરીને બેસવાનો રેવાજ હતો એવું વંદીદાદ (૫ ફ ૨૭, અને ૭ ફ ૬) ઉપરથી દીસે છે. ત્યાં સવાલ છે કે બે, પાંચ, પચાસ યા સો માણસો બેઉ મરદ અથવા સ્ત્રી એક જગાએ એકઠાં મલ્યાં હોય અને તેઓમાં કોઇ મરણ પાંમે તો મરણ

પામેલાંની રીમની કેટલાંને પોંહચે. હવે એ સવાલમાં એ બેગા મેલાવડાની બેઠક માટે જે શબ્દો વાપડયા છે તે શબ્દોનો અર્થ જમીન ઉપર કાંઇ પાંઠરેલી ચીજ જેવી કે સાદડી યા બીછાંનું એવો થાયછે. એ ઉપરથી ત્યારે દીસે છે કે તે વખતે જમીન ઉપર બેસવાનો રેવાજ હશે. હાલના જમાનાની ખુરશી યા બાજત જેવી કોઇ ઉંચી બેઠકનો શબ્દ અવસ્તામાં વપડાયલો મલતો નથી.

સ્ત્રીઓએ ચોકસ હાલતમાં જાળવવી જોઇતી દુરી.—તે જમાનાની સ્ત્રીઓને પોતાની ચોકસ હાલતમાં કેટલીક જાતની દુરી સાચવવી પડતી હતી. પોતાની દસ્તાંનની અને સુવાવડની હાતલમાં તેણીઓ આતશ, પાણી, બરસમ અને અશો માણસોથી હમેશાં ચોકસ તફાવતે દુર રેહતી. પોતાનાં ખોરાક, પાણી વીગેરેના સંબંધમાં આવતી નહીં. ખોરાક, પાણી તેણીને દુરથી પોંહચાડવામાં આવતાં. સુવાવડી હાલતમાં શરૂઆતમાં તેણીને દુધ, મેવો અને ભુંજેલા ગોશનો ખોરાક આપવાનો રેવાજ હતો.

એવી નબળી હાલતમાં આવેલી સ્ત્રીઓની તંદરોસ્તી માટે કાળજી રાખવામાં આવતી. તેણીઓની જગા ઘણી સ્વચ્છ અને સુકકી રાખવામાં આવતી. વળી તેઓની તબીઅતમાં જરાક પણ નુકસાન ન થાય માટે અગતની મુશકેલીની વખતે તુરત તબીબની સલાહ લેવાને ફરમાવ્યું છે.

દસ્તાંનવાલી ઓરતને દુરી રાખવાનો અવસ્તાનાં જમાનામાં જે રેવાજ હતો અને જેને માટે અવસ્તામાં ફરમાનો છે તેને વિષે કહેછે કે ઘણીક અસલી પ્રજાઓમાં તે એક પુરાંનો રેવાજ હતો. અશો માણસ, ઝાડપાન, પાણી વીગેરેથી ટુકમાં હસ્તી કુદરતથી, એવી હાલતવાલી ઓરતોને દુર રહેવાના એ પુરાંના રેવાજનું કારણ શું માનવામાં આવતું હોવું જોઇએ તે વિષે અહીં થોડોક વીચાર કરવો દરૂસ્ત દીસે છે.

કેટલાકો કહેછે કે એવી હાલતમાં ઓરત જાત નબળી થઇ જાયછે, તેથી તેણીને વાજબી રીતે નીરાંત અને એકાંત બેસવાનું ફરમાન આપ્યું છે કે તેથી તેણી બીજાં કામકાજોના સંબંધમાં ન આવે અને પોતાનાં શરીરને નુકશાંન ન કરે. એ કારણ પોતામાં કાંઇક મજબુતી સમાવેછે, પણ તે કાંઇ પુરતું કારણ ન હોવું જોઇએ. અવસ્તાનાં ફરમાનમાં તેણીને અશો માણસ વીગેરેથી દુર રહેવા કહેછે તે કાંઇ તેણીના ફાયદા માટે નહી પણ પેલા અશો મરદ વીગેરે ભલી કુદરતના ફાયદા માટે ધારવામાં આવેલું હોવું જોઇએ.

દીનકર્દનાં પેહેલાં દફતરમાં આશમોગોના ૧૬ સવાલોમાં છેલો સવાલ એ દસ્તાંન વાલી ઓરતની બાબદ ઉપર છે. તે ઉપરથી પણ માલમ પડે છે કે એવી હાલતવાલી ઓરતને અશો માણસ, ઝાડપાન વીગેરેથી દુર રાખવા માટે જે કહ્યું છે, તે નહી કે તે ઓરતના ફાયદાને માટે, પણ અશો મરદ વીગેરેના ફાયદાને માટે. એ સવાલનો જવાબ આપનાર પ્રમાણે તે દસ્તાનવાલી ઓરતમાં તેણીની તે હાલતની વખતે કાંઇ ચોકસ બુરી અસર ઉત્પન્ન થતી ધારવામાં આવતી જે અસર તેણીની આસ પાસની ભલી ચીજોને નુકસાંન કરે. દીનકર્દનું એ બાબેનું લખાણ અહીં ઉતારી લેવું ઘણું અગત્યનું છે, કારણ કે દસ્તાનવાલી ઓરતોને શું કારણ સર ભલી પેદાયશથી દુર રહેવાનો રેવાજ હતો તે કારણ ત્યાં સમજાવે છે. દીનકર્દ[1] કહે છે કે,

"પાવ વસ્તુ ઉપર દસ્તાંનવાલી ઓરતની નજર પડવાએ તે વસ્તુને ખરાબ કરવાનો સબબ, નસુસને દસ્તાનવાલી ઓરત ઉપર ઘણાજ જોસ્સાથી દોડવાની કૌવત મલવાને લીધે તથા તે ઓરતની નજરની મારફતે પેલી પાક વસ્તુની અંદર નસુસનો મેલાપ થવાથી છે."

એ લખાણની મતલબ એ દીસે છે કે દસ્તાનવાળી ઓરતની ઉપર નસુશ ગલબો કરે છે અને પછી તે નસુશ પેલી

---

૧ દસ્તુરજી પેશોતન બેરામજીની દીન કર્દ વા. ૧ પા. ૧૮

ઓરતનાં તનમાંથી અસો માણુસ યા કોઇ પવીત્ર ચીજ ઉપર ગલબો કરે છે. પેલી ઓરત જ્યારે દસ્તાંનની હાલતમાં હોય છે ત્યારે તેણીનું દસ્તાન એક જાતની નજીસાત છે. હવે જેમ દરેક નજીસાત નસુશને અથવા બુરી નુકસાંન કરનારી અસરોને પોતા તરફ ઘણી ખેંચે છે તેમ એક દસ્તાનવાળી ઓરતનુ દસ્તાન પણ પોતા તરફ નસુશને ખેંચે છે. પછી તે ઓરત તેણીના દસ્તાંનને લીધે તેણીની તરફ ખેંચાએલા દરૂજને આસ પાસનાં અશો મરદ ઉપર અને પવીત્ર સ્તુઓ તરફ ફેંકેછે અને તેઓને નુકસાન કરે છે. એ ઉપરથી દીસે છે કે અવસ્તાનાં જમાનામાં દસ્તાન એક જાતની નજીસાત, એક જાતનું દરદ ગણાતું જે દસ્તાનવાલી સ્ત્રીની નજદીકમાં આવનારા માણુસને નુકસાન કરતું.

દસ્તાનવાલી ઓરતની નજદીકી માણુસનેજ ફકત નુકસાંન કરનારી માનવામાં ન આવતી પણ ઝાડ પાન વીગેરેને પણ નુકસાન કરતી માનવામાં આવતી. દસ્તાંનવાલી ઓરતની નજદીકીની અસર ઝાડ પાંન અને ખેતી ઉપર વટીક થાય છે એવો અવસ્તાના જમાનાનો વીચાર હાલમાં પણ બીજી કોમવાલા ઘણાક ખેડુતો ધરાવેછે અને ખાતરી પુર્વક રીતે માને છે. એક બાગબાંનની હકીકત મારા સાંભલવામાં આવી છે, જે પોતાના બાગની પડતી અને ઓછા પાકનાં કારણમાં કહેતો કે જે દહાડેથી એક કુવો, કે જેનું પાણી તે પોતાની ખેતીમાં લેતો હતો, તે કુવા ઉપર દસ્તાંનવાલી ઓરતોએ પોતાનાં કપડાં ધોવા આવવા માંડયું તે દીનથી તેનો પાક બીગડવા લાગો.

સને ૧૮૮૫ નાં વર્ષનાં જુન માસનાં ''થીઓસોફીસ્ટ'' નામનાં યોગ વિદ્યાનાં એક ચોપાન્યાંમાં એ બાબેનો સવાલ કરવામાં આવેછે અને તેનો જવાબ આપવામાં આવે છે તે સવાલ જવાબ દીન કર્દના લખનારની મતલબને મલતા હોવાથી અહીં ઉતારી લેવા દરૂસ્ત દીસેછે.

સવાલ—"Why is the seclusion of women in menses enjoined? Is it due to the flow of bad magnetic aura all round, or is it because the evil demons are attracted with the impurities or the humidities of the blood? We have seen that blood has something to do with the attracting of the evil agency.

જવાબ—"The seclusion of women during the period of menstruation is a time,—honoured custom amongst several nations. Elementals, it is said, are easily attracted towards the female during this period and so are the infernal incubi. If a woman is moving about freely, the contagion of bad magnetic aura is supposed to inflict every person and thing in the house and render them amenable to the same influence; and hence seclusion and purification are strictly enjoined in this case by the codes of several nations.

બંદગીનો રેવાજ.—એવું દીસેછે કે તે જમાનામાં એક કુટંબનાં સઘળા શખસો સાથે મળી બંદગી કરતા હતા. અલબતે કેયે કેયે એક માણસ છુતો બંદગી કરતો હોય એવાં બંદગીનાં લખાણો પણ મલેછે પણ ઘણુંખરાં લખાણો દેખાડેછે કે સાથે બંદગી કરવાનો પણ તે જમાનામાં ઘણો રેવાજ હોવો જોઇએ. યજસનેમાં તેમજ યેષ્ટોમાં ઘણે ઠેકાણે બંદગી કરનારા અને આરાધના કરનારા ઘણા હોય તેમ "યજમઇદે"નો બહુવચનનો આકાર આવેછે. અલબતે કેટલીક ખાશ બંદગીઓ એકલા એકજ જણમાટે જુદી છે, જે દરેક જણ જુદી ભણતો હોય એવું દીસે છે. દાખલા તરીકે માજદયસનાન તરીકેનું દરરોજ કરવામાં આવતું નાનું એકરારનામું, "મજદયસ્નો અહ્મી મજદયસ્નો જરથુસ્ત્રિશ" જે આપણ કુશ્તી બાંધેઆ બાદ "જસમે અંવઘહેમ જદ" થી શરૂ કરીને દરરોજ ભણીએ છીએ; અને "ફ્રસ્તુયે હુમતોઇબ્ય-

સૂચા"ની બંદગી જે પણ નીતીની રાહે ચાલવાને કબુલ થવા માટેનું એક નાનું એકરારનામું છે.

વળી બીજું એવું દીસેછે કે કેટલીક બંદગીઓ આમતી મીજલસમાં કરવામાં આવતી પણ તેમાં ચોકસ ભાગ ચોકસ શખસ યા વડા ધર્મગુરૂથી ભણવામાં આવતો અને બીજો ભાગ તે વડા ધર્મગુરૂ સાથ સઘળાઓથી ભણવામાં આવતો.

જાહેર બંદગીથી મંડલીને આંકોશ.—એવી જાહેર બંદગીઓ, મંડળીને કોઇ બુરા શખસ તરફ નાપસંદગી દેખાડવામાટે મજબુત સાંધન તરીકે ઉપયોગી થાઈ પડતી. એવું દીસે છે કે તે જમાનામાં એવો રેવાજ હતો કે ચોકસ બંદગીઓ કરી તે બંદગી સાથની ક્રિયાની ખાવા લાયક ચોજોની મીજલસીઓ ચાશની કરતા હતા. હવે જો કોઇ શખસ બુરો હોય અને તે મંડલીમાં એક જાતના સઃ! તરીકે થઇ પડયો હોય તો એવી બંદગીઓમાં તેને આમેજ કરવામાં ન આવતો અને તે ક્રિયાના સામનની ચાશની તેને કરવા દેવામાં ન આવતી. તીરયષ્ટ (ફ. ૫૯)માં અહુરમજદ કહેછે કે તેશતર તીરઇજદની ક્રિયાની ચાશની એવાં બુરાઓ જેઓને મંદળીએ ધીક્કારી કહાડયા હોય તેઓને કરવા દેવી નહી. આવાં યષ્ટમાં પણ એઓને દુર રાખવા કહયું છે.

સકારે ઉથવાનો રેવાજ.—અવસ્તામાં તે જમાનાનાં લોકોને સકારે ઉથીને ઉદ્યોગી થવાની તાકીદ કરી છે. વંદીદાદ (પ. ૧૮)એ બાબેનાં ફરમાન આપેછે. એ પરગરદમાં "પરોદર્શ" નામના મરઘાને એક ઉપયોગી પ્રાણી ગણ્યું છે કારણ તે પાછલી રાતના પોકાર કરીને માંણસોને લાંબી ઉંઘમાંથી બેદાર કરે છે. એ પરગરદ પ્રમાણે એ મરઘો નીચલો પોકાર કરી માણસોને જાગૃત કરે છે. (ફ. ૨૪)

"બીદાર થાઓ, ઓ માણસો! સ્તુતી કરો સર્વથી સરસ અશોઇની, નેહેસ્ત નાબુદ કરો દેવોને. તે લાંબા હાથવાલો (એટલે લાંબા હાથ કરી સુવાડી રાખનાર) બુશ્યાંસ્પ નામનો આળસાઇનો દેવ) તમારી ઉપર હુમલો કરે છે. તે સઘળી હાદમંદ દુન્યાને

બામદાદને વખતે જાગૃત થતાં ને વાર ખાબમાં નાખે છે. એ માણસો લાંબો વખત વેર સુઇ રહેવું તમોને લાયક નથી."

વળી એજ પરગરદમાં આગળ ચાલતાં (ફ. ૨૬) કહે છે કે જે કોઇ સકારે ઉઠે છે તે બેહેશ્તમાં જવાને શામર્થવાંન થાયછે.

એ ઉપરથી ત્યારે દીસે છે કે અવસ્તાનાં ફરમાનો સકારે ઉઠવાનો રેવાજ ફરમાવે છે. એક અભ્રાસીએ તો ખચીત સકારે પાછલી રાતમાં ઉઠીને થંડે પોહરે પોતાનો અભ્યાસ કરવો તે ફરમાન તો આપણે આગળ તપાસ્યું.

હવે વંદીદાદના ઉપર ઉતારેલા ફકરામાં માણસોને જ્યારે કેહેવામાં આવે છે કે "ઘણીવાર સુઇ રહેવું નામુનાસેબ છે" ત્યારે અવસ્તાના જમાનામાં કેટલા કલાક સુવું મુનાસેબ ગણાતું હતું તે બાબે ખોલ કરતાં આપણને આતશની નેઆએશનો એક ફકરો મળે છે જેમાં ભણનાર પોતા માટે કેટલીક દુઆ માગે છે. તેમાં બીજી દુઆઓ સાથ દીવસ અને રાતનો એક ત્રત્યાંસ ભાગ એટલે દીવસ અને રાત મળી આથ કલાક સુવાની દુવા માગેછે.

કરકસરની રીત.—અવસ્તાના જુદા જુદા ભાગોમાં તાકીદ કરવામાં આવે છે કે ઘર સંસારી ખરચોમાં પુરતી કરકસર કરવી. એક ચોકસ કાંમ કરવા ફરમાવ્યું છે પણ તે કાંમ કરવાની જો કોઇને મવસ્સર નહી હોયતો છુત મુકી છે કે તેથી ઉતરતી રીતે બની શકતું હોય તો કરવું. પણ કદી મોહતાને જોઇને નાનાએ ઝંચાવું નહી. દાખલા તરીકે જુદા જુદા માણસોને પોતાના દરજજા પ્રમાણે અને પૈસા સંબંધી હાલત પ્રમાણે એક તબીબને અથવા એક રીમન નહવાડનાર ચોજદાથ્રેગરને તેની મેહનતનું દામ આપવા ફરમાવ્યું છે. એક હાકમ દંડ-હુ—પઇતીની મવસર હોવાથી તે વધારે આપી શકે પણ તેટલું એક ગામનો પટેલ (જંતુ-પઇતી) ન આપી શકે માટે તેણે ઓછું આપવું. એ પ્રમાણે દરેકે પોતાની શકિત પ્રમાણે આપવું.

કરકસર જાળવવાનો બીજો દાખલો જોવો હોય તો વંદીદાદની ૫ મી પરગરદ (ફ઼. ૬૦)માં મળેછે. ત્યાં કેહેછે કે મુવેલું બચ્ચું જણનારી સુવાવડીનાં કપડાં કોઇ પવીત્ર કામમાં લેવાં નહીં, પણ કેહેછે કે જો તે બીજાં હલકાં કાંમમાં લેવાઈ શકાતાં હોય તો લેવાં, તેને ફાકત કદી જવા દેવાં નહી. તેને દસ્તાનવાલી ઓરતનાં અથવા એવા બીજા કોઇ હલકા ઉપયોગમાં લેવાં. પછી કહે છે કે હોરમજદ કોઇપણ ચીજ રદ કરવાને આપતો નથી. એક બારીકમાં બારીક કટકો પણ રદ કરવાને આપતો નથી. એ ફરમાનોની મતલબ એવી છે કે જ્યાં ઘટતું હોય ત્યાં અને જો મવસર હોય તો ઘટતો ખરચ કરવો પણ અણઘટતી રીતે એક અરધી પણ ખરચવી નહીં. એક અરધી પણ વાજબી રીતે બચી શકતી હોય તો બચાવવી અને વ્યર્થ જવા દેવી નહી.

અવસ્તાના જમાનાની ઘરસંસારી જીંદગીનો સારાંશ.

અવસ્તા જમાનાનું એક ઘર—અવસ્તા જમાનામાં ઘર બે જાતનાં બાંધવામાં આવતાં. એક ખીસાડી શકાય એવાં અને બીજાં ન ખીસાડી શકાય તેવાં. એ ઘરોનાં બાંધ કામમાં લાંકડાં સાથે ઝાવલી અથવા ઘાસનો ઉપયોગ થતો હતો, કેટલાકોમાં પથ્થર અને છોયનો ઉપયોગ થતો હતો કેટલીક ઇમારતો, જેવી કે હાકેમોની ઇમારત અથવા કીલ્લાઓ, ઘણી મોહતી અને ગંજાવર બાંધવામાં આવતી. સઘળાં ઘરો માળ વગરનાં હતાં.

ઘરો તંદરોસ્તીના કાનુન ઉપર બાંધવામાં આવતાં, રોશનીનાં આવજાવ માટે બારી બારણાં રાખવામાં આવતાં અને તેઓમાં જુદા જુદા ઓરડા રાખવામાં આવતા, અને આસપાસ દીવાલ ભરી લેવામાં આવતી.

દરેક ઘરમાં દસ્તાંનવાલી અને સુવાવડી ઓરતો માટે અલાહેદી બેસવા માટે જગા રાખવામાં આવતી. તે જગા સુક્કી અને સફાઇદાર પસંદ કરવામાં આવતી. વળી દરેક ઘરમાં ધર્મની ક્રિયા માટે પણ એક જગ્યા અલાહેદી રાખવામાં આવતી.

દરેક ઘરની આસપાસ મોટા ચોક રાખવામાં આવતા, જેમાં ગોસપંદ પાળવા માટે જુદી જગ્યા કરવામાં આવતી. બાકીના ભાગમાં ઝાડપાન (ઓરવરો) રોપવામાં આવતાં.

નવાં ઘરનો ઉપયોગ કરવા પેહેલાં ચોકસ ક્રિયા કરવામાં આવતી હતી.

ઘરની ઘરસંસારી જરૂરીઆતો.—ઘરમાં આતશ પાણી અને બરસમ જરૂરનાં હતાં અને તેઓને રોશન અને સ્વચ્છ રાખવાની કાળજી રાખવામાં આવતી. તેઓની હાજરી સુભ ગણાતી હતી અને તેઓ માટે કાળજી રાખવી તે પોતાના કુટંબની આબાદી અને સુખની કાળજી રાખવા બરાબર ગણાતું હતું. આતશને રાત દહાડો ઘરમાં રોશન રાખવાની ફરજ ગણાતી હતી. પાણીની આબાદી કરવી તે દરેક માજદયસનાનની ફરજ ગણાતી. બરસમની પુરાની ક્રિયા દરેક ઘરમાં જરૂરની ગણાતી.

ઘરનાં ગાય ગોસપંદો.—એ ઉપરાંત દરેક ઘરમાં ગાય ગોસપંદા પાળવામાં આવતાં તેઓ માટે ઘરનાં ચોકમાં અલાહેદી જગ્યા રાખવામાં આવતી હતી. તેઓની ઘણી માહાવજત લેવામાં આવતી. તેઓને પુરતો ખોરાક આપવામાં આવતો અને હદ ઉપરાંત તેઓ પાસે કામ લેવું એ ગુનાહ સમજવામાં આવતો. એ ગુનાહ કરનારને તેઓ ઘણા સખત શ્રાપ દેતાં જણાવ્યામ આવ્યાં છે.

વળી તે જમાનામાં એ પશુ–ઢોરો માણસોની દોલત તરીકેજ ગણાતાં હતાં. માણસોની દોલત તેઓ પાસે કેટલા શીક્કા હતા તે ઉપરથી ન ગણાતી પણ કેટલાં અને કેવાં પશુ–ઢોરો હતાં તે ઉપરથી ગણાતી. તે જમાનાનાં માણસોનાં નામો પણ એ પશુ–ઢોરોની દોલત ઉપરથી પડતાં હતાં જેમ હાલમાં હાલના જમાનાની દોલતની ચીજો ઉપરથી પડેછે. વૈદોને તેઓની મેહેનતના બદલામાં ફી આપવામાં આવતી અથવા રીમન નહવાડનારાઓને તેઓની મેહેનતનું દામ આપવામાં આવતું તે સઘળુ જુદી જુદી જાતનાં પશુ–ઢોરોથી આપવામાં આવતું.

સર્વ પશુ–ઢોરોમાં ઉંટની કીમત ઘણી ગણાતી. તેનીથી ઉતરતો ઘોડો, પછી ગાય–બળદ, ગધેડું, બકરાં,–મેંઢાં વીગેરે એક પછી એક ઉતરતાં. ઘોડાનો ઉપયોગ ઘણો થતો હતો. તેઓ સ્વારીમાં તેમજ ગાડી (રથ)માં જોડવામાં કામ આવતા. ગાડી

પેહેલવાંનોને લડવામાટે પણ કાંમ આવતી. અસલી રોમનોની માફક પેહેલવાંનો રથમાં બેસી લડતા હતા, જે તેઓ માટેનો અવસ્તાનો "રથેશતાર" શબ્દજ દેખાડી આપેછે. એવી રથોમાં ચાર ઘોડાની રથો પણ વપડાતી હોય એવું દીસેછે.

ઘરસંસારી ઉપયોગનાં વાસણો.—અવસ્તાના જમાનામાં વાસણો ધાતુ, પથ્થર, માતી અને લાકડાંનાં બનાવવામાં આવતાં હતાં. ધાતુનાં વાસણો વધારે સ્વચ્છ હોવાને લીધે તેઓનો ઉપયોગ વધારે થતો હતો. ધાતુમાં વળી સોનાનો તેની વધારે સ્વચ્છતાને લીધે વધારે ઉપયોગ થતો હતો. તેનો રાંધવાનાં વાસણો, ક્રિયાનાં આલાતો, લડાઇનાં હથ્યારો અને સ્ત્રીઓનાં ઘરેણાં બનાવવામાં પુષકળ ઉપયોગ થતો હતો. રૂપાંનો ઉપયોગ પણ એ સર્વ ચીજની બનાવતમાં થતો હતો જોકે તે સોનાં જેટલોજ હતો. એ કીમતી ધાતુઓની અવસ્તાના જમાનામાં અને અવસ્તાવાલા મુલકોમાં ઘણી છત હતી. એ ધાતુઓ, એ મુલકોની નદીઓની રેતીમાંથી તેમજ પહાડોની ખાણમાંથી મળતી હતી અને તેઓને સ્વચ્છ કરવામાટે ખાશ કારખાનાંઓ હતાં. વળી પશ્ચિમ તરફના ભાગોમાંથી પણ તેની આયાત થતી હતી. સોનાં રૂપાં વતરોગે 'અયડ.હ' અને હઓસફન' નામની ઉતરતી ધાતુઓનો પણ ખાવાનાં વાસણ અને લડાઈનાં હથ્યારો બનાવવા માટે ઉપયોગ થતો હતો.

અવસ્તાના જમાનાનું એક કુટંબ.—એક મરદ અને ઓરત અને તેઓને પેતે અવતરેલાં ફરજંદનું એક કુટંબ ગણાતું હતું ઘરનો ધણી પોતાનાં કુટંબનો વડો ગણાતો હતો. તેની ધણીઆણી તે પોતાનાં ઘરની જાણે રાણી ગણાતી હતી. એક કુટંબનાં સુખનો આધાર જેમ મરદ ઉપર તેમ તેની ઓરત ઉપર હતો.

કુટંબનો મરદ અથવા ઘરધણી (નમાન-પઇતી).— દરેક ઘર અથવા કુટંબના ઘરધણીનો પોતાનાં કુટંબ ઉપર કાબુ હતો. તે જાણે કુટંબનો હાકેમ હતો. કુટંબમાં બનતી દરેક બાબદમાં તેનો હાથ હતો. તેમાં બનતા કોઇ પણ વાદવીવાદને ચુકાદો કરવાનો પેહેલાં હક તેને હતો. દેશના રાજકારોબાર મંડલનો તે એક આસામી (member) ગણાતો. તેનાં કુટંબમાં બનતી કોઇ પણ વાંધા પડતી બાબદનો ફેસલો પેહેલાં તેની સનમુખ થયા વગર, રાજકારોબારના તેના કોઇ વડા (વીસપઇતી) ને અથવા બીજા કોઇ ઉપરીને તેમાં વચ્ચે પડવાનો હક ન હતો. તેના હોકમને માન આપવાની દરેક કુટંબીની ફરજ હતી.

પોતાનાં બાયડી છોકરાં તરફની તેની ફરજ એ હતી કે તેઓનું પાલન પોષણ કરવું અને તેઓની સંભાળ લેવી. વળી તેની ફરજ હતી કે તેઓને સમાર્ગે ચલાવે અને સારો રસ્તો દેખાડે.

અવસ્તાના જમાનાની એક કુટંબની સ્ત્રી.—તે જમાનામાં દરેક સ્ત્રીની મોતામાં મોતી ઉમેદ એ હતી કે એક લાયક ખાવીંદ મેલવી ઘરની ઘરધણીઆણી થવું અને બચ્ચાંઓની માવતર થવું. એવી સ્ત્રીઓ ભાગ્યશાળી ગણાતી હતી. તેઓ જવાન, ખુબસુરત, પાલણ-પોષણ કરનાર, ફરજંદની વૃદ્ધી કરે એવો મરદાંનગીવાલો અને ડહાપણવાલો ખાવીંદ હમેશાં ઇચ્છતી હતી. આવાં અર્દવીસુરની નેમાજ કરી તેઓ એ બક્ષેસો માગતી હતી. તેઓ એવા ગુણો ધરાવનાર ખાવીંદની દુઆ પોતે માંગતી હતી તે ઉપરથી ખોલ્લું દીસેછે કે તેણીઓ મોહતી વૃદ્ધ ઉમ્મરે પરણતી હતી કે જ્યારે તેઓ, પરણવું તે શું અને પોતાના પતી તરફ પોતાની ફરજ તે શું તે, સારી પથે સમજતી હતી. તેઓ પોતાના ખાવીંદ ઉપર પોતાનો સારો વગ ચલાવી શકતી હતી. તેનો ખાલેશ પ્યાર પોતા તરફ મેલવવાને તેઓ કોશેશ કરતી હતી.

એમ કરવામાટે પોતાના પતી તરફની પોતાની ફરજ પુરતી રીતે બજાવવાને તેઓ ઘણી કાળજી રાખતી હતી. પોતાના ધણીનો હોકમ માનવો એ એક માજદયસ્નાન ઓરતની મુખ્ય ફરજ ગણવામાં આવતી હતી, જેમ તે હાલમાં પણ ગણાયછે. પોતાના ધણીને ખુશી અને રાજી રાખવો એ તેઓ ઘણું અગત્યનું ગણતી. પોતાનો પતી બાહેર ધંધે ગયો હોય ત્યારે પોતાની શકિત પ્રમાણે સોલે સીંગાર કરી તેની રાહ જોતી બેસ્તી. ટુકમાં દરેક રીતે કોશેશ કરતી કે પોતાના ધણીની નજરમાં "પ્યારી પ્યાર પામેલી અને માન પામેલી થાય." પાક દામાનીને તેઓ પોતાનું કીમતીમાં કીમતી આભુશણ ગણતી.

મંડળીમાં તેઓનો દરજો ચહડતો હતો. ધર્મ સંબંધી મંદળોમાં તેઓ મરદોના જેવાજ હક ભોગવતી હતી. મરદોના જેવીજ તેઓની ધર્મ ક્રિયાઓ થતી. મરદોની માફકજ મરણ બાદ તેઓની ફ્રવશીઓને યાદ કરવામાં આવતી. કેટલીક ઓરતો મરદોની માફક પોતાના તોલાની સેવા બજાવી જતી તેટલામાટે અનજુમનમાં તેઓની યાદગારી રેહી જતી. તેઓનો દરજો ચહડતો માનવામાં આવતો હતો તે કારણને લીધેજ કેટલાક ફરેસ્તાઓને સ્રી અથવા નારી ફરેસ્તાઓનું રૂપ આપ્યું છે.

ઘરસંસારી કામકાજ સીવાય તેઓનો બીજો ઘર બાહેરનો ધંધો કાંઇ ન હતો. કેટલીક સ્રીઓ ઘરબારનાં કાંમથી ફારેગ થઇ સુતરકાંતવાનો અને વનવાનો ધંધો કરતી હતી.

અવસ્તા જમાનાનાં કુટંબનાં બચ્ચાંઓ.—અવસ્તાના જમાનામાં બચ્ચાંના બાપ થવું એ ઘણું માન ભર્યું અને ભાગ્યશાળી ગણવામાં આવતું હતું. એ તે જમાનાની રૂધીને અનુસરતું હતું. હીરોદોટસ પોતાના જમાનાના ઇરાંનીઓ માટે પણ એજ શાહદત આપેછે. એવું કહેછે કે તે જમાનાનાં લોકોનો એવો એતેકાદ હતો કે જેને ત્યાં ફરજંદ હોય તેની ભવીષની

જીંદગી શુખી ગણાય. એવું સીધું લખાણ અવસ્તામાંથી કેયે મલતું નથી, જોકે પરણેલી અને ફરજંદવાલી જીંદગીને વંદીદાદમાં ખુદ અહુરમજદે પસંદ કરી છે.

એ એતેકાદ ઉપરથી અને પોતાનાં કુટંબની પોતા પાછળ વ્યવસ્થા કરવાના વીચાર ઉપરથી અને પોતાના મરણ બાદ પોતાનાં રવાંન અને ફરોહરની ક્રિયા કરવા માટે કોઇ અમુક શખસ નેમેલો હોવો જાઇએ એવી ધારણાથી આપણામાં પાલક કરવાનો રેવાજ પડયો છે, જે રેવાજ અસલી રોમન પ્રજામાં પણ હતો. પણ રોમનો બાપ અને તેના કરી લીધેલા પાલક વચ્ચે હમેશાં ઓછામાં ઓછો ૧૮ વર્ષનો ફેર રાખતા હતા જે આપણામાં જોવામાં આવતું નથી.

પોતાનાં ફરજંદોનું પોષણ કરવાની દરેક પીતાની ફરજ હતી અને દરેક માવતરની ફરજ હતી કે તેની માવજત કરવી. પોતાનું દુધ પોતાનાં ફરજંદને પાવાને દરેક માતા ફરજ સમજતી. પોતાનાં બચ્ચાંને મેલી પારકાંને ધવરાવવું એ ગુનાહ ગણાતો.

ફરજંદો જે માગવામાં આવતાં તે જાતી અક્કલનાં, ઘર, મોહલ્લો, ગાંમ અને દેશને સીંગાર આપનારાં અને ભલું કરનારાં, ખુબસુરત, આબરૂદાર, તંદરોસત અને વખણાએલાં માગવામાં આવતાં.

એક કુટંબના અતલગનાં ખેશાવંદો તરીકે નીચલાં સગાંઓ ચહડતી ઉતરતી પંકતીનાં ગણાતાં. ૧ લી પંકતીનાં બાપ, માય, છોકરો, છોકરી, ભાઇ, બેહેન. ૨ જીનાં મોતાબાવા, મોતાંમાય, પૌત્ર, પૌત્રી. ૩ જીનાં ભત્રીજો, ભત્રીજી અથવા ભાણેજ, ભાણેજી. ૪ થીનાં કાકા, મામા અથવા કાકી, મામી. ૫ મીનાં કાકા, મામાનો છોકરો અથવા છોકરી અને ૬ થીનાં કાકા, મામાના છોકરાનો છોકરો અથવા કાકા, મામાની છોકરીની છોકરી.

એ ખેશીઓનાં મરણ માટે તેનાં સગાઓ અમુક દીવસો શોક યા બંદગીમાં ગુજારતાં હતાં. જો મરનાર ભલો માણસ હોતો તો એ દીવસની સંખયા ઓછી હતી પણ જો ભુંડો હોતો તો વધારે હતી, કારણ ભુંડો હોવાને લીધે તેને ભવીષ્યની જીંદગીમાં વધારે દુઃખ પોંચવાનો સંભવ હોવાને લીધે તેનાં ખેશીઓને એવડું દુઃખ લાગતું.

લગ્નની બાબદનો સારાંશ.—અવસ્તાના જમાનામાં લગ્નના પવીત્ર ગાંઠને ઘણું વજન આપ્યું છે. ગરીબને પરણાવી આપવું એ પુણ્યનું કાંમ ગણ્યું છે. અહુરમજદ પરણેલી અને બચ્ચાં છોકરાંવાલી જીંદગીવાલાને વધારે પસંદ કરે છે કારણ કે તે વધારે ભલી મનશાનીવાલો અને ધન, તન અને મને બળવાંન થાય છે. વળી અવસ્તાના જમાનાની સંસારી હાલત તરફ જોતાં લગ્નનું ફરમાન બરહક દીસે છે કારણકે તેમ કર્યાથી એક માણસ ભતકતી અરધી જંગલી હાલત મેલી દેઇ સુલેહ સંપજથી થરીથાંમ થાઇ ખેતીનો ધંધો અખત્યાર કરે છે. વળી લગ્નને ટેકો આપનાર કારણ બીજું એ માનવામાં આવે છે કે આગલા જમાનામા લોકોનો એવો એતેકાદ હતો કે જે માણસને ત્યાં એક ફરજંદ હોય તે આવતી જેહાંનમાં વધારે સુખ ભોગવે છે. એ એતેકાદ ઉપરથી પાલક અથવા દતપુત્ર કરવાનો રેવાજ આપણામાં તેમજ હિંદુઓમાં જાએજ છે અને આગલા રોમનોમાં જાહેર હતો.

અવસ્તાના જમાનામાં એકજ બાયડી પરણવાનો રેવાજ હતો. એ બાબે જો કે પાધરૂં લખાણ મલતું નથી તોપણ આડકતરી રીતે એ રેવાજની હસ્તી માલમ પડે છે.

લગ્નનુ જોડું માજદયસ્નાનો પોત પોતામાંજ બાધતાં હતાં. દેવયસ્નાનો સાઠે જોડું બાંધવાની મનાઇ હતી. એનું કારણ કુસંપ અને કંકાસ તાળવાંનું અને તોલાનાં લોહીનું સ્વચ્છપણુ જાળવવાનું હતું. લોહીનું સ્વચ્છપણું જાળવવાના એ નીયમને

અસલી રોમનો ઘણી હદ સુધી આગળ લઇ ગયા હતા. એ નીયમ ઉપરથી અવસ્તાના જમાનામાં સગપણમાં થતાં લગ્નનો રેવાજ ઉભો થયો હોય. યુનાની લખનારાઓ એ ઉપરથી અસલી જરથોસ્તીઓ માટે જે કહે છે તે કેટલાંક કારણોને લીધે ભુલ ભર્યું છે કે તેઓમાં ભાઇ બેહેન, માતા પુત્ર અને પીતા પુત્રી વચ્ચેનાં લગ્નનો રેવાજ હતો.

લગ્નની ક્રિયા એક મીજલસ સનમુખ, જેમ પરણતાં જોડાંની તેમજ તેઓનાં માત પીતાની રાજી ખુશીથી કરવામાં આવતી.

પરણવાની મરદની ઉમ્મરની હદ ઓછામાં ઓછી ૧૫ વર્ષની હતી. છોકરીની પણ એટલી ધારવામાં આવે છે, પણ બીજાઓ એથી ઓછી ધારે છે, જેઓને રોમનોના કાયદાથી ટેકો મલી શકે, કે જેઓના કાયદા પ્રમાણે એ હદ ૧૨ વર્ષની હતી.

બચ્ચાંઓને કેલવણી આપવાની રીત.—લગ્નનાં પેદા પડેલાં ફરજંદાને કેલવણી આપવા માટે પુરતી કાળજી રાખવામાં આવતી. તે કેલવણી જેમ તનની હોતી તેમ મનની પણ હોતી. તનની કેલવણીમાં હથ્યારનો ઉપયોગ કરવો અને ઘોડાપર સ્વારી કરવી એ મુખ્ય હતાં. સારા અને મજબુત ઘોડાના માલેક થવાની તે જમાનામાં ઘણી ખાહેશ દેખાડવામાં આવતી હતી. એટલામાટે કેટલાક માહાન પુરૂષો પોતાની બંદગીમાં એવા ઘોડાની બક્ષેસમાટે ખોદાને અર્જ ગુજારતા હતા. તનની કેલવણી માટે પોતાના જમાનાના ઇરાંનીઓ માટે હીરોદાટસ જે કહેછે તે અવસ્તા જમાના માટે પણ ખરૂં હતું.

મનની કેલવણી ઉપર પણ પુરતું ધ્યાંન આપવામાં આવતું. સાચ્ચું વમાસવું, બોલવું અને કરવું એ બચ્ચાંઓને બચપણથી સીખવવામાં આવતું. પોતાના ખોદા તરફ, પોતાના પાદશાહ તરફ પોતાના ઉસ્તાદ તરફ, પોતાનાં મા-બાપ તરફ

પોતાના બીજાં ખેશીઓ તરફ અને સેવટે કુલ મનુષ જાત તરફ તેઓ શું શું ફરજોથી બંધાએલાં હતાં તે તેઓને સારી પઠે સીખવવામાં આવતું હતું.

કેલવણીનો વખત થંડા પોહરેનો હતો. પાછલી રાતના ૩ થી સવારના ૯ અને સાંજના ૩ થી રાતના ૯ વાગતા સુધીના વખત તરફ પસંદગી દેખાડવામાં આવતી.

અવસ્તાના જમાનાનાં માણસોનો ધંધો.—અવસ્તાના જમાનામાટે જોકે ત્રણ મુખ્ય પેશા જણાવ્યા છે–ધર્મગુરૂ, લડવૈયા અને ખેડુતના અને પાછલથી હુતોક્ષ એટલે ધંધાદારીઓનો–તોપણ પ્રજાના મોતા ભાગનો ધંધો ખેડુતી હતો. તે જમાનાની વલાણને અનુસરતી રીતે ખેતીના પેશાને બહુ અગત આપવામાં આવતી. અવસ્તામાં એ પેશાની જાબજા તારીફ કરી છે. ખેતી માટે હલ તે જમાનામાં સારી પઠે જણાયલો હતો.

અવસ્તાના જમાનાનો પોશાક.—તે જમાનામાં પોશાક કપડાંનો તેમ ચામડાંનો પણ બનાવવામાં આવતો હતો. જુના તવારીખ નવેશો પણ ચામડાંના પોશાક માટે બોલી ગયા છે. પોશાકમાં કોલાહ, ઝભા જેવું એક આખા તનનું વસ્ત્ર, સુરવાળ અને જોડા અથવા મોજાંનાં શબ્દો અવસ્તામાં મલેછે. તે જમાનામાં મરદો માથા ઉપર બાળ રાખતા હતા એવું દીસે છે.

સ્ત્રીઓ પણ સુંદર પોશાક પેહેડતી હતી અને તે સાથે જણસો પેહેડતી હતી. જણસોમાં કાનમાં લુલક, ગળામાં હાર અને પગમાં તુરા જેવી કોઇ જનસ પેહેડતી હતી. સ્ત્રીઓ પોતાના ખાવીંદના બાહેરથી ધંધેથી આવવા આગમચ સોલે સીંગાર કરી તેને આવકાર દેવા માટે તૈયાર રહેતી. તેઓની જનસ ઘણીખરી સોનેરી હતી. ઉંચાં કુળની સ્ત્રીઓ બીવર નામનાં જાનવરનાં ઘણાં કીમતી ચામડાનો પોશાક પેહેડતી હતી.

અવસ્તા જમાનાનાં લોકોનો ખોરાક.—લોકોનો ખોરાક સાદો પણ પુશતીકારક હતો. સ્વાદીષ્ટ પકવાનો યા લેહજતદાર મીષ્ટાનોપર ઝાઝું ધ્યાંન આપવામાં ન આવતું. પુરતી મેહનત કરી અંગ રગડી તેઓ પોતાનો સાદો ખોરાક લેતાં હતાં. અનાજ, દુધ, ગોસ, મેવો એ તેઓ પોતાના ખોરાકમાં લેતાં હતાં. શરાબનો પણ તેઓ ઉપયોગ કરતાં હતાં. નબળી હાલતની ઓરતોના ખોરાક માટે ખાશ કાળજી લેવામાં આવતી હતી. ખોરાકને આલુદગી નહી પોંહચે તેની સ્વચ્છતા જળવાઈ રહે અને તેને કાંઈપણ મુરદાર નજીસાત ન લાગે તે માટે ખાશ સંભાળ લેવામાં આવતી.

બેઠકની રીત.—ખોરાક લેતી વખતે યા મીજલસ કરતી વખતે યા બીજે સર અવસરે જમીન ઉપર બેસવાનો ચાલ હતો. હાલના જમાનાની ઉંચી બેઠકોનો ઉપયોગ થતો હોય એવું દીસતું નથી.

ઓરતો દસ્તાન અથવા સુવાવડની હાલતમાં બીજાં માણસોથી અલાહેદી દુર બેસ્તી. તેણી ઘરનાં કામકાજના યા બીજા કોઈ સંબંધમાં ન આવતી. પવીત્ર ચીજોથી તેણી ખાશ કરીને દુર રહેતી.

એવી નબળી હાલતમાં તેઓનાં તનમાંથી વહેતી નજીસાતમાં ચોકસ એવી બુરી અસર ધારવામાં આવતી કે જેથી આજુબાજુ બીજી ભલી પેદાયશને જીઆંન થાય જેમ એક દરદ આજુબાજુ દરદનાં બીઓ પાંથરે અથવા એક ખરાબ હવા આજુબાજુ પોતાની ખરાબ અસર પાંથરે તેમ તે નજીસાત વિષે ધારવામાં આવતું.

બંદગીનો રેવાજ.—દરેક કુટંબ માટે બંદગી ઘણી અગત્યની ફરજ ગણાતી. તે બંદગીઓ ભેગી તેમજ જુદી કરવામાં આવતી. કેટલીક વાર જાહેર બંદગી મીજલસ હજુર કર-

વામાં આવતી. એવી બંદગી મંદળી માટે સારો આંકોશ ગણાતી, કારણ કે તેવી બંદગી સાઠે ક્રિયા કરેલી ચીજોની ચાશણીથી તે બુરા શખસોને દુર રાખવામાં આવતા કે જેઓને મંદળીએ તેઓનાં બુરાં કરતુકોને લીધે મંદળી બાહેર કર્યા હોય.

સક્કારે ઉથવાનો રેવાજ.—બંદગી કરવા માટે, અભ્સાસ કરવા માટે, તેમજ પોતાને ધંધેધાપે લાગવા માટે લોકોમાં સક્કારે ઉથવાનો રેવાજ હતો. એવો માણસ ઉદયોગી અને પ્રમાણીક અને સદગુણી નીવડવાથી બેહેસ્તમાં જાય છે એવું માનવામાં આવતું.

કરકસરની રીત.—માણસો પોતાને ધંધેધાપે લાગી જે પેદા કરતા હતા તે ઘણું કરકસરથી ખરચવાના તેઓને ફરમાન હતાં. ઘટતો ખરચ કરવામાં કાંઇપણ બખીલાઈ કરવામાં આવતી નં હોતી, પણ એક પણ પઈ અણઘટતી રીતે વ્યર્થ જવા દેવા સાંમે ફરમાંનો હતાં. સમારંગે અરધી પણ બચાવી શકાય યા પેદા કરી શકાય તો તે ખચીત દરૂસ્ત ગણાતું.